ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ

(ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ)

ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ

ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ

ਸੰਪਾਦਕ : ਸੁਖਵਿੰਦਰ

ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ

(ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਰਾਹੁਲ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, ਲਖਨਊ)

INQUILAB DA SUNEHA

SELECTED WRITINGS OF

SHAHEED BHAGAT SINGH & HIS COMRADES

Edited By

Sukhwinder

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ	:	ਜੁਲਾਈ, 2003
ਦੂਜੀ ਵਾਰ	:	ਜਨਵਰੀ 2006
ਤੀਜੀ ਵਾਰ	:	ਅਪ੍ਰੈਲ 2010
ਚੌਥੀ ਵਾਰ	:	ਜੁਲਾਈ 2012

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ	:	ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ (ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਰਾਹੁਲ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ-ਲਖਨਊ)
ਪਤਾ	:	69, ਬਾਬਾ ਕਾ ਪੁਰਬਾ, ਪੇਪਰਮਿਲ ਰੋਡ, ਨਿਸ਼ਾਤਗੰਜ, ਲਖਨਊ-226006

ਮੁੱਲ : 30 ਰੁਪਏ

ਉਸੇ ਯੇ ਫ਼ਿਕਰ ਹੈ ਹਰਦਮ ਨਯਾਂ ਤਰਜ਼ੇ-ਜ਼ਫ਼ਾ ਕਿਆ ਹੈ,
ਹਮੇਂ ਯੇ ਸ਼ੌਂਕ ਹੈ ਦੇਖੇਂ ਸਿਤਮ ਕੀ ਇੰਤਹਾ ਕਿਆ ਹੈ।

ਦਹਰ ਸੇ ਕਿਉਂ ਖ਼ਫ਼ਾ ਰਹੇਂ, ਚਰਖ ਸੇ ਕਿਉਂ ਗਿਲਾ ਕਰੇਂ,
ਸਾਰਾ ਜਹਾਂ ਅਦੂ ਸਹੀ, ਆਉ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੇਂ।

ਕੋਈ ਦਮ ਕਾ ਮਹਿਮਾ ਹੂੰ ਏ ਅਹਿਲੇ-ਮਹਿਫ਼ਲ,
ਚਰਾਗੇ-ਸਹਰ ਹੂੰ ਬੁਝਾ ਚਾਹਤਾ ਹੂੰ।

ਹਵਾ ਮੇਂ ਰਹੇਗੀ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਕੀ ਬਿਜਲੀ,
ਯੇ ਮੁਸ਼ਤੇ-ਖ਼ਾਕ ਹੈ ਫਾਨੀ, ਰਹੇ ਨਾ ਰਹੇ।

(ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੇ ਆਖ਼ਰੀ ਖ਼ਤ 'ਚੋਂ)

ਤਤਕਰਾ

ਭੂਮਿਕਾ

ਇੱਕ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਟਾਲਦੇ ਰਹਿਣ 'ਤੇ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? 5

ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ

ਮੈਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ 15

ਧਰਮਵਾਰ (ਫ਼ਿਰਕੂ) ਫ਼ਸਾਦ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ 16

ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦਾ ਐਲਾਨਨਾਮਾ 20

ਅਛੂਤ ਦਾ ਸਵਾਲ 27

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ 32

ਬੰਬ ਦਾ ਫਲਸਫਾ 33

ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਸੋਸ਼ਲਿਸ਼ਟ ਰੀਪਬਲਿਕਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦਾ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ 43

ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਕਿਉਂ? 47

ਮੈਂ ਨਾਸਤਿਕ ਕਿਉਂ ਹਾਂ? 50

'ਡਰੀਮਲੈਂਡ' ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ 64

ਇਨਕਲਾਬੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਖਰੜਾ 72

ਜੰਗ ਅਜੇ ਜਾਰੀ ਹੈ 83

ਸ਼ਹੀਦ ਸੁਖਦੇਵ ਦੇ ਦੋ ਖ਼ਤ 86

ਇੱਕ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਟਾਲ਼ਦੇ ਰਹਿਣ 'ਤੇ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

"ਇਹ ਹਨ੍ਹੇਰਾ
ਕਾਲਖ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਯਾਦਾਂ ਉੱਪਰ ਛਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਇਹ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ
ਬੰਜਰ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਇਹ ਉਮੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਨੂੰ
ਕੁਤਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਇਸ ਲਈ ਜਾਗਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ
ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਸਲੇਟ ਨੂੰ ਪੂੰਝਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ

— ਸ਼ਸ਼ੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਮੋਰਚਾ ਹੈ। ਕਦੇ-ਕਦੇ, ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਜਾਂ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਅਵਾਮ ਆਪਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ, ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਨਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ-ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਖੜੋਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜਕੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਖੜ੍ਹੋਤ ਦੀ ਇਸੇ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ "ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਤਾਜ਼ਾ" ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਸੀ। "ਤਾਂ ਕਿ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀ ਰੂਹ ਵਿੱਚ ਹਰਕਤ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ।"

ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ (ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵੀ) ਇੱਕ ਅਣਕਿਆਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀ ਰੂਹ ਵਿੱਚ ਹਰਕਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ, ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ, ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ-ਮੁਕਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਮਹਾਨ ਨਾਇਕ ਸ਼ਹੀਦੇ-ਆਜ਼ਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ; ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਧੜਕਦੇ ਦਿਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਲਾਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ-ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਖ਼ਰੀ ਸਾਹ ਤੱਕ ਲੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਨਵੇਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਸੱਤ੍ਹਾ ਆਉਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜੋ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਅਤੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ 55 ਸਾਲ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 1947 ਦਾ

'ਦਾਗ-ਦਾਗ ਉਜਾਲਾ' ਅੱਜ ਘੁੱਪ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਰਾਤ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਲੈ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਿਰ 'ਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਸੂਰਜ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਕੁਲਿਹਣਾ ਹੈ। ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਰਾਹੂ-ਕੇਤੂ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕ ਲਿਆ ਹੈ। ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਸਵਾਲ ਇੱਕ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਜ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ :

ਕੌਨ ਆਜ਼ਾਦ ਹੂਆ,
ਕਿਸਕੇ ਮਾਥੇ ਸੇ ਗੁਲਾਮੀ ਕੀ ਸਿਆਹੀ ਛੂਟੀ
ਮੇਰੇ ਸੀਨੇ ਮੇਂ ਅਭੀ ਦਰਦ ਹੈ ਮਹਕੂਮੀ ਕਾ
ਮਾਦਰੇ ਹਿੰਦ ਕੇ ਚੇਹਰੇ ਪੇ ਉਦਾਸੀ ਹੈ ਵਹੀ।

(ਅਲੀ ਸਰਦਾਰ ਜ਼ਾਫਰੀ)

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੋ ! ਨਵੀਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਚੱਲੋ !!

ਸੰਨ '47 ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਇੱਕਦਮ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਨੂੰ, ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਅੱਜ ਇਹ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਹੋਰ ਵੱਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦੇ-ਆਜ਼ਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਦੀ (ਕਾਂਗਰਸੀ) ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਅੰਤ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨਾਂ, ਪਰਚਿਆਂ ਅਤੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਜੋ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਆਪਕ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਦੇਸੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਜਮਾਤ ਲਈ ਸੱਤ੍ਹਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੋਰੀ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕਾਲ਼ੀ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ, ਦਸ ਫੀਸਦੀ ਉੱਪਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬੀ, ਅਜ਼ਾਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ 90 ਫੀਸਦੀ ਆਮ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਅਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਸੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦਾ ਵੀ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਰਮਾਇਆ ਅਤੇ ਕਾਰਖ਼ਾਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮਲਕੀਅਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਬਹਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ 90 ਫੀਸਦੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਹੋਵੇ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੂੰ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਦੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਅਧੂਰੀ, ਖੰਡਿਤ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਨਾਲ ਗੰਢਤੁੱਪ ਕਰਕੇ ਦੇਸੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਰਾਜ ਦੇ ਜੂਲੇ ਨੂੰ ਢੋਂਦੇ-ਢੋਂਦੇ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਲੜਾਈ ਦੇ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਨਕਸ਼ਾ ਵੀ

ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੀ ਵੀ ਇੱਕ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ : ***ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੋ ਨਵੀਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਚੱਲੋ।***

ਨਵੇਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਰਾਹ ਚੱਲਣ ਲਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਇਨਕਲਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਉਸ ਗੌਰਵਮਈ ਵਿਰਾਸਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਹਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇਸੀ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੌਜਵਾਨ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ 23 ਸਾਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦਾ ਰੱਸਾ ਚੁੰਮਣ ਵਾਲ਼ਾ ਉਹ ਜਾਂ-ਬਾਜ਼ ਨੌਜਵਾਨ ਇੱਕ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਵਿਚਾਰਕ ਸੀ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਡਾ ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਸਾਡੇ ਕਲਪਨਾਲੋਕ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਹਾਰ-ਬੋਧ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰੇਗਾ।

ਸ਼ਹੀਦੇ-ਆਜ਼ਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਗਕ ਨੇ, ਸਗੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸੰਗਕ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਯਾਤਰਾ, ਉਹ ਮਸ਼ਾਲ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 'ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਰਿਪਬਲੀਕਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ' ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੋੜ ਦੇਣ ਵਾਲ਼ੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਨ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਵਤੀ ਚਰਨ ਵੋਹਰਾ, ਵਿਜੈ ਕੁਮਾਰ ਸਿਨਹਾ, ਸੁਖਦੇਵ, ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ, ਬਟੁਕੇਸ਼ਵਰ ਦੱਤ ਆਦਿ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਯੁੱਗ ਪਲਟਾਊ ਵਿਚਾਰਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੀ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰਕ ਸਮਝ 1917 ਦੇ ਰੂਸੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ਼ ਰੌਸ਼ਨ ਹੋਈ। ਤੀਜੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੇ ਯੁਗਾਂਤਰ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ੀਲਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 'ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਰੀਪਬਲੀਕਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ' ਤੱਕ ਦੇ ਮੱਧਵਰਗੀ ਅਰਾਜਕਤਾਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਵਿਕਾਸ-ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ਼ ਪੜਤਾਲ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ-ਮਜ਼ਦੂਰ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਿਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਅਤੀਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਕਾਫ਼ੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਤੀਜੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਕੌਮੀ ਸਿਆਸੀ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਵੀ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਅਸਹਿਯੋਗ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਬਾਅਦ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੋਫਾੜ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਹੜਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਸੀ। ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ

ਮੱਧਵਰਗੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ, ਖ਼ਾਸਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੋਵੀਅਤ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੀ ਇਸੇ ਮਹੌਲ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਸੀ।

1925-26 ਦੇ ਨੇੜੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਭਗਵਤੀ ਚਰਨ ਵੋਹਰਾ, ਸੁਖਦੇਵ ਆਦਿ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਨੌਜਵਾਨ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਰੂਸੀ ਅਰਾਜਕਤਾਵਾਦੀ ਬਾਕੂਨਿਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ। ਕਾਮਰੇਡ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਲਾਲਾ ਛਬੀਲ ਦਾਸ ਨਾਲ਼ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਪਰਕ-ਸੰਵਾਦ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਮਾਜਵਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਸੋਵੀਅਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸਦੀ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਉਹ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ-ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਜ਼ੋਰ ਗੁਪਤ ਤਿਆਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਲਈ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸੀ। ਉੱਧਰ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵੀ ਰਾਧਾਮੋਹਨ ਗੋਕੁਲ ਜੀ, ਸੱਤਿਆ ਭਗਤ ਅਤੇ ਹਸਰਤ ਮੋਹਾਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ਼ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਪੱਕ ਸਮਝ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ ਸੀ।

ਅਪ੍ਰੈਲ 1928 ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਇੱਕ ਜਨਤਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਨਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਦਲਾਅ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸੀ। ਸਤੰਬਰ 1928 ਵਿੱਚ ਬਿਖਰੀ ਹੋਈ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮੁੜ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ 'ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਰੀਪਬਲੀਕਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ' (H.S.R.A.) ਦਾ ਗਠਨ ਹੋਇਆ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਐਲਾਨਨਾਮੇ ਅਤੇ ਐੱਚ.ਐੱਸ.ਆਰ.ਏ. ਦੇ ਐਲਾਨਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਐੱਚ.ਐੱਸ.ਆਰ.ਏ. ਨੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਸਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਜੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਮਾਅਰਕੇਬਾਜ਼ੀ ਵਾਲ਼ੀ ਹੀ ਸੀ। ਕਿਸਾਨਾਂ-ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ, ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜਨ ਤਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਫਿਰ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਐੱਚ.ਐੱਸ.ਆਰ.ਏ. ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੌਮੀ ਮੁਕਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੈ ਸਗੋਂ ਉਹ ਪੂਰੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦੇ ਵੀ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਲੜਾਈ ਸਿਰਫ਼ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬਸਤੀਵਾਦ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ਼ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਦੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ

ਉਦੇਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਭਾਸ਼ਾਈ-ਧਾਰਮਿਕ-ਜਾਤੀਗਤ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੁੱਖ ਇੱਕਦਮ ਸਮਝੌਤਾ ਰਹਿਤ ਸੀ। ਵਿਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਧਰਮ, ਰਹੱਸਵਾਦ ਅਤੇ ਭਾਗਵਾਦ ਦੀ ਦਿਮਾਗ਼ੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਝੰਡੇ ਥੱਲੇ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਵਿਆਪਕ ਜਨਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਸਗੋਂ ਦੇਸੀ ਧਨੀ ਵਰਗ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਅੰਤ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਸੈਂਬਲੀ ਬੰਬ ਕਾਂਡ ਦੇ ਬਾਅਦ, 1929 ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਐੱਚ.ਐੱਸ.ਆਰ.ਏ. ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨੇਤਾ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਹਮਦਰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਜੁਟਾ ਕੇ ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚਾਏ ਗਏ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। 1929-30 ਦੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਐੱਚ.ਐੱਸ.ਆਰ.ਏ. ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਦੌਰ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ, ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੁਰਲੱਭ ਜੇਲ੍ਹ ਡਾਇਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਨਾਲ਼ ਮਿਲ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਰੂਸੋ, ਟਾਮਸ ਪੇਨ, ਜੈਫਰਸਨ, ਪੈਟਰਿਕ ਹੈਨਰੀ, ਅਪਟਨ ਸਿੰਕਲੇਅਰ, ਬਰਟਰੈਂਡ ਰਸਲ, ਕਰੋਪਾਟਕਿਨ, ਬਾਕੂਨਿਨ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨੋਟ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਮਾਰਕਸ-ਏਂਗਲਜ਼ ਦੀ 'ਪੂੰਜੀ', 'ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ', 'ਪਰਿਵਾਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਢ', 'ਹੀਗਲ ਦੇ ਨਿਆਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਮਾਲੋਚਨਾ ਦਾ ਯਤਨ', 'ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬ ਤੇ ਉਲਟ ਇਨਕਲਾਬ' ਆਦਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ਼ ਲੈਨਿਨ ਦੀ 'ਰਾਜ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ', 'ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਇਨਕਲਾਬ ਅਤੇ ਗ਼ਦਾਰ ਕਾਉਟਸਕੀ' ਜਿਹੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ਼ ਤਰਾਤਸਕੀ ਅਤੇ ਬੁਖਾਰਿਨ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ 'ਚੋਂ ਵੀ ਕਈ ਹਵਾਲੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਰੂਸੀ ਇਨਕਲਾਬ, ਸੋਵੀਅਤ ਸਮਾਜਵਾਦ ਅਤੇ ਬਾਲਸ਼ਵਿਜ਼ਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ਼ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨੋਟ ਬੁੱਕ ਵਿੱਚ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ਼ ਲੰਬੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਬਾਅਦ, ਬੋਸਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਬਹਾਦਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਗੁਪਤ ਸੰਗਠਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਤੋੜ-ਫੋੜ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਅਫ਼ਸਰਾਂ-ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਨਾਲ਼ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਆ ਜਾਵੇਗੀ, ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਸਤੀਵਾਦ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟਣ ਲਈ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਤਾਕਤ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ

ਇਸ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਆਪਕ ਲੋਕਾਈ ਕਰੇਗੀ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ-ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਸਹਿਤ ਵਿਆਪਕ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਨਤਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਉਸਾਰਨੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਤਪੇ-ਤਪਾਏ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦ ਗੁਪਤ ਟੀਮ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਕਸਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਫਰਵਰੀ 1931 ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ **'ਇਨਕਲਾਬੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਖਰੜਾ'** ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਛਾਪ ਕੇ ਵੰਡਣ ਲਈ 'ਨੌਜਵਾਨ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਕੁੰਨਾ ਦੇ ਨਾਂ ਖ਼ਤ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਖਰੜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਇਸ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ 1929-30 ਦੀਆਂ-ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੁਕਾਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

19 ਅਕਤੂਬਰ, 1929 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਯੂਨੀਅਨ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਆਪਣੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ "ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਹ ਬੰਬ ਅਤੇ ਪਿਸਤੌਲ ਉਠਾਉਣ। ਅੱਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਹੈ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੈ, ਫੈਕਟਰੀ-ਕਾਰਖ਼ਾਨਿਆਂ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਗੰਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰਜ਼ਰ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲ਼ੇ ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਅਲਖ ਜਗਾਉਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਅਜ਼ਾਦੀ ਆਵੇਗੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਦੂਸਰੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।"

ਫਰਵਰੀ 1931 ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ "ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਚਿੰਤਨ 'ਤੇ ਪਕੜ ਦੀ ਕਮੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇੱਕ ਪਛਤਾਵਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਆਪਣੀ ਅਸਫ਼ਲਤਾ ਦਾ ਸਵੀਕਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮਝੌਤੇ, ਸਾਡੇ ਉਦੇਸ਼-ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ, ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ, ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕਿਸ਼ਤ ਨਿਚੋੜ ਕੇ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਗਾਂਧੀਵਾਦ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਗੋਰੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਕਾਲ਼ੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਦੇ ਹੀ ਜ਼ਾਲਮ ਬਣ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ।"

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀਵਾਦ ਦੇ ਅਸਲੀ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਖ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਹੀ ਅਸਲੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੈਨਿਕ ਹਨ।" ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "ਇਨਕਲਾਬ ਕੌਮੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਸਕਦੇ

ਹਾਂ, ਉਹ ਹਨ ਕਿਸਾਨ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ।"

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬੁਰਜੂਆ ਨੇਤਾ ਕਿਸਾਨਾਂ-ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਗਲ਼ਾ ਕੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਾਰਕਸ ਅਤੇ ਲੈਨਿਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣਾਉਣ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਮਾਤੀ-ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਆਦਿ। ਨਾਲ਼ ਹੀ ਲੈਨਿਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ (ਜਿਸਦਾ ਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ) ਜ਼ਰੂਰਤ 'ਤੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ -ਅਜਿਹੇ ਕੁੱਲਵਕਤੀ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼।

ਉਪਰੋਕਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਜੋ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਰਾਜ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਾਰਖ਼ਾਨਿਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਕੌਮੀਕਰਨ ਅਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼-ਸਿੱਖਿਆ ਆਦਿ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਦਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੈ।

ਇੱਕ ਸੁਪਨਾ ਜੋ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ

ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਜੋ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਵਿਆਪਕ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸਦੀ ਵਿਚਾਰਕ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। 1945-46 ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਪਾਸਾ ਬਦਲਣ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਭਾਰਤ ਵੀ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਇਲ ਇੰਡੀਅਨ ਨੇਵੀ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਥਲ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੜਤਾਲਾਂ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੌਜਵਾਨ ਵੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਤੇਲੰਗਾਨਾ, ਤੇਭਾਗਾ ਅਤੇ ਪੁਨਪਰਾ, ਵਾਇਲਾਰ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵੀ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਲਾਭ ਨਾ ਉਠਾ ਸਕੀ। ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਅਧੂਰੇ ਯਤਨ ਅਸਫ਼ਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਜਾਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਉਹੀ ਕਰ ਗਏ ਜਿਸ ਦਾ ਡਰ ਸੀ। ਸਿਆਸੀ ਸੱਤ੍ਹਾ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਜਮਾਤ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪ ਗਏ।

1951 ਵਿੱਚ ਤੇਲੰਗਾਨਾ ਦੀ ਹਾਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਦ ਮਾਰਗੀ ਹੋ ਕੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾ ਸੱਤ੍ਹਾ ਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਤਾਰ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਵਾਰਿਸ ਬਣਨ ਦਾ ਹੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਵਾ ਬੈਠੀ।

1967 ਦੇ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਕਿਸਾਨ ਉਭਾਰ ਤੋਂ ਜੋ ਨਵੀਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਦੀ ਉਸੇ ਗ਼ਲਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅੰਤਿਮ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਧਾਰਾ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੇ ਚੱਲਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫ਼ਲ ਰਹੇ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਹ ਦੌਰ ਵੀ ਹੁਣ ਬੀਤ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਲਈ ਬਿਖਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਕਰਨ ਦਾ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਫ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਵੀਂ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ-ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਦੇਸ਼ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਉਣੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਕੁੰਨ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ-ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਵਿਰੋਧੀ ਨਵੇਂ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਦੇ ਹਰਾਵਲ ਹੋਣਗੇ। ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਇਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਸਮੇਂ, 1931 ਵਿੱਚ ਸੀ।

'47 ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਛਲ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਦਾ ਹਨ੍ਹੇਰਾ

ਅੱਜ ਉਸ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਬਾਅਦ 55 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇਸੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਸੱਤ੍ਹਾ ਦੀਆਂ ਗੋਲ਼ੀਆਂ ਨੇ ਉਸਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਵਹਾਇਆ ਹੈ, ਜਿੰਨਾਂ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਵਹਾਇਆ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਹੈ; ਪਰ ਅਨਿਆਈ ਸੱਤ੍ਹਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉੱਠਣ ਵਾਲ਼ੀ ਹਰ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ, ਹਰ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦੇਣ ਦੇ ਲਈ ਨਾ ਤਾਂ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਕਾਲ਼ੇ ਕਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ, ਨਾ ਜੇਲ੍ਹਾਂ, ਪੁਲਸ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜ ਦੀ। ਦਮਨਕਾਰੀ ਤੰਤਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਥੇਬੰਦ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਹੈ। ਨਾਲ਼ ਹੀ, ਪੁਰਾਣੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਕਨੂੰਨ ਵੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਹਰ ਦਿਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ 'ਤੇ ਗੋਲ਼ੀਆਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਪੂਰਬ ਉੱਤਰ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਜਨਤਾ ਪਿਛਲੀ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਫ਼ੌਜੀ ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੇ ਸਾਏ ਹੇਠਾਂ ਜੀਅ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਰਬਾਂ-ਖਰਬਾਂ ਦੇ ਘੁਟਾਲੇ, ਫਿਰਕੂ ਦੰਗੇ, ਦਲਿਤ ਉਤਪੀੜਨ, ਨਾਰੀ ਉਤਪੀੜਨ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਧਦਾ ਘਟਾਟੋਪ ਇਹੀ ਹੈ, ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਸਿਆਸੀ-ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਹੌਲ।

15 ਅਗਸਤ 1947 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ੇ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਲਟਾ ਬ੍ਰਿਟੇਨ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ 16.62 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਰਜ਼ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਕੁੱਲ 50 ਖਰਬ ਰੁਪਏ ਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਲੱਦਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁੱਲ ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉੱਪਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੌ ਵੱਡੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਸਰਮਾਏ ਵਿੱਚ ਦੋ ਗੁਣਾ-ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੋ ਸੌ ਗੁਣਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਾਰ

ਸੌ ਗੁਣਾ ਤੱਕ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਜੀ ਅੱਧੀ ਅਬਾਦੀ ਨੂੰ ਦਵਾਈ-ਇਲਾਜ ਤਾਂ ਦੂਰ, ਭਰ ਪੇਟ ਭੋਜਨ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੈ।

1947 ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜੋ ਅਧੂਰੀ ਅਤੇ ਅਪੰਗ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੀ, ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਉਪਰਲੀ 20 ਫੀਸਦੀ ਧਨੀ ਅਬਾਦੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੀ ਚਾਕਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀਆਂ ਦੇ ਤਲ਼ੇ ਚੱਟਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। 1947 ਵਿੱਚ ਹੁਕਮਰਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਰਸਤਾ ਚੁਣਿਆ। ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਸ਼ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀ ਚਾਰਗਾਹ ਬਣ ਗਿਆ। ਹਾਕਮ ਇਸ ਜਾਂ ਉਸ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ਼ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਕਰਕੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਸਰਮਾਇਆ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇ ਕੇ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਲੁੱਟਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਮਾਜਵਾਦ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਦੇ ਕੇ 'ਪਬਲਿਕ ਸੈਕਟਰ' ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਨਿਚੋੜ ਕੇ ਪੂੰਜੀ ਜੁਟਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖੋਹਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾ ਭੂ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਣ। ਨਾਲ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਧਨੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ ਵੀ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ ਕੇ ਮੁਨਾਫਾਖੋਰ ਕੁਲਕ ਬਣ ਗਏ। ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨ ਸਰਮਾਏ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਉਜੜਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਾਲ ਬੀਤਦੇ-ਬੀਤਦੇ ਪਬਲਿਕ ਸੈਕਟਰ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦਾ ਬੋਝ ਬਣ ਗਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਾੜ੍ਹੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ਼ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪਿਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ। ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ, ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੁੱਟ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਵਰਤਮਾਨ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤ ਮੋਰਚਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰ ਆਵੇ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਵਾਲ਼ਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਰਸਤਾ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਕੋਲ਼ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਬਦਲ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ।

ਇਹ ਆਖ਼ਰੀ ਬਦਲ ਵੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵੀ ਅੱਜ ਇੱਕ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਵੱਧਦੇ ਸੰਕਟਾਂ ਦੇ ਚੱਲਦੇ ਲੋਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਜਵਾਰ ਹੁਣ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਉੱਮੜਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ।

ਉਹ ਜਲਦਾ ਹੋਇਆ ਸਵਾਲ ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਝਾਕ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਹੀ ਇਸ ਨਰਕ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉਭਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ ਤੋਂ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਆਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ਼ ਓਤਪੋਤ ਹੋ ਕੇ ਆਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ "**ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਣ 'ਤੇ ਤੇਜ**" ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਾਣੀ ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ

ਅਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ; ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵੀ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਖ਼ਾਨਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੱਕ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ **''ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਯੁੱਧ ਛਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਲੜਾਈ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਚੱਲਦੀ ਰਹੇਗੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ-ਭਾਵੇਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਾਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਭਾਰਤੀ ਹੀ ਹੋਣ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲ਼ਕੇ ਇੱਕ ਲੁੱਟ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।''**

ਇਹੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਅੱਜ ਹਰ–ਇੱਕ ਧੜਕਦੇ ਦਿਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੜਾਈ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅੱਜ ਇੱਕ ਐਸੇ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਸੱਤ੍ਹਾ ਤੇ ਫ਼ੈਸਲਾਕੁੰਨ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਇਨਕਲਾਬ ਆਪਣੇ–ਆਪ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦਾ। ਨਿਸ਼ਚਿਤ, ਸਚੇਤਨ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿੱਚ–ਵਿੱਚ ਬਗਾਵਤਾਂ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ ਨੇ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਇਨਕਲਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜੋ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਦਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ।

ਸ਼ਹੀਦੇ ਆਜ਼ਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਸ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੀ ਕਾਲ਼ ਕੋਠੜੀ ਤੋਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਰਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲ਼ੀ ਅਧੂਰੀ, ਖੰਡਿਤ, ਅਪੰਗ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਦੇ ਦੁਖਦਾਈ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਕੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਸ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ? ਇਹ ਜਲਦਾ ਹੋਇਆ ਸਵਾਲ ਅੱਜ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਝਾਕ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੁਪਨੇ ਆਪਣੇ–ਆਪ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪਾਲਣ ਨਾਲ਼ ਵੀ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੁਪਨਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੁਪਨੇ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਆਉਣ ਵਾਲ਼ੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੂਫ਼ਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਇਨਕਲਾਬ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਹੀ ਤੋਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੁੱਟ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇੱਕ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਟਾਲ਼ਦੇ ਰਹਿਣ 'ਤੇ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?
ਕੀ ਉਹ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਕਿਸ਼ਮਿਸ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ?
ਜਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮ ਵਾਂਗ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਿਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ?
ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਉਹ ਸਿਰ.ਫ ਲਚਕ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ
ਭਾਰੀ ਪੰਡ ਵਾਂਗ
ਕਿਤੇ ਉਹ ਬਾਰੂਦ ਵਾਂਗ ਫੱਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ? (ਲੈਂਗਸਟਨ ਹਿਊਜ਼)

-ਸੱਤਿਅਮ

''ਮੈਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ''

[.ਫ਼ਾਂਸੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ 22 ਮਾਰਚ, 1931 ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਲਾਹੌਰ ਦੇ 14 ਨੰ. ਵਾਰਡ ਦੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲ਼ੇ ਦੂਸਰੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਦੇ ਬੰਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ਼ ਇੱਕ ਚਿੱਟ ਭੇਜੀ, ਸੁਨੇਹਾ ਸੀ, ''ਸਰਦਾਰ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ .ਫ਼ਾਂਸੀ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਦੱਸੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁੱਝ ਹੋ ਸਕੇ।'' ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖ ਕੇ ਇਹ ਨੋਟ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ। —ਸੰਪਾਦਕ]

ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ

ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਰਹਿਣ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਇੱਕ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਹੈ, ਕਿ ਮੈਂ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂ ਪਾਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।

ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉੱਚਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਏਨਾ ਉੱਚਾ ਕਿ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਲ਼ੋਂ ਉੱਚਾ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਅੱਜ ਮੇਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜੇ ਮੈਂ .ਫ਼ਾਂਸੀ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮੱਧਮ ਪੈ ਜਾਏਗਾ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮਿਟ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਦਲੇਰੀ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ਼ ਹੱਸਦਿਆਂ-ਹੱਸਦਿਆਂ .ਫ਼ਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਮਾਵਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਬਣਨ ਦੀ ਆਰਜ਼ੂ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਏਨੀ ਵੱਧ ਜਾਏਗੀ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੀਆਂ ਸਭ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ।

ਹਾਂ, ਇੱਕ ਖ਼ਿਆਲ ਅੱਜ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਲਈ ਜੋ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਹਸਰਤਾਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ਾਰਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਜੇ ਅਜ਼ਾਦ ਜੀਉਂਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹਸਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਇਹਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ .ਫ਼ਾਂਸੀ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੈਥੋਂ ਵੱਧ ਖ਼ੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਕੌਣ ਹੋਏਗਾ? ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਨਾਜ਼ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੜੀ ਬੇਤਾਬੀ ਨਾਲ਼ ਆਖ਼ਰੀ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੈ। ਆਰਜ਼ੂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਹੋ ਜਾਏ।

ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਥੀ,

ਭਗਤ ਸਿੰਘ

ਧਰਮਵਾਰ (ਫ਼ਿਰਕੂ) ਫਸਾਦ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ

[ਫਿਰਕਾਦਾਰਾਨਾ ਫਸਾਦ, 1919 ਦੇ ਜ਼ਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲ਼ੇ ਕਾਂਡ ਦੇ ਬਾਅਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਖ਼ੂਬ ਪਰਚਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ 1924 ਵਿੱਚ ਕੋਹਾਟ ਦੇ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗ਼ੈਰ ਇਨਸਾਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ਼ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ ਦੰਗੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਕੌਮੀ ਸਿਆਸੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦਾਂ ਤੇ ਖ਼ੂਬ ਬਹਿਸ ਚੱਲੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਹਿੰਦੂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਲਾਹ ਨਾਮਾ ਲਿਖਾ ਕੇ ਫਸਾਦਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਲੇਖ ਜੂਨ, 1927 ਦੇ 'ਕਿਰਤੀ' ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਸੀ। –ਸੰਪਾਦਕ]

ਭਾਰਤ–ਵਰਸ਼ ਦੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੜੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਇੱਕ ਧਰਮ ਦੇ ਪਿਛਲੱਗ–ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਇੱਕ ਧਰਮ ਦੇ ਹੋਣਾ ਹੀ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਕੱਟੜ ਵੈਰੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਜੇ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਤਾਜ਼ੇ ਫਸਾਦ ਹੀ ਦੇਖ ਲਉ। ਕਿੱਦਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਸਿੱਖਾਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕਿੱਦਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਵਾਹ ਲੱਗਦੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਹੂ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਾਹੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਫਲਾਣਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਪੁਰਸ਼ ਹਿੰਦੂ ਹੈ, ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਹੈ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ। ਬੱਸ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਹੋਣਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣਾ ਹੀ, ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਦਲੀਲ ਸੀ। ਜਦ ਇਹੋ ਜੇਹੀ ਹਾਲਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਅੱਲਾ ਹੀ ਬੇਲੀ ਹੈ।

ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਬੜਾ ਕਾਲ਼ਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਧਰਮਾਂ' ਨੇ ਭਾਰਤ–ਵਰਸ਼ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗਰਕ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਾਰਮਕ ਫ਼ਸਾਦ ਭਾਰਤ–ਵਰਸ਼ ਦਾ ਕਦੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੱਡਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਾਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅੰਧ–ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਸਭ ਵਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣਾ ਦਿਮਾਗ਼ ਠੰਡਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਇਹ ਨਾਮ ਧਰੀਕ ਧਰਮੀ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਧਰੀਕ ਧਰਮ ਦਾ ਰੋਅਬ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਡੰਡੇ–ਸੋਟੇ, ਤਲਵਾਰਾਂ, ਛੁਰੀਆਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚੀਂ ਸਿਰ ਪਾੜ–ਪਾੜ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਹਿੰਦੇ–ਖੂੰਹਦੇ ਕੁੱਝ ਤਾਂ ਫਾਹੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਦਾਂ ਖ਼ੂਨ–ਖ਼ਰਾਬਾ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਧਰਮੀਆਂ' ਉਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਡੰਡਾ ਵਰ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਦਾ ਕੀੜਾ ਟਿਕਾਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਫਿਰਕੂ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ

ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਉਹ ਗਹੋ-ਗਾਲ ਛੱਡੀ ਹੈ ਕਿ ਚੁੱਪ ਹੀ ਭਲੀ ਹੈ। ਉਹੋ ਲੀਡਰ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਭਾਰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ 'ਸਾਂਝੀ ਕੌਮੀਅਤ' ਅਤੇ 'ਸਵਰਾਜ ਸਵਰਾਜ' ਦੇ ਦੱਮਗਜੇ ਮਾਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਥੱਕਦੇ, ਉਹੋ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਰੀਆਂ ਲੁਕਾਈ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਬੈਠੇ ਹਨ ਜਾਂ ਏਸੇ ਧਰਮ ਵਾਰ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਸਿਰੀਆਂ ਲੁਕਾ ਕੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲ਼ੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਲੀਡਰ ਜਿਹੜੇ ਫ਼ਿਰਕੂ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਲੇ ਹਨ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਇੱਟ ਪੁੱਟਿਆਂ ਸੌ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵੇਲ਼ੇ ਉਹ ਆਗੂ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਦਿਲੋਂ ਸਾਂਝਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਵਾਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਨਾ ਪਰਬਲ ਹੜ੍ਹ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਲੀਡਰੀ ਦਾ ਦੀਵਾਲਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਸੱਜਣ ਜਿਹੜੇ ਫਿਰਕੂ ਅੱਗ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਸ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਾਲ਼ੇ ਹਨ।

ਅਖ਼ਬਾਰ-ਨਵੀਸੀ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਜਿਹੜਾ ਕਦੇ ਬੜਾ ਉੱਚਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਰਖ਼ਲਾਫ਼ ਬੜੇ ਮੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਭੜਕਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚੀਂ ਡਾਂਗੋ-ਸੋਟੀ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਦੋ ਥਾਈਂ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀ ਥਾਂਈ ਹੀ ਇਸ ਲਈ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਲ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਭੜਕੀਲੇ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਉਹ ਲਿਖਾਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਠੰਡੇ ਰੱਖੇ ਹਨ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹਨ।

ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਫਰਜ਼ ਤਾਂ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣੀ, ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣਾ, ਤੁਅੱਸਬ ਦੂਰ ਕਰਨਾ, ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਮਿਲਾਪ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਕੌਮੀਅਤ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਅਗਿਆਨ ਭਰਨਾ, ਤੰਗ ਦਿਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਤੁਅੱਸਬ ਬਣਾਉਣਾ, ਲੜਾਈ ਝਗੜੇ ਕਰਾਉਣਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਕੌਮੀਅਤ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਕੇ ਰੱਤ ਦੇ ਹੰਝੂ ਆਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸਵਾਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਕੀ ਬਣੂੰ ?

ਜਿਹੜੇ ਸੱਜਣ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਉਭਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਰੋਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਿੱਥੇ ਉਹ ਦਿਨ ਸਨ ਕਿ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਝਲਕ ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਅੱਜ ਆਹ ਦਿਨ ਹਨ ਕਿ ਸਵਰਾਜ ਸੁਪਨਾ ਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਸ, ਏਹੋ ਹੀ ਤੀਜਾ ਲਾਭ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਨਾਲ਼, ਪਾਰਟੀ-ਜਾਬਰ ਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹੋ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਜਿਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਕੱਲ੍ਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰਸੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਅੱਜ ਇੰਨੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬੈਠੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿਲਾਣਾ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਫ਼ਿਰਕੂ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਦਾ ਜੜ੍ਹ ਕਾਰਨ ਲੱਭੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਕਾਰਨ ਆਰਥਕ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨਵੀਸਾਂ ਨੇ ਢੇਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਰਥਕ ਦਸ਼ਾ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇ ਮੱਧਮ ਪੈ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਲੀਡਰਾਂ ’ਤੇ ਬੇ-ਇਤਬਾਰੀ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਫਿਰਕੂ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਧੰਧਿਆਂ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿੱਚ ਪੇਟ ਦਾ ਸੁਆਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਤਿੰਨ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਅਸੂਲ ਹੈ। ਇਸ ਅਸੂਲ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਤਬਲੀਗ, ਤਕਜ਼ੀਮ ਅਤੇ ਸ਼ੁਧੀ ਤੇ ਸੰਗਠਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਤੇ ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਉਹ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੋਈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਬਿਆਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ।

ਬਸ ਸਾਰੇ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਰਥਕ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਕ ਹਾਲਤ ਇੰਨੀ ਭੈੜੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚਾਰ ਆਨੇ ਦੇ ਕੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭੁੱਖ ਤੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਆਤਰ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਸਭ ਅਸੂਲ ਛਿੱਕੇ ’ਤੇ ਟੰਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਹੈ, ਮਰਦਾ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਪਰ ਵਰਤਮਾਨ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਰਥਕ ਸੁਧਾਰ ਹੋਣਾ ਅਤੀ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹੈ ਤੇ ਏਹੋ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੁਧਰਨ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਏਸੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਇਹ ਬਦਲ ਨਾ ਜਾਵੇ ਅਰਾਮ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ’ਚ ਲੜਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਜਮਾਤੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਗਰੀਬਾਂ, ਕਿਰਤੀਆਂ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਸਮਝਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਅਸਲੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਕੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਜਾਤ, ਨਸਲ, ਮਜ਼ਹਬ, ਕੌਮ ਦੇ ਹੋਣ, ਹੱਕ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹਨ। ਤੁਹਾਡਾ ਭਲਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਧਰਮ, ਰੰਗ, ਨਸਲ ਅਤੇ ਕੌਮ ਅਤੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਮਿਟਾ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਓ ਅਤੇ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰੋ। ਇਹਨਾਂ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਹਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਗਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕੱਟੇ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਰਥਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੂਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜ਼ਾਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉੱਥੇ ਵੀ ਏਹੋ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਾਲ਼ੀ ਹਾਲਤ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਵੀ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਫ਼ਿਰਕੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਛਿੱਤਰ-ਪੋਲਾ ਹੀ ਖੜਕਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਕਿਰਤੀ-ਰਾਜ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਨਕਸ਼ਾ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਕਦੇ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋਏ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ‘ਇਨਸਾਨ’ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ‘ਧਰਮੀ’ ਨਹੀਂ। ਜ਼ਾਰ ਦੇ ਵੇਲ਼ੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਕ ਦਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੈੜੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਫ਼ਸਾਦ-ਝਗੜੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਰੂਸੀਆਂ ਦੀ ਆਰਥਕ ਹਾਲਤ ਸੁਧਰ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਮਾਤੀ-ਚੇਤਨਾ ਘਰ ਕਰ

ਗਈ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉੱਥੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਫ਼ਸਾਦ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਏ।

ਇਹਨਾਂ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਂਞ ਤਾਂ ਬੜੇ ਦਿਲ ਢਾਹੁੰਣ ਵਾਲ਼ੇ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੱਲ ਬੜੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਵਾਲ਼ੀ ਸੁਣੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉੱਥੇ ਹੋਏ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੇ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਉਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਗੁੱਥਮ-ਗੁੱਥਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ਼ ਸਾਰੇ ਹੀ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕੱਠੇ ਮਿੱਲਾਂ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ-ਬਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਫ਼ਸਾਦ ਹਟਾਉਣ ਦੇ ਵੀ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਮਾਤੀ-ਚੇਤਨਾ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਫਾਇਦਿਆਂ ਨੂੰ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਜਮਾਤੀ-ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਇਹ ਸੋਹਣਾ ਰਾਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਫ਼ਸਾਦ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੀ ਸੋਅ ਸਾਡੇ ਕੰਨੀ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹੁਣ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਲੜਾਉਣਾ ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨਾ ਸਿਖਲਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਹੱਥ ਧੋਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ ਆ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ ਸਗੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨਸਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ। ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਦੇ ਗੱਭਰੂਆਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਦਾ ਅੱਗਾ ਬੜਾ ਚਮਕੀਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਫ਼ਸਾਦ ਆਦਿ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਘਬਰਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਵਾਹ ਲਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਐਸਾ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਕਿ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋਣ ਹੀ ਨਾ।

1914-15 ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਧਰਮ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਦਾ ਕੋਈ ਦਖ਼ਲ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਘੁਸੇੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਰਬੱਤ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਇੱਕ ਥਾਂ ਮਿਲਕੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇਂਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਉਹ ਗ਼ਦਰ ਵਰਗੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ-ਮੁੱਠ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਾਨ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਵੱਧ-ਵੱਧ ਕੇ ਫ਼ਾਂਸੀਆਂ 'ਤੇ ਟੰਗੇ ਗਏ ਸਨ ਉੱਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਗੁਜਾਰੀ ਸੀ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੁੱਝ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਆਗੂ ਵੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਤਰੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਧਰਮ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਝਗੜੇ ਮੁਕਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਸੋਹਣਾ ਇਲਾਜ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵੱਖਰਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਉੱਤੇ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਹੀ ਹੋਈਏ।

ਸਾਡਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਸੱਚੇ ਦਰਦੀ ਇਹਨਾਂ ਦੱਸੇ ਇਲਾਜਾਂ ਵੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਗਹੁ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਆਤਮਘਾਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈਣਗੇ।

-ਜੂਨ 1927

ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ

[ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਗਵਤੀ ਚਰਨ ਵੋਹਰਾ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜੱਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ 1926 ਤੋਂ ਹੀ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 11-12-13 ਅਪ੍ਰੈਲ 1928 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। 6 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1928 ਨੂੰ ਇਹ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਜਨਰਲ ਸੈਕਟਰੀ ਤੇ ਭਗਵਤੀ ਚਰਨ ਵੋਹਰਾ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਸਕੱਤਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਸੋਚ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਪਕਿਆਈ ਦਾ ਇਹ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। — **ਸੰਪਾਦਕ**]

ਨੌਜਵਾਨ ਸਾਥੀਓ!

ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਆਪਸੀ ਬੇ-ਇਤਬਾਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਹੈ। ਉੱਘੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਉੱਚ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ 'ਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਮ-ਧਰੀਕ ਹਾਮੀਆਂ ਪਾਸ ਨਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਮਚੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਹਫ਼ੜਾ-ਦਫੜੀ ਕਿਸੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੱਲ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਦੌਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਦੀ ਲਗਨ ਦੀ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਖਲਾਕ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਨਿੱਗਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਹੌਂਸਲੇ, ਨਵੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ, ਪੂਰੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ਼ ਕੰਮ ਅਰੰਭਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲ਼ੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।

ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਅਸਾਡੀ ਖੁਸ਼-ਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਕੰਨ-ਪਾੜਵੇਂ ਸੋਹਲੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਨੇ ਪੈਂਦੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਵਾਲ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਲਮ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਲਾਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਲਾਰਡ ਬਰਕਨਹੈੱਡ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਵਾਬ ਇਉਂ ਹੈ :

"ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਫ਼ਤਿਹ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਸ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਾਂਗੇ।" ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ! ਇਸ ਸਾਫ਼ ਕਥਨੀ ਨਾਲ਼ ਸਾਰੀ ਸੱਚਾਈ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਈ। ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲ਼ੇ ਅਤੇ ਮਾਨਾਂ ਵਾਲ਼ੇ ਦੇ ਸਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵੀ,

ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਹੁਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੁਣ ਲਓ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਨਅਤਾਂ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਪਤਣ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਨਾਰੋ ਜੀ, ਰਮੇਸ਼ ਚੰਦਰ ਦੱਤ ਅਤੇ ਵਿਲੀਅਮ ਡਿਗਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਬਾਕੀ ਹੈ ? ਸੰਸਾਰ ਭਰ 'ਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਜਾਊ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਕੀਮਤੀ ਖਾਣਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਭਾਰਤ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰੀਬ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਕਥਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ? ਕੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹੀ ਭਾਰਤ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੱਭਿਅਤਾ ਉੱਤੇ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਛੜੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਫੀਸਦੀ ਲੋਕ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਹਨ ? ਕੀ ਲੋਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਟੈਕਸ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ? ਪਲੇਗ, ਹੈਜ਼ਾ, ਇਨਫਲੂਐਂਜਾ ਵਰਗੀਆਂ ਮਹਾਂ-ਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵੱਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕੀ ਰੋਜ਼ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ? ਕੀ ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਾਡੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ, ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਅਤੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਵਰਗੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ? ਅਫਸੋਸ ! ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ਼ ਆਪਣੇ ਵਣਜ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੁਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਨਹੀਂ ਤੱਕਿਆ ਜਿਸ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 1914 ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਗਈ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਕੰਪਨੀ' ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ਼ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਲ਼ਾ ਸਲੂਕ, ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੱਕੇ-ਟੁੱਟੇ ਨਿਤਾਣੇ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦਾ ਬਜਬੱਜ ਦੇ ਘਾਟ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਨਾਲ਼ ਖ਼ੂਨੀ ਸੁਆਗਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਅਕਹਿ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਹੋਰ ਕੀ ਕੀ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਿਆ ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ਼ ਨਹੀਂ ਤੱਕਿਆ ? ਜਿਸ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਦਰੋਪਤੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਜੇਡਾ ਮਹਾਂ ਯੁੱਧ ਲੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 1919 ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਨੇਕਾਂ ਦਰੋਪਤੀਆਂ ਦੀ ਪੱਤ ਲੁੱਟੀ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੰਗੇ ਮੂੰਹਾਂ ਉੱਤੇ ਥੁੱਕਿਆ ਗਿਆ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ ? ਫਿਰ ਵੀ ਵਰਤਮਾਨ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨਾਂ ਵਾਂਗ ਅਰਾਮ ਨਾਲ਼ ਵੇਖੀ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਕੀ ਇਹ ਜੀਵਨ ਜੀਣ ਯੋਗ ਹੈ ?

ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਗੈਬੀ ਇਲਹਾਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ ਅਤੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਤੋੜ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ? ਕੀ ਇਸ ਜੱਕੋ ਤੱਕੀ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਯੁੱਗਾਂ ਤੱਕ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ? ਕੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਰੱਬੀ

ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਜਾਂ ਗੈਬੀ ਕਰਾਮਾਤ ਦੀ ਮਦਦ ਦੀ ਆਸ ਲਈ ਬੈਠੇ ਰਹਾਂਗੇ ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਸੂਲ ਤੋਂ ਵੀ ਅਣਜਾਣ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਖ਼ੁਦ ਹੀ ਰਣ-ਖੇਤਰ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਵਿੱਚ ਕੁੱਦਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨੌਜਵਾਨੋ, ਜਾਗੋ ! ਉੱਠੋ ! ਸਾਨੂੰ ਸੁੱਤਿਆਂ ਯੁੱਗ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵੰਗਾਰਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਬਹਾਦਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿਲੇ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਤਸੀਹੇ ਵੀ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਝੱਲ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੇਝਿਜਕ ਮੌਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨੌਜਵਾਨ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ਼ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਜਿਹੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਬਾਹੂ-ਬਲ, ਹੌਂਸਲੇ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਡਰਨਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਅਤੇ ਜੋ ਨਿੱਜੀ ਹਾਨੀ ਲਾਭ ਸੋਚਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਹਿਸੂਸ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕੀ ਇਹ ਜਪਾਨ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੋਰਟ-ਆਰਥਰ ਤੱਕ ਖੁਸ਼ਕ ਰਸਤਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖੱਡਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ? ਜਪਾਨ ਅੱਜ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਪੋਲੈਂਡ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨੌਜਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜੋ ਉੱਪਰੋਂ ਥੱਲੀਂ ਹਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਪਿਛਲੀ ਸਾਰੀ ਸਦੀ ਤੱਕ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ ? ਅਤੇ ਅੱਜ ਪੋਲੈਂਡ ਇੱਕ ਅਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਟਲੀ ਨੂੰ ਆਸਟ੍ਰੀਆ ਦੇ ਜੂਲੇ ਹੇਠੋਂ ਕਿਸ ਨੇ ਕੱਢਿਆ ? ਨਿਰਸੰਦੇਹ 'ਯੰਗ ਇਟਲੀ' ਨੇ (ਇਟਲੀ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ)।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਟਰਕੀ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਕਿ ਚੀਨ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ? ਕੀ ਇਹ ਰੂਸੀ ਨੌਜਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਰੂਸ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਖੇਡ ਗਏ ? ਪਿਛਲੇ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੈਂਕੜੇ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਕਿਤਾਬੜੀਆਂ ਵੰਡਣ ਜਾਂ ਦੋਸਤੋਵਸਕੀ ਵਾਂਗ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਗੋਸ਼ਟੀ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਬਦਲੇ ਸਾਇਬੇਰੀਆ ਵਿੱਚ ਜਲਾਵਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਬਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰਿਆ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਨੌਜਵਾਨ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਸੰਗਰਾਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਕੇਵਲ ਨੌਜਵਾਨ ਹੀ ਆਸ ਉਮੀਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਝਿਜਕ ਅਤੇ ਡਰ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ 'ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਜੂਝ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਮਹਾਨ ਰੂਸ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ! ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ? ਜੇ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਦਰੱਖ਼ਤ ਦੀ ਕੋਈ ਟਾਹਣੀ ਵੱਢੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਉੱਤੇ ਸੱਟ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਬੁੱਤ ਸ਼ਿਕਨ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਪੁਤਲੇ 'ਤਾਜ਼ੀਏ' ਦੀ ਨੁੱਕਰ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ਼ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਅੱਲਾ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ਼ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ 'ਕਾਫਰ' ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪਿਆਸ ਨਹੀਂ ਬੁੱਝਦੀ। ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲ਼ੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਦਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਿਰ ਪਾੜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੰਗ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ ਜਦਕਿ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੋਚਦੇ ਹਨ।

ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਲਸ ਤੇ ਨਿਕੰਮੇ-ਪਣ ਨੂੰ ਕੌਮਾਂਤਰੀਵਾਦ ਦੇ ਬੁਰਕੇ ਵਿੱਚ ਛੁਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਜਵਾਬ ਦੇਣਗੇ, "ਜਨਾਬ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕੌਮਾਂਤਰੀਵਾਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਹੀ ਹਨ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ਼ ਲੜਾਈ ਕਾਹਦੀ ?" ਕਿੱਡਾ ਨੇਕ ਖਿਆਲ ਹੈ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਗੱਲ ਹੈ! ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਭਾਵ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਅਸੂਲ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦੂਜੇ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਇਕ ਕੌਮ ਹੱਥੋਂ ਦੂਜੀ ਕੌਮ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਡੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ।

ਹੁਣ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਆਖ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੇਕ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਸੇਵਾ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੌੜੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ) ਸਭ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਦਵਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਨ ਵੰਡਣ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬੀਮਾਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਸ਼ ਸੱਚੇ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਦਾਨ ਦੇਣ ਨਾਲ਼ ਨਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਵਹਿਮ ਅਤੇ ਤੁਅੱਸਬ ਸਾਡੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹਨ। ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਡੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਰੋੜਾ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਵਗਾਹ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਉੱਤਰਦੀ ਅਵੱਸ਼ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਹਾਲੇ ਅਸੀਂ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕੱਟੜਤਾ ਤੇ ਪਿਛਾਂਹ-ਖਿੱਚੂ ਨੀਤੀ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਤੁਅੱਸਬ ਅਤੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੀ ਤੰਗਦਿਲੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲੱਗਣ ਵਾਲ਼ੇ ਸਭ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਨੇਤਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਖ਼ਿਆਲੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਕਾਇਰਤਾ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਉੱਤੇ ਪਰਦਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਬਨਾਉਟੀ ਸ਼ੋਸ਼ੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸਲੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੂਠੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਆਸਾਂ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਰਵਾਣੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੱਤਕ ਭਰੀ ਦਸ਼ਾ ਹੈ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਨਿਤਰਨ ਵਾਲ਼ੇ ਕਿਆਫੇ ਨਹੀਂ

ਲਾਉਂਦੇ ਕਿ ਕਿੰਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਲ਼ ਕਿੰਨੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਹਿੱਸੇ ਕੀ ਆਵੇਗਾ ? ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਕਦੇ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਸ ਉਮੀਦ, ਡਰ ਜਾਂ ਦੁਚਿੱਤੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੁਹਰਤ ਗੁੰਮਨਾਮ ਰਹਿ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਸਕਣ। ਅਜਿਹੇ ਜਜ਼ਬੇ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਅਸੀਂ ਉਹ ਦੋਪਾਸੀ ਜੰਗ ਨਹੀਂ ਲੜ ਸਕਾਂਗੇ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਹੀ ਹੈ — ਦੋਪਾਸੀ ਇਸ ਲਈ, ਇੱਕ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼। ਸਾਡਾ ਅਸਲੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਸਾਡੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਸਾਡਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ ਲੋਕ ਵੀ।

ਨੌਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬੀਓ ! ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ’ਤੇ ਤੂਫ਼ਾਨੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ਼ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੇ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪੰਜਾਬ, ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਬਲੀਦਾਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਪੱਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੂਬਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸ ਲਈ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਕੌਮ ਵਿੱਚੋਂ ਤਾਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸ਼ਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਮੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜੋ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਟੈਕਸ਼ਿਲਾ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ’ਤੇ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅੱਜ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁੱਲ ਕੋਰੇ ਬੈਠੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਸਾਹਿਤ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਤੇ ਉੱਨਤ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਨਹੀਂ ਰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਫ਼ਸੋਸ ! ਕਿ ਸਾਡੇ, ਪਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ !

ਉੱਪਰ ਲਿਖੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਆਉਣ ਵਾਲ਼ੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਲਈ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਾਡੀ ਰਾਜਸੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਸਿਰਫ਼ 1857 ਦੇ ਸੰਗਰਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਈ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੀ ਹੈ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਭਾਰਤ ਲਈ ਇੱਕ ਬਿਲਕੁੱਲ ਨਵੀਂ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਤਬਕੇ ਨੂੰ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਫ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਸਾਂਝੇ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਮਾਇਆ ਵਧਣ ਨਾਲ਼ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਗਿਰਾਵਟ ਅਟੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਬਕੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉੱਘੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ਼ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾਏ ਹੋਏ ਤੱਕਾਂਗੇ। ਕਿਸੇ ਗੋਲਮੇਜ ਕਾਨਫਰੰਸ ਜਾਂ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਛੱਡ ਦੇਣਗੇ। ਫਿਰ ਉਹ ਸੇਠਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲ਼ੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਵੇਲੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਕਈ ਨਾਮਧਰੀਕ ਹਾਮੀ ਝੜ ਜਾਣਗੇ।

ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਘਰਸ਼ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਸ ਨਾਅਰੇ ਨਾਲ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ। “ਜਨਤਾ ਦਾ ਇਨਕਲਾਬ ਤੇ ਜਨਤਾ ਲਈ ਇਨਕਲਾਬ।” ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ

ਸਵਰਾਜ ਜੋ 98 ਫੀਸਦੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹੋਵੇ।

ਉਹ ਸਵਰਾਜ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਉਹ ਹੋਵੇਗਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕੰਮ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸੁਝਾਉ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੰਨਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਠੋਸ ਸਕੀਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਫ਼ਲਤਾ ਨਾਲ਼ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਬਹੁਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਸੀਂ ਇੰਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਰੂਸੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾਡੇ ਵੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਣਹਾਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਜ਼ਿੰਦੜੀਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰਨੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲ਼ੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਅਸਲ ਭਾਵ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲ਼ੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਅਰਥ ਸਿਰਫ 'ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ' ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ, ਨਵੇਂ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਜਨਮ, ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਰਾਜ ਸੱਤ੍ਹਾ, ਇਹ ਇੱਕ ਦਿਨ ਜਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬੰਬਾਂ ਤੇ ਪਿਸਤੌਲਾਂ ਵਾਲ਼ਾ ਆਦਮੀ ਹੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹੋਵੇ।

ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਨਾ-ਮਾਤਰ ਹਨ! ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੇ ਔਕੜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣਗੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਪਰ ਸਾਫ ਦਿਲ ਉੱਦਮੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਅੱਗੇ ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਅਟਕ ਸਕਦੀਆਂ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੰਡਿਆਲੇ ਤੇ ਬਿੱਖੜੇ ਰਸਤੇ ਅਤੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਮਹਾਨ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਠੀਕ-ਠੀਕ ਪਛਾਣ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵਸਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮਯਾਬੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਸਬੱਬੀ ਗੱਲ ਹੈ ਪਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਟੱਲ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਨਾਕਾਮੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਲ਼ੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲਣੇ ਪੈਣ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਛਤਾ ਕੇ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ : "ਉਹੋ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਤਾਂ ਭੁਲੇਖਾ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ।"

ਨੌਜਵਾਨੋ, ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਦੇਖ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਘਬਰਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਬਾਹੂ-ਬਲ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖੋ ਤੇ ਜਿੱਤ ਤੁਹਾਡੀ ਹੈ। ਜੇਮਸ ਗਾਰਫੀਲਡ ਦੀ ਮਹਾਨ ਮਾਤਾ ਦੇ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਪੈਸੇ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਕਰਕੇ ਤੋਰਨ ਵੇਲ਼ੇ ਕਹੇ ਸਨ, "ਕਿਸੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਲਾਈ ਇਸੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨੌਂ ਵਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਸਹਾਰੇ 'ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਤਰਨ ਜਾਂ ਡੁੱਬਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।" ਧੰਨ ਹੈ ਉਹ ਮਾਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਖੇ ਅਤੇ ਧੰਨ ਹਨ ਉਹ ਲੋਕ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਪਾਲਦੇ ਹਨ।

ਇਟਲੀ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲ਼ੇ ਮਹਾਮਾਨਵ, ਮੈਜਿਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਮਨਾਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਜਾਂ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਤੇ ਸਿਦਕ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਤੇ ਸਭ ਔਕੜਾਂ ਮਾਤ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। *ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਲੰਗਰ ਚੁੱਕ ਦਿਓ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਠਿਲ੍ਹ ਪੈਣ ਦਿਓ ਤੇ ਫਿਰ!*

ਉਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੇ ਅਦਭੁਤ ਸਮੁੰਦਰ 'ਤੇ ਹੀ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖੋ, ਜਿੱਥੇ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਜਵਾਰ (ਉਤਾਰ-ਚੜਾਅ) ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਮਹਾਨ ਲਹਿਰਾਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹਨ : ਓ ਨੌਜਵਾਨ ਕੋਲੰਬਸ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇਰੀ ਸੱਚ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹੋਵੇ।"

ਗਿਣਤੀ-ਮਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਪੁਨਰ-ਜਨਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਹੇਠਾਂ ਮਨ ਦੇ ਦੱਬਣ ਦੀ ਜਾਂ ਹੌਸਲਾ ਹਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੇ ਹਿੰਮਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਮਹਾਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਭੁੱਲੋ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਵੀ ਤਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਹੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੁੱਛ ਫੁੱਟਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕੁੱਦਿਆ ਤੇ ਉਹ ਹੱਸਦਾ-ਹੱਸਦਾ ਅਤੇ 'ਵੰਦੇ ਮਾਤਰਮ' ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ 'ਤੇ ਝੂਲ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਅਤੇ ਅਵਧ ਬਿਹਾਰੀ ਦੋਵੇਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹੀ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ 'ਤੇ ਖੇਡ ਗਏ। ਉਹ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਸੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਧੀਰਜ ਤੇ ਹੋਸ਼ ਗਵਾ ਬੈਠੋ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਹੌਸਲਾ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਜਾਣ। ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਧੀਰਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚਾ ਲਉ।

ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਜੀਦਗੀ ਤੇ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਨਾਲ਼ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਤਨ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਲੈਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਖੰਡੀ ਤੇ ਚਾਲਬਾਜ਼ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਰਹਿ ਕੇ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਡੇ ਆਦਰਸ਼ ਨਾਲ਼ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਕਟ ਸਮੇਂ ਸਾਥ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਤੇ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ਼ ਸੇਵਾ, ਬਿਪਤਾ ਸਹਾਰਨ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਤਿਪਾਸਾ ਆਦਰਸ਼ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਜਿਹੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਗੁੰਮਨਾਮ ਮਰਦਾਂ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ ਤੇ ਅਰਾਮ, ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀਆਂ ਨਾਲ਼ੋਂ, ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਪਿਆਰਾ ਹੋਵੇ।

'ਵੰਦੇ ਮਾਤਰਮ'

ਅਛੂਤ ਦਾ ਸਵਾਲ

ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਜਿੰਨੀ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ। ਇੱਥੇ ਅਜੀਬ ਤੋਂ ਅਜੀਬ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਇੱਕ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਸੁਆਲ ਅਛੂਤ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੈ। ਸਵਾਲ ਇਹ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 30 ਕਰੋੜ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਵਾਲ਼ੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਜੋ 6 ਕਰੋੜ ਆਦਮੀ ਅਛੂਤ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਣ ਨਾਲ਼ ਧਰਮ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਤੇ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ? ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੇਣ ਨਾਲ਼ ਦੇਵਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ੇ ਤੇ ਨਾ ਜਾਣਗੇ ? ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢ ਲੈਣ ਨਾਲ਼ ਖੂਹ ਪਲੀਤ ਤੇ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ? ਇਹ ਸਵਾਲ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ’ਚ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਮੁਲਕ ਬੜਾ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਯਾਨੀ ਰੂਹਾਨੀਯਤ-ਪਸੰਦ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣੋਂ ਵੀ ਝੱਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹ ਬਿਲਕੁੱਲ ਹੀ ਮਾਇਆਵਾਦੀ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲ਼ਾ ਯੂਰਪ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਕਮਈ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਓਹਨਾਂ Equality (ਬਰਾਬਰੀ) ਦਾ ਐਲਾਨ ਅਮਰੀਕਾ ਸਮੇਤ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਜ ਰੂਸ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਭਿੰਨ ਭੇਤ ਮਿਟਾਉਣ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਇਕਮਈ ਦੇ ਅਸੂਲ ’ਤੇ ਲੱਕ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਹੀ ਆਤਮਾ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਰੋਣੇ ਰੋਣ ਵਾਲ਼ੇ ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਬਹਿਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਕੀ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਕੀ ਉਹ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਨਾਲ਼ ਸਲੂਕ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੋਰੇਸ਼ਾਹੀ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਗੋਰੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੀ ਕੀ ਹੈ ?

ਸਿੰਧ ਦੇ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੱਜਣ ਮਿ: ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਮੈਂਬਰ ਬੰਬਈ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ’ਤੇ 1926 ਵਿੱਚ ਖ਼ੂਬ ਕਿਹਾ ਸੀ :—

If the Hindu Society refuses to allow other human beings, fellow creatures so that to attend public schools, and if...the president of local board representing so many lakhs of people in this house-refuses to allow his fellows and brothers the elementary human right of having water to drink, what right have they to ask for more rights from the bureaucracy? Before we accuse people coming from other lands, we should see how we-ourselves behave toward our own people...How can we ask for greater political rights when we ourselves deny elementary rights of human beings.

ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ, ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਦਰਸੇ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਹਕੂਕ ਮੰਗੋ ? ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਹੱਕ ਮੰਗਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਿੱਥੋਂ ਬਣ ਗਏ ? ਗੱਲ ਬੜੀ ਸੱਚੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਕਹੀ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਦੇਖੋ ਜੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਰਲ਼ਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲ਼ੋਂ ਵੀ ਗਿਆ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਸਮਝੋਗੇ ਤੇ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਮਿਲਣਗੇ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਆਦਮੀਆਂ ਵਾਲ਼ਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਫੇਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਦੇਖੋ ਜੀ ਈਸਾਈ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਫਜ਼ੂਲ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕਿੱਡੀ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਤੜਪ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। ਖ਼ੈਰ! ਠੀਕ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿਆ। ਸਨਾਤਨੀ ਪੰਡਿਤ ਵੀ ਕੁੱਝ ਕੁ ਇਸ ਮਸਲੇ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ। ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਬੜੇ "ਯੁੱਗ ਪਲਟਾਊ" ਕਹਾਉਣ ਵਾਲ਼ੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਪਟਨਾ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਹੋਈ। ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਅਛੂਤਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹਾਮੀ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਬੜੀ ਬਹਿਸ ਛਿੜੀ, ਗਰਮੀ-ਗਰਮ ਝੜਪਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਮਾਮਲਾ ਇਹ ਦਰਪੇਸ਼ ਸੀ, ਕਿ ਕੀ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਯਗੋ-ਪਵੀਤ (ਜਨੇਊ) ਪਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ? ਤੇ ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ? ਬੜੇ-ਬੜੇ Reformer (ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ) ਗਰਮ ਹੋ ਪਏ, ਪਰ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਲਿਆ, ਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਕੇ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖ ਲਈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿੱਥੇ ਠਿਕਾਣਾ ਸੀ ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ ਤਾਂ ਸਹੀ ਕਿੱਡੀ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਕੁੱਤਾ ਸਾਡੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਚੌਂਕੇ ਵਿੱਚ ਨਿਸੰਗ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ਼ ਛੂਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੱਸ ਧਰਮ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਫੇਰ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਵਰਗੇ ਬੜੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ, ਅਛੂਤਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਰ ਵੀ ਨਾ ਜਾਣੇ ਕੀ ਕੀ-ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਚੂਹੜੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਾਰ ਪੁਆ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਿੱਛੋਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਿਆਂ ਬਿਨਾਂ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸ਼ੁੱਧ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਕਿਆ ਖ਼ੂਬ ਇਹ ਚਾਲ ਹੈ। ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਾ ਰੱਬ! ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਮੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਜੇ ਉਹ ਗ਼ਰੀਬ ਜਾ ਵੜੇ ਤਾਂ ਮੰਦਰ ਪਲੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰੱਬ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਘਰ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਅਸੀਂ Equality ਜਾਂ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਝਗੜਦੇ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਹਾਂ ? ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਇਸ ਰਵੱਈਏ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਦੀ ਵੀ ਹੱਦ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਨੀਚ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਸੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਪਰ੍ਹੇ-ਪਰ੍ਹੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਕੋਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਿਠਾ ਸਕਦੇ ?

ਅੱਜ ਇਸ ਸਵਾਲ ’ਤੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ੋਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ : ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਵੱਲ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਜੋ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਫ਼ਿਰਕਾਵਾਰਾਨਾ ਨਿਆਬੁਤ ਨੇ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਫ਼ਾਇਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵਧੀਕ ਹਕੂਕ ਮੰਗਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ਰਾ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ-ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਇਨਸਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹਕੂਕ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਹੁਣ ਹਿੰਦੂਆਂ ’ਤੇ ਵੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ। ਜ਼ਿੱਦ ਵਧੀ। ਫ਼ਸਾਦ ਵੀ ਹੋਏ। ਖ਼ੈਰ! ਹੌਲ਼ੀ-ਹੌਲ਼ੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖ਼ਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਾ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਈਏ। ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਿੰਦੂਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅਛੂਤਾਂ ਦੇ ਜਨੇਊ ਲਾਹੁਣ ਜਾਂ ਕੇਸ ਕਟਾਉਣ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ’ਤੇ ਝਗੜੇ ਹੋਏ। ਹੁਣ ਤਿੰਨੇ ਕੌਮਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬੜਾ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬਾ ਹੈ। ਉੱਧਰ ਇਸਾਈ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਹਲਚਲ ਨਾਲ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਲਾਅਨਤ ਦੂਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇੱਧਰ ਜਦ ਅਛੂਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਡੀ ਖ਼ਾਤਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜੁਦੇ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਈਏ ? ਇਸੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਥ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇੰਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਥ ਸੀ। ‘ਆਦਿ ਧਰਮ ਮੰਡਲ’ ਆਦਿਕ ਉਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ।

ਹੁਣ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਹੋਰ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦਾ ਠੀਕ-ਠੀਕ ਹੱਲ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਬੜਾ ਸੈਹਲ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਇਨਸਾਨ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਤਾਂ ਜਨਮ ਨਾਲ਼ ਕੋਈ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਨਾਲ਼। ਭਾਵ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਗ਼ਰੀਬ ਭੰਗੀ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਟੱਟੀਆਂ ਹੀ ਸਾਫ਼ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਰਗਿਆਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ਼ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਰੀਅਨ ਲੋਕਾਂ (Aryans) ਨੇ ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੀਚ ਕਹਿ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨੀਚ ਕੰਮ ਕਰਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਿਕਰ ਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ, ਤਦੋਂ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜਨਮ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਫ਼ਲ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰੋ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਬਰ ਦਾ ਸਬਕ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਉਹ ਲੋਕੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਗਏ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਬੜਾ ਪਾਪ ਕੀਤਾ। ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਮਾਦਾ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਮਾਰ ਸੁੱਟਿਆ। ਬੜਾ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਕਹਿਰ ਕਮਾਇਆ। ਖ਼ੈਰ! ਅੱਜ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਸ਼ਚਿਤ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਖ਼ਰਾਬੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮਾਂ ਵਾਸਤੇ ਘਿਰ੍ਣਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਜੁਲਾਹੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰ੍ਹੇ ਦੁਰਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅੱਜ ਕੱਪੜਾ ਬੁਣਨ ਵਾਲ਼ੇ ਅਛੂਤ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਯੂ.ਪੀ. ਵੱਲ ਕਹੀਰ (ਝੀਰ) ਨੂੰ ਵੀ ਅਛੂਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ਼ ਬੜੀ ਖ਼ਰਾਬੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਕਿ ਸਾਡੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਅਗਾਂਹਾਂ ਵਧੀਏ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਛੂਤ ਨਾ ਕਹੀਏ ਤੇ ਨਾ ਸਮਝੀਏ। ਬਸ ਮਾਮਲਾ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਜੋ ਤਰੀਕਾ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਡਾਢਾ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤੀਕ ਅਛੂਤ-ਅਛੂਤ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਪਾਪ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਿਮਾਂ ਮੰਗਣੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਆਦਮੀ ਸਮਝਣਾ, ਬਿਨਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ, ਕਲਮਾਂ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਕੀਤਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਰਲ਼ਾ ਲੈਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਇਹੋ ਠੀਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚਾ ਧੂਹੀ ਕਰਨੀ ਤੇ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਹੱਕ ਨਾ ਦੇਣਾ ਕੋਈ ਠੀਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਉਦੋਂ ਜੱਟਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝਾ ਕੇ ਭੜਕਾਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦੇਖੋ ਇਹ ਚੂੜਿਆਂ-ਚਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ’ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਬੰਦ ਕਰਾਊ ਹਨ। ਬਸ ਜੱਟ ਇੰਨੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭੂਤਰ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉੱਨਾਂ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਸੁਧਰ ਸਕਦੀ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਿ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਕਮੀਨ ਅਤੇ ਨੀਚ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਦੱਬੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ? ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸਾਫ਼ ਹੈ, ਉਹ ਗ਼ਰੀਬ ਹਨ। ਗ਼ਰੀਬੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰੋ। ਉੱਚੀਆਂ-ਉੱਚੀਆਂ ਕੁਲਾਂ ਦੇ ਗ਼ਰੀਬ ਲੋਕੀਂ ਕੋਈ ਘੱਟ ਗੰਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਗੰਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ। ਮਾਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਗੰਦ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ਼ ਚੂਹੜੀਆਂ ਤੇ ਅਛੂਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ।

ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਉੱਨਾਂ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਿ ਅਛੂਤ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਨਾ ਕਰ ਲੈਣ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੱਕ ਹਕੂਮਤ ਮੰਗਣੀ ਬੜੀ ਆਸ਼ਾਜਨਕ ਤਹਿਰੀਕ ਹੈ। ਜਾਂ ਤੇ ਫ਼ਿਰਕਾਵਾਰਾਨਾ ਨਿਆਬੁਤ ਦਾ ਟੰਟਾ ਹੀ ਮੁਕਾਉ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਹਕੂਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵੋ। ਕੌਂਸਲਾਂ ਤੇ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ, ਖੂਹ ਤੇ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਦੀ ਪੂਰੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਆਉਣ। ਜ਼ਬਾਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਨਾਲ਼ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੂਹਾਂ ’ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ, ਨਾਲ਼ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਕਰਾਉਣ। ਪਰ ਜਿਸ ਲੈਜਿਸਲੇਟਵ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬਿੱਲ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਲੈ ਕੇ ਹਾਏ ਤੌਬਾ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ਼ ਰਲਾਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ ? ਉਹ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਤਾਦਾਦ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੰਗਣ ? ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉੱਠੋ ! ਅਛੂਤ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲ਼ੇ ਅਸਲੀ ਸੇਵਕੋ ਤੇ ਵੀਰੋ ਉੱਠੋ ! ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇਖੋ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਅਸਲੀ ਤਾਕਤ ਤੁਹਾਡੀ ਸੀ। ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਰ ਸਕਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਕਿ ਅੱਜ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਨਿੱਤ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਕੌਮ ਦੇ ਸੁੱਖ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੁਮਕਨ ਬਣਾ ਕੇ ਇੱਕ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਲੋਕੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। (Land Alienation Act) ਇੰਤਕਾਲੇ ਆਰਜ਼ੀ ਐਕਟ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਤੁਸੀਂ ਪੈਸੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਹੀਂ ਖ਼ਰੀਦ ਸਕਦੇ। ਤੁਹਾਡੇ ’ਤੇ ਇੰਨਾ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਮਿਸ ਮੇਯੋ (Less than men) ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ਼ੋਂ ਬਹੁਤ ਹੇਠਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉੱਠੋ ! ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਪਛਾਣੋ। ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਜਾਓ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਯਤਨ ਕੀਤਿਆਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੇਗਾ। (Those who would be free must themselves strike the blow.) ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਚਾਹੁੰਣ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੌਲ਼ੀ-ਹੌਲ਼ੀ ਕੁੱਝ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਆਦਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਕ ਮੰਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦਬਦਬਾ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਹੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੱਤਾਂ ਦੇ ਭੂਤ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ਼ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆਂ ਕਰਦੇ। ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ’ਤੇ ਖਲ੍ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕਰ ਦਿਉ। ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੌਣ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਕ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਰੱਅਤ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਨਾ ਬਣੋ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਨਾ ਤੱਕੋ। ਪਰ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣਾ। ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਝਾਂਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾ ਆਉਣਾ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਬਲਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਟੂਲ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਾਲ਼ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਮਿਲਣਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬਚਣਾ। ਬਸ ਫੇਰ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਅਸਲੀ ਕਿਰਤੀ ਹੋ। ਕਿਰਤੀਓ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਜਾਉ। ਤੁਹਾਡਾ ਕੁੱਝ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕੇਵਲ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਕੱਟੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਉੱਠੋ ਮੌਜੂਦਾ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ ਦਿਉ। ਹੌਲ਼ੀ-ਹੌਲ਼ੀ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਰੀਫਾਰਮਾ ਨਾਲ਼ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਸਮਾਜਿਕ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਇਨਕਲਾਬ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਉ ਅਤੇ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਇਨਕਲਾਬ ਵਾਸਤੇ ਕਮਰ ਕੱਸੇ ਕਰ ਲਵੋ। ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਤਾਂ ਮੁਲਕ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੋ, ਅਸਲੀ ਤਾਕਤ ਹੋ, ਉੱਠੋ ! ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਸ਼ੇਰੋ, ਵਿਦਰੋਹੀਉ ਵਿਪੱਲਵ ਜਾਂ ਵਿਦਰੋਹ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਉ।

-ਵਿਦਰੋਹੀ (ਜੂਨ 1928)

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼

[ਦੂਸਰੀ ਪੰਜਾਬ ਸਟੂਟੈਂਸ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 19-20 ਅਕਤੂਬਰ, 1929 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਹੋਈ, ਉਸ 'ਤੇ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੀ.ਕੇ. ਦੱਤ ਜੀ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਿਹਨਤੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਵੀ ਇਨਕਲਾਬ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ। ਜੋ 19 ਅਕਤੂਬਰ 1929 ਨੂੰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ। -ਸੰਪਾਦਕ]

ਅਸੀਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਬ ਅਤੇ ਪਿਸਤੌਲ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਡੇ ਕੰਮ ਹਨ। ਆਉਣ ਵਾਲ਼ੇ ਲਾਹੌਰ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤਕੜੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੌਮੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਸ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਮੇਂ ਨੌਜਵਾਨ ਜਮਾਤ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਉੱਤੇ ਮਣਾਂ-ਮੂੰਹੀਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਭਾਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੀ ਤਾਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਮੂਹਰਲੀਆਂ ਸਫ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੜਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੀ ਭਾਰਤੀ ਨੌਜਵਾਨ ਇਸ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹੀ ਸੰਜੀਦਾ ਇਰਾਦਾ ਵਿਖਾਉਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਣਗੇ ?

ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਲੱਖਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਕੋਲ, ਝੁੱਗੀਆਂ ਤੇ ਪੇਂਡੂ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਹ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਿਆਵੇਗਾ-ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਆਦਮੀ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਛੜਿਆ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਓ, ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਜਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਦਾਸ ਦੀ ਮਹਾਨ ਤੇ ਗੌਰਵਮਈ ਮਿਸਾਲ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਆਉਣ ਵਾਲ਼ੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਅਤੇ ਅਡੋਲ ਬਹਾਦਰੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਓ।

-19 ਅਕਤੂਬਰ, 1929

ਬੰਬ ਦਾ ਫਲਸਫਾ

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਰਜਾਤੰਤਰ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਭਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪੱਤਰ

[ਇਸ ਦਾ ਖਰੜਾ ਭਗਵਤੀ ਚਰਨ ਵੋਹਰਾ ਜੀ ਨੇ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖਿਆ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਰੀਪਬਲੀਕਨ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ।]

ਸਾਡੀ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਭੰਡਣ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਇੱਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।23 ਦਸੰਬਰ 1929 ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਥੰਮ੍ਹ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਸ਼ਨ ਭਰਿਆ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ- "ਬੰਬ ਪੂਜਾ" (Cult of the Bomb)। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਕੌਮ ਦਾ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਰੋੜਾ ਅਟਕਾਉਣ ਵਾਲ਼ੇ ਕਹਿ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਇਹਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ H.S.R.A. ਨੇ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੀ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ— 'ਬੰਬ ਦਾ ਫਲਸਫਾ' (Philosphy of the Bomb)। ਇਸ ਦਾ ਸਨਮੁਖ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ H.S.R.A. ਦਾ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ (ਮਨੋਰਥ ਪੱਤਰ) ਅਤੇ ਉਪ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ 'ਬੰਬ ਦਾ ਫਲਸਫਾ'। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ 26 ਜਨਵਰੀ 1930 ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। -ਸੰਪਾਦਕ]

ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵੱਲੋਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਗੱਡੀ (23-12-29 ਨੂੰ) ਉਡਾਉਣ ਬਾਰੇ ਮਤਾ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ 'ਯੰਗ ਇੰਡੀਆ' ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਲੇਖ ਇਹ ਸਭ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਸਮੇਤ, ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਤੇ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਹੈ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਸਟੇਜਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਅਨਜਾਣੇ ਜਾਂ ਮਿਥਕੇ ਗਲਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਅਤੇ ਅਮਲ ਦੀ ਜਨਤਕ ਪੜਚੋਲ ਅਤੇ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਤੋਂ ਕੰਨੀ ਨਹੀਂ ਕਤਰਾਉਂਦੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਜੀਦਾ ਲੋਕਾਂ ਤਾਈਂ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਸਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ, ਉੱਚੇ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਆਦਰਸ਼ ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੇਖ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਸਾਹਮਣੇ

ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਵਾਰਥੀ ਤੇ ਅਨਜਾਣ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮੂਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰੇਗਾ।

ਹਿੰਸਾ ਜਾਂ ਅਹਿੰਸਾ

ਆਓ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰੀਏ। ਸਾਡੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਦੋਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਭਾਵ (ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ) ਨਾਲ ਅਨਿਆਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਧਿਰ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ। ਹਿੰਸਾ ਉਸ ਜਬਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ ਜੋ ਅਨਿਆਂ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦਾ ਇਸ ਨਾਲ਼ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਅਹਿੰਸਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਖ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਢਾਲ ਲਿਆ ਜਾਏ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਆਪਣੇ ਕੁੱਝ ਹੱਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਦਲੀਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦੁੱਖ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਨੂੰ ਵੀ ਵਰਤਣਾ ਜ਼ੁਰਮ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਸੋ ਸਵਾਲ ਹਿੰਸਾ ਜਾਂ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਅਸੀਂ ਨਿਰੋਲ ਆਤਮਕ ਗੱਲ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਹੀ ਚੱਲਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰਨੀ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਆਦਰਸ਼

ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਨਕਲਾਬ ਜਿਸਦੀ ਉਹ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਿਰਫ਼ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਵਿਚਾਲੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਬਲਕਿ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜੀ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਯੁੱਗ ਪਲਟਾ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਮਾਤੀ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਜੋ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਭੁੱਖ ਮਰੀ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੇ ਜੂਲੇ ਹੇਠ ਪਿਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਿਆਏਗਾ। ਇਹ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇਵੇਗਾ, ਇਹ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਇਹ ਕਿਰਤੀ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜੀ ਜੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਰਾਜ ਗੱਦੀਉਂ ਹਟਾ ਦੇਵੇਗਾ।

ਆਤੰਕਵਾਦ (Terrorism)

ਇਨਕਲਾਬੀ ਅੱਗੇ ਹੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੀ ਵਹਿਮਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਰੂਹ ਰਚਦੀ ਜਾਏਗੀ, ਉਹ ਕੌਮੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਝਟਪਟ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਨਾ ਮਿਟਣ ਵਾਲੀ ਖਿੱਚ ਨਾਲ਼ ਪਰੋਤੇ ਹੋਏ ਜ਼ੁਲਮਾਂ

ਵਿਰੁੱਧ ਹੱਥ ਉੱਠਾਣਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤੰਕਵਾਦ (Terrorism) ਦੇ ਦੌਰ ਨੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਇਹ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਦੌਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਤੰਕਵਾਦ ਇਨਕਲਾਬ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਇਹਦੇ ਬਗ਼ੈਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹਰ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਆਤੰਕਵਾਦ ਹਾਕਮ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਡਰ ਅਤੇ ਦੱਬੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਬਦਲੇ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਆਸ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਥਿੜਕਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਦੱਬੀ ਕੌਮ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੌਮ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤਾਂਘ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਤੰਕਵਾਦ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਇਨਕਲਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹ ਇਨਕਲਾਬ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਲਈ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਨਕਲਾਬੀ ਢੰਗ

ਇਹ ਹੈ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਅਤੇ ਇਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਹ ਉਮੀਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਉੱਪਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਖੁਫੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ਼ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੀ ਇੱਕ ਸਦੀ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਵਿਆਪੀ ਰਾਜ ਕਰਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਢੰਗ ਸਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਦੇ ਅਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।

ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਕੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ? ਇਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਗਣਰਾਜ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੁਕੰਮਲ ਅਜ਼ਾਦੀ ਬਦਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰੇਗੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਇਸ ਨੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਾਰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਗੱਡੀ 'ਤੇ 23 ਦਸੰਬਰ 1929 ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਬੰਬ ਵਿਸਫੋਟ ਦੀ "ਨਿਖੇਧੀ ਦੇ ਮਤੇ" ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਇਹ ਖ਼ੁਦ ਹੀ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ ਇਹਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਫੇਰ ਵੀ 1930 ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ 31 (ਇਕੱਤੀ) ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ਼ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵੀ ਹੱਕੀ ਰਾਜਸੀ ਨਿਰਣੇ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸਰਲਾ ਦੇਵੀ ਚੌਧਰਾਣੀ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਭਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਰਹੇ ਹਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਦੇ ਕਈ ਚੇਲਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਗੱਲਬਾਤ ਪਿੱਛੋਂ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਵੱਲ ਨਿੱਜੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਦ ਰਾਏ ਨੂੰ ਦਬਾ ਗਏ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮਤੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕੀਤਾ।

ਬਾਕੀ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਗਾਂਧੀ ਦੀਆਂ ਉਸ ਮਤੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਫੇਰ ਦੱਸਾਂਗੇ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਹੀ ਗਾਂਧੀ ਦੇ "ਬੰਬ ਪੂਜਾ' ਦੇ ਲੇਖ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਾਂਗੇ (ਜੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਸ਼ਨ ਵਾਲ਼ੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਾ ਹੀ ਵਿਕਸਤ ਰੂਪ ਸੀ)

ਇਸ ਨਖਿੱਧ ਮਤੇ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ-ਯੋਗ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸ ਜਮਾਤ ਅਹਿੰਸਾ 'ਤੇ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਇਸ ਮਤੇ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਨੇ ਗਾਲੀ ਗਲ਼ੋਚ ਦੇ ਨਾਲ਼-ਨਾਲ਼ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਜ਼ਦਿਲ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਦਈ, ਤੇ ਇੱਕ ਨੇ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੀਕ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇਹ ਮਤਾ ਨਿਰ-ਵਿਰੋਧ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਉ। ਇਹ ਸਭ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਹ ਮਤਾ ਥਿੜਕਵੀਂ ਜਿਹੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਪਾਸ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਹਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਸਾਡੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇੱਕ ਗੱਲੋਂ ਹੀ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਅਸੀਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਬਹਿਸ ਗੋਚਰੇ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਗੀ ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਥੰਮ੍ਹ ਜਮਾਤ ਵੀ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਲਗਭਗ ਅੱਧ ਬਰਾਬਰ ਵੰਡੀ ਪਈ ਹੈ।

ਗਾਂਧੀ ਝਗੜੇ ਦੀ ਰਾਹ 'ਤੇ

ਇਹ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ (ਗਾਂਧੀ ਦੀ) ਜਿੱਤ ਸੀ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਨਖਿੱਧ ਹਾਲਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਹੁਣ ਬੰਬ ਦੀ ਪੂਜਾ (Cult of the bomb) ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਉਬਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਲਿਖਣੋ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸੇ ਨੂੰ ਘੋਖਾਂਗੇ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ-ਉਸਦਾ ਅਕੀਦਾ, ਉਸਦੀ ਰਾਏ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ। ਉਸਦੇ ਅਕੀਦੇ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਹਾਂਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਕੀਦੇ ਵਿੱਚ ਦਲੀਲ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸੋ ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ਼ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਕੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੀ ਜਨਤਾ ਅਹਿੰਸਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ?

ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੇ ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਾਏ ਚੱਕਰ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਹਿੰਸਕ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਇੱਕ ਰਾਜਸੀ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਥਾਂ ਬਣਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਲੀਡਰ ਆਪਣਾ ਦੌਰਾ ਉੱਥੋਂ ਤੀਕ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਤੀਕ ਡਾਕ ਗੱਡੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੋਣ। ਪਰ ਕੱਲੇ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹੁੰਚ ਜਿੱਥੇ ਤੀਕ ਕਾਰ ਲਿਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਉੱਥੋਂ ਤੀਕ ਬਣਾ ਲਈ ਹੋਵੇਗੀ-ਜਾ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਅਮੀਰ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਨਾ, ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਣਾ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਆਮ ਅਨਪੜ੍ਹ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਦਾਹਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਖ ਕੇ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨੋ ਭਾਵਨਾ ਸਮਝਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਹ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ

ਵਿਚਾਰ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਕੀ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜੀ ਜੀਵਨ ਜੀਅ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ? ਕਦੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸਾਨ ਨਾਲ਼ ਰਲ਼ ਕੇ ਸ਼ਾਮੀਂ ਧੂਣੀ ਸੇਕਦਿਆਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕੀਤੀ ਹੈ ? ਕਦੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨਾਲ਼ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹਦੇ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫ਼ ਸੁਣੇ ਹਨ ?

ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਹਿੰਸਾ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਰਾਹੀਂ ਜਿੱਤਣ ਬਾਰੇ ਲੰਮੇ ਚੌੜੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਤੌਰ ਹੀ ਕੁੱਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਹੈ–ਤੁਸੀਂ ਉਹਨੂੰ ਪਿਆਰਦੇ ਹੋ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਸਨੂੰ ਇਤਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਵੀ ਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹੋ। ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਜੇ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਮਾਰ ਵੀ ਦੇਂਦੇ ਹੋ। ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮਤਾ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਸਾਦਾ ਹੈ। ਆਦਮ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦੇ ਵੇਲ਼ੇ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਸੀਂ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਇੱਕ ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਕੁੱਦ ਪੈਣਗੇ।

ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ

ਗਾਂਧੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਹਿੰਸਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲ ਲਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਅਨੋਖੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੱਲ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਲਗਨ ਨਾਲ਼ ਚਲਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਕੀ ਉਹ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੈਰੀ ਉਹਨੇ ਢਾਲ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਬਣਾ ਲਏ ਹਨ ? ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਉਡਵਾਇਰ, ਡਾਇਰ, ਰੀਡਿੰਗ ਅਤੇ ਇਰਵਨ ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੋਸਤ ਬਣਾ ਲਏ ਹਨ ? ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਵੱਧਦੇ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣੇ। ਕੀ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿੰਸਾ ਰਾਹੀਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ?

ਕੀ ਹੁੰਦਾ ?

ਜੇ ਬੰਬ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਗੱਡੀ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੱਟਦਾ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ। ਵਾਇਸਰਾਏ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ–ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਵਿਚਾਲੇ ਮੀਟਿੰਗ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਠੂਠਾ ਫੜ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਹੋਮਰੂਲ ਦੀ ਮੰਗ (ਜੋ ਕੇ ਕਲਕੱਤਾ ਅਲਟੀਮੇਟਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਉਲਟ ਸੀ) ਕਰਕੇ ਕੌਮੀ ਅਪਮਾਨ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਇਹ ਚੰਗੇਰੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ। ਜੇਕਰ ਚੰਗੇ ਸਬੱਬ ਨਾਲ਼ ਵਾਇਸਰਾਏ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੈਰੀ

ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਪਾਉਂਦਾ। ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ (ਮੇਰਠ ਅਤੇ ਭੂਸਾਵਲ ਕੇਸ) ਮੁਕੱਦਮੇ ਛੇੜਨ ਵਾਲ਼ਾ ਦੱਸੋ ਭਲਾ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਕਿਵੇਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਨਹਿਰੂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਰਵਨ ਸਾਡੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਏਕੇ ਵਿੱਚ ਦੁਫੇੜ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਏਕਤਾ ਕਿ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਵੇਲ਼ੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਵੀ ਅੱਜ ਪਾਟੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਵਾਏ ਵਾਇਸਰਾਏ ਅਤੇ ਉਹਦੀ ਚਿਕਨੀ ਚੁੱਪੜੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਦੱਸੋ, ਕਿਸਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰੀਏ ? ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਭਵਿੱਖ

ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਸ ਕੋਲ਼ੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਜੇ ਗਾਂਧੀ ਇਹ ਸਮਝੇ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਜੋ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੱਡੀਆਂ ਆਸਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ’ਤੇ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ ਹਨ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਸੇਨ ਗੁਪਤਾ ਜਿਹੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਪਿੱਛੇ ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ. ਦਾ ਹੱਥ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨਸਾਰੀ ਜਹੇ ਜੋ ਦਲੀਲ ਦੀ ਬਜਾਏ ਗਾਲ਼ੀ ਗਲ਼ੋਚ ਤੋਂ ਹੀ ਦਲੀਲ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਕੱਚੇ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਬਲ਼ ਨਾਲ਼ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤੀ, ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਹਨ, ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਲੋਕ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਿਰੋਂ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਭੂਤ ਉਤਰ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਇਹ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ਼ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵੱਲ ਵਧੇਗੀ।

ਇਸ ਸਾਲ (ਲਾਹੌਰ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ) ਇਸ ਨੇ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਜੋ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਪਿਛਲੇ 25 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸਤੇ ਚੱਲਦੇ ਆਏ ਹਨ, ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਆਸ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਖ਼ਰਚ

ਗਾਂਧੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਦ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਕ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਸਦੇ ਨਾਲ਼ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਫ਼ੌਜੀ ਖ਼ਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ 25 ਸਾਲਾਂ ਵੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨਦੇ ਅਤੇ ਅੰਕੜੇ ਦਲੀਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਠੋਸ ਸਬੂਤ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਾਂਗੇ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦੱਬੇ ਘੁੱਟੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਵੇਲ਼ੇ ਵੀ ਤਾਂ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਖ਼ਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ

ਸੀ। ਜਨਤਾ ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਸਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਅਹਿੰਸਕ ਇਸ ਦਾ ਰਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਉੱਪਰ ਅਸਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਵੇਗਾ।

ਸੁਧਾਰ

ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਗਾਂਧੀ, ਸਾਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਵਿਧਾਨਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਉਲਝਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਮਿੰਟੋ ਮਾਰਲੇ ਸੁਧਾਰ (1907) ਮਾਂਟੇਗੂ ਸੁਧਾਰ (1919) ਦੇ ਭੰਬਲ ਭੂਸੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਨੂੰਨੀ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਚਕਾਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਠੀਕ ਰਸਤਿਉਂ ਉਖੇੜਨ ਲਈ ਬਣਾਏ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ਼ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਰਿਸ਼ਵਤ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਕੇ ਕੁਚਲਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਅੰਗ ਸੀ। ਇਹ ਛਨਕਣੇ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ) ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ 'ਹੋਮਰੂਲ' "ਸਵੈ ਸਰਕਾਰ", ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਸਰਕਾਰ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ਼ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਸੁਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਝੰਡਾ ਕਿਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਜੀਅ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ (ਇਨਕਲਾਬੀ) ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵੱਲ ਲਿਜਾਣ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਵਾਟਾਂ ਮੁਕਾਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮਤਭੇਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲ਼ੇ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਰਸਤਾ

ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਕਿ ਹਿੰਸਾ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਚ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ਼ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਘੜੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜਿਕ ਤਰੱਕੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਰੂਸ ਅਤੇ ਤੁਰਕੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਲਵੋ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਇਨਕਲਾਬ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜ ਸੱਤ੍ਹਾ ਸੰਭਾਲੀ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਦੁੱਗਣਾ ਤੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਕੱਲੇ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮਿਸਾਲ (ਜੋ ਗਾਂਧੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ) ਹੀ ਇੱਕ ਸਿਆਸੀ ਮੰਤਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਅਸਫ਼ਲਤਾ

ਗਾਂਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਲਹਿਰ (1920) ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਆਈ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਜੋ ਕਿ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਜਨਤਕ ਲਹਿਰ ਟੁੰਬਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰਨਾ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਾਗ੍ਰਤੀ

ਉਦੋਂ ਆਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਜਨਤਕ ਲਹਿਰ ਛੇੜੀ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਇੱਥੋਂ ਤੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਅਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਨੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਕਿ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਵੇਲ਼ੇ ਜੁੜੀਆਂ ਸਫ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਫੇੜ ਪਾਈ।

ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਹਿੰਸਾ ਰਾਹੀਂ ਸਿਆਸੀ ਊਣਤਾਈਆਂ ਠੀਕ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨੇਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਪਰ ਅਣ ਪਰਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਜਾਇਜ਼ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹਾਸਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਨਾਲ਼ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਅਣਥੱਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਸਵਾ ਕਰੋੜ ਰੁਪੈ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਵਰਾਜ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਨੇ 1920 ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸੀ) ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਬਾਰਦੌਲੀ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਤਿਆਗ੍ਰਿਹੀ ਲੀਡਰਾਂ (ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਪਟੇਲ) ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਤਾਬਕ ਘਟੋ-ਘੱਟ ਮੰਗਾਂ ਵੀ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ’ਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਅਜੇ ਤੀਕ ਤਾਂ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਇੱਕੋ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ-ਨਾਕਾਮੀ। ਤਾਂ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲ਼ੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਤਜ਼ਰਬਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਹੈ, ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਸ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਸਿੱਟਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸਾਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਸਮਝੌਤੇ ’ਚ (ਸੌਦਾਬਾਜ਼ੀ) ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲ਼ੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਜਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਮਝ ਲਈਏ ਕਿ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚਾਲੇ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਉੱਨਾਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕੀ ਇਹ ਨਵਾਂ ਯੁੱਗ ਹੈ ?

ਗਾਂਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਨਿਰੋਲ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਗਣਰਾਜ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਅਸੀਂ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ, ਕਿਵੇਂ ਮੰਨ ਲਈਏ। ਹਾਂ, ਉਹ ਦਿਨ ਵਾਕਈ ਮਹਾਨ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਿਆਪੀ ਜਨਤਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਕੇਵਲ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਝੰਡੇ ਝੁਲਾਉਣ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਸਰਲਾ ਦੇਵੀ ਚੌਧਰਾਨੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰੈੱਸ ਭੇਂਟ ਵਿੱਚ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ 31 ਦਸੰਬਰ, 1929 ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ 12 ਵਜ ਕੇ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ’ਤੇ ਝੰਡੇ ਦਾ ਝੁਲਾਏ ਜਾਣਾ, ਇੱਕ ਨਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲ਼ੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ (ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਦਲ ਦੇ) ਜਨਰਲ ਆਫ਼ੀਸਰ ਕਮਾਂਡਿੰਗ ਅਤੇ ਨਾਇਕ ਕਮਾਂਡਰ ਕਾਗਜ਼ੀ ਜਨਰੈਲ ਸਨ। ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਕਿ ਝੰਡੇ ਦਾ ਝੁਲਾਏ ਜਾਣਾ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੀਕ ਗ਼ੈਰ ਯਕੀਨੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੇ ਇੱਕ ਦੋ ਮਿੰਟ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਵੱਲੋਂ ‘ਹੋਮਰੂਲ’ (ਨੀਮ ਗੁਲਾਮੀ) ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਣਾ ਹੀ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਿਗਰੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਿਆਣਿਆਂ ਵਾਲ਼ੀ ਅੜੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਬਣਦੀ, ਜੇ

ਕਾਂਗਰਸ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ, ਐਲਾਨ ਫੇਰ ਕਰਦੀ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹੁਣ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਜਨਤਾ ਅੱਗੇ ਹੋਮ ਰੂਲ (ਨੀਮ ਗੁਲਾਮੀ) ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਉੱਪਰ ਭਾਸ਼ਨ ਝਾੜਨਗੇ। ਉਹ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸੰਗਰਾਮ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕਹਿਣਗੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸਾ ਚੋਟ ਮਾਰੇਗਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ (ਭਾਵ ਜਨਤਾ) ਉਸਨੂੰ ਕੇਵਲ 'ਸਹਿਣ' ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਕਰੀ ਹੀ ਜਾਏਗਾ ਜਦ ਤੀਕ ਕਿ ਉਹਦਾ ਕਚੂਮਰ ਨਾ ਨਿਕਲ ਜਾਏ ਕੀ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੰਗਰਾਮ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਕੀ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵੱਲ ਲਿਜਾ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਕੌਮ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਾ ਆਪਣੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਅੱਗੇ ਹਾਸੋ-ਹੀਣੇ ਬਣਨੋਂ ਤਾਂ ਹੀ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਅਮਲੀ ਅਤੇ ਅਜਮਾਏ ਹੋਏ ਢੰਗ ਅਪਨਾਏ ਜਾਣ।

ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਤੁਹਮਤ ਬਾਜ਼ੀ ਛੱਡੋ

ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਭ ਹੋਸ਼ਮੰਦਾਂ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਮਦਦ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ-ਤਾਂ ਕਿ (ਗਾਂਧੀ ਅਨੁਸਾਰ) ਇਹ ਭੁੱਲੜ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ, ਹਿੰਸਕ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲੈਣ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹਿੰਸਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾਏ। ਵਾਕਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲੜ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਦਲੀਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ (ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ) ਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿਓ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ (ਇਨਕਲਾਬੀ) ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦੇਣ, ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ (ਭਾਵ ਗਾਂਧੀ) ਜਨਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਰਸੂਖ ਵਾਲ਼ੇ ਤਬਕੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਤਰਸ ਵਾਲ਼ੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਤਨੇ ਲੰਮੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ (ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ) ਇੱਕ ਬਹੁਮੁੱਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੈ। ਜੋ ਇੱਕ ਸ਼ਖ਼ਸ ਇਨਕਲਾਬੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਦਿਲਲਗੀ ਲਈ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਤਾਂ ਸਿਰ-ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਇਸ ਵੇਲ਼ੇ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਂ ਵਜੋਂ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਕਹਿ ਦੇਣਗੇ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੀ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਗਾਲ਼ੀ ਗਲ਼ੋਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਵਰ੍ਹੇ, ਉਹਨੂੰ ਥਿੜਕਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਉਂ ਸੋਚਣਾ ਕਿ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਛੱਡ ਜਾਏਗਾ, ਵੱਡੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। ਕਈ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹੁਣ ਤੀਕ ਇਹਨਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਐਜੀਟੇਟਰਾਂ ਦੇ ਮਿਹਣੇ ਦੇਣ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਾਂਸੀਆਂ 'ਤੇ ਝੂੱਲ ਗਏ ਹਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬੀ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਠੱਲ੍ਹ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਦਲੀਲ ਰਾਹੀਂ ਗੱਲ ਕਰੇ। ਇਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਹੈ।

ਬਾਕੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ–ਇਨਕਲਾਬ ਕਿਸੇ ਤੁਹਮਤਬਾਜ਼ੀ ਜਾਂ ਹੈਂਕੜਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਘਬਰਾਉਣ ਵਾਲ਼ੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇੱਕ ਅਪੀਲ

ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦਾਨਸ਼ਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਤਰਣ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ਼ ਮਿਲਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਆਓ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰੀਏ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਅਨਿਆਂ ਅਸੰਭਵ ਹੋਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਕਬੂਲਿਆਂ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਚੰਗੇਰਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾ ਸਕੀਏ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਅਣਥੱਕ ਘਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਨੰਗ ਨਾਲ਼ ਲਤਾੜੀ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਏ।

ਅਸੀਂ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਨੂੰ ਕਮਰਕੱਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੌਮ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ਼ ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਅਹਿੰਸਾ ਜਹੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਅਡੰਬਰ ਰਚੇ। ਸਾਡੀ ਗੁਲਾਮੀ ਸਾਡੇ ਮੱਥੇ ’ਤੇ ਕਲੰਕ ਹੈ। ਕਦੋਂ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਹੌਂਸਲਾ ਅਤੇ ਅਕਲ ਆਵੇਗੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਜੂਲੇ ਨੂੰ ਲਾਹ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਦਾ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੀਏ ? ਸਾਡੇ ਮਹਾਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ ਹੈ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਇਤਨੀ ਵੀ ਸਵੈ ਇੱਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਣੋਂ ਨਾਬਰ ਹੋ ਸਕੀਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਝੰਡੇ ਅਤੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨੋਂ ਰੁੱਕ ਸਕੀਏ।

ਫ਼ਤਹਿ ਜਾਂ ਮੌਤ

ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਕੁਕਰਮ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਮਿੱਥ ਕੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਨਿਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੰਗਾਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਖ਼ੂਨ ਪੀ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਫ਼ੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਕੌਮ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਮਿੱਟੀ ’ਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੀ ਲੋਕ ਸਾਥੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਖ਼ਿਮਾ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਅਸਾਂ ਕੌਮੀ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਹੱਕੀ ਨਿਆਂ ਭਰਿਆ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਬੁਜ਼ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝੌਤੇ ਅਤੇ ਅਮਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਣ ਦਿਉ, ਅਸੀਂ ਤਰਸ ਦੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਰਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੈ, ਮੌਤ ਜਾਂ ਫ਼ਤਹਿ।

ਇਨਕਲਾਬ–ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਧਾਨ)
ਹਿੰ.ਸੋ.ਰੀ.ਐ.
(ਜਨਵਰੀ 1930)

ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਸੋਸ਼ਲਿਸ਼ਟ ਰੀਪਬਲਿਕਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦਾ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ

*[ਲਾਹੌਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਇਹ ਦਸਤਾਵੇਜ਼, ਭਗਵਤੀ ਚਰਨ ਵੋਹਰਾ ਨੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ। ਦੁਰਗਾ ਭਾਬੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਵੰਡਿਆ। ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ. ਨੇ ਇਹ ਪਰਚਾ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। 1929, ਦਸੰਬਰ ਬਾਅਦ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨਾਮੀ ਕਿਤਾਬ (1985)' ਚ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। — **ਸੰਪਾਦਕ**]*

'ਖ਼ੁਰਾਕ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਨਾਜ਼ਕ ਬੂਟਾ ਪਲ਼ਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਖ਼ੂਨ।' ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਖ਼ੂਨ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹੀ ਪਾਉਂਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਲ਼ੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਿੰਤੂ ਕਰਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਗੁਪਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਇਰਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਪਾਲਿਸੀ ਬਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਰੀਪਬਲੀਕਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਨੇ ਇਹ ਮਨੋਰਥ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ।

ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਹ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੰਗਠਨ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਗੁਲਾਮ ਰੱਖੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਗਾਵਤ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਤੇ ਗੁਪਤ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਜਦ ਦੇਸ਼ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਉਸ ਫੇਜ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੁੱਝ ਅੜ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਸਦਾ ਲਈ ਠੱਪ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨਸਾਨੀ ਸੁਭਾਅ, ਭਰਮਾਂ ਅਤੇ ਖੜ੍ਹੋਤ ਚਾਹੁੰਣ ਵਾਲ਼ਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡਰ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਸਦਾ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਾਨਣ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਲਈ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਉੱਨਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਨਾ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਨਾ ਇਨਸਾਨੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ। ਇਨਕਲਾਬ ਯਕੀਨੀ ਅਣ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ, ਕਤਲਾਂ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਦੀ ਦਰਿੰਦਾ ਮੁਹਿੰਮ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਚੰਦ ਬੰਬ ਇੱਥੇ ਉੱਥੇ ਸੁੱਟਣ ਅਤੇ ਗੋਲ਼ੀਆਂ ਚਲਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾਉਣ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਇਨਸਾਫ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਅਸੂਲ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬ ਕੋਈ ਮਾਯੂਸੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਫ਼ਲਸਫਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿਰਲੱਥਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬ ਰੱਬ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਇੱਕ ਪੁਖਤਾ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ

ਤਾਕਤ ਹੈ ਇਜ਼ਹਾਰ ਜੋ ਨਵੇਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੀ, ਜੀਵਨ ਤੇ ਮੌਤ, ਰੌਸ਼ਨੀ ਅਤੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਦੀ ਅੰਤਰੀਵੀ ਟੱਕਰ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਤਫ਼ਾਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਸੰਗੀਤਮਈ ਇਕਸਾਰਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਤਾਲ ਜੋ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਬਗ਼ੈਰ ਆਈ ਹੋਏ। 'ਗੋਲ਼ਿਆਂ ਦਾ ਰਾਗ' ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਸਲੀਅਤ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਗਰ ਇਨਕਲਾਬ ਨੂੰ ਖਲਾਅ ਵਿੱਚੋਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਨਕਲਾਬ ਇੱਕ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਸੱਚ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਸਬਕ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਬਿਨਾਂ, ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ, ਕਨੂੰਨੀ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਜੋ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਦੀ ਥਾਂ ਤਰਤੀਬ, ਕਨੂੰਨ ਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਡੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਏਦਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨੌਜਵਾਨ ਗ਼ੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਕੋਈ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੇਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਕਤ-ਵਕਤ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਕੀਮਤ ਤਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਜਲਦ-ਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲਾਂ ਮਗਰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਹ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਚਿੱਕੜ ਉਛਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਾਕਤਵਰ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਹਨ ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਨੂੰ ਤੋਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਫ਼ਾਂਸੀ ਤੇ ਵੀ ਮੁਸਕਾਉਣ ਲਈ ਹਿੰਮਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਇਹ ਫੈਸ਼ਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਅੰਧਾ ਧੁੰਦ ਅਤੇ ਬੇਮਾਇਨਾ ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਮਹਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਹਰਫ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਜਦ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ਼ ਕਹੀਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ-ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜੋ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਲਾਈ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਲਹਿਰ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਨਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਬੜੀ ਨਾ-ਸ਼ੁਕਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮਹਾਤਮਾ ਇੱਕ ਅਸੰਭਵਤਾਵਾਂ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਹੈ। ਅਹਿੰਸਾ ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਨੇਕ ਆਦਰਸ਼ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਹ ਭਲ਼ਕ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਹਾਂ, ਕਦੇ ਵੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਅਹਿੰਸਾ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਦੁਨੀਆਂ ਸਿਰ ਤੱਕ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਲੈਸ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਅਮਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਮਾਨਦਾਰ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਜੋ ਗੁਲਾਮ ਕੌਮ ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਝੂਠੇ ਸਿਧਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਰਾਹੋਂ ਨਹੀਂ ਥਿੜਕਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਸੀਂ ਸਵਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਦੀ ਲੁੱਟ ਨਾਲ਼ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤੋਰਨ ਦੀ ਕੀ ਤੁੱਕ ਹੈ? ਅਸੀਂ, ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ਼ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ, ਕੌਮ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਅਜਿਹੇ ਕੱਚੀ ਨੀਂਦ ਦੇ ਸੁਫ਼ਨਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਰਿਝਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾ

ਸਕਦੇ।

ਅਸੀਂ ਹਿੰਸਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਅੰਤ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਨੇਕ ਸਿੱਟੇ ਲਈ ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ। ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਖ਼ਬਰਦਾਰੀ ਤੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੇ ਵਕੀਲ, ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਯਕੀਨ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਅਤੇ ਉਸ ਲਈ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ, ਸਾਂਝੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਵੇਦੀ ਉੱਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਵਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ? ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਰ ਦਿਵਾਰੀ ਅੰਦਰ ਰੂਹ ਕੰਬਾਉਣ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਪਕੜਣ ਵਾਲ਼ੇ ਕਈ ਸੀਨ ਖੇਡੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਤਰਾਸਵਾਦੀ ਨੀਤੀ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਜਵਾਬ ਹੈ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਤਰਾਸਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤਰਾਸਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਇਨਕਲਾਬ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬੀ ਬਿਲਕੁੱਲ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਵਰਤਣਾ ਹੀ ਕਾਰਗਾਰ ਢੰਗ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਚੱਲਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਭੈ-ਭੀਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੀਏ? ਸਿਰਫ਼ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਦਹਿਸ਼ਤ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲਾਚਾਰੀ ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਭਾਵਨਾ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਮਾਯੂਸੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਸਿਰਫ਼ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਗੁਆਚੇ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਹਿਸ਼ਤਪਸੰਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਖ ਵੀ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੇ ਜੂਲੇ ਹੇਠ ਪਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕ ਅੱਜ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਜੋ ਕਿਰਤੀਆਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦਾਬੇ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ ਨੇ ਹੱਥਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅੱਜ ਅਤਿ ਗੰਭੀਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੋਹਰੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਧੋਖੇ ਭਰੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੂੰਜੀ ਨਾਲ਼ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਧੇਰੇ ਗਠ-ਜੋੜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਦਾ ਰੂਪ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਇਸ ਹਵਾ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਰਤੀ ਦੀ ਆਸ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਾਜਵਾਦ 'ਤੇ ਲੱਗੀ ਹੈ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰਣ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਸਭ ਵਖਰੇਵੇਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦਗਾਰ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੈ। ਉਹ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣ ਲਈ ਤੱਤਪਰਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਖ਼ੌਫ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮਹਿਫੂਜ ਹੈ। ਇੱਕ ਮਹਿਸੂਸੀਅਤ ਦੀ ਘੜੀ ਦੇਸ਼ਬੰਧੂ ਦਾਸ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ, "ਨੌਜਵਾਨ, ਭਾਰਤ ਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਹਨ। ਲਹਿਰ ਪਿੱਛੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲ਼ੇ ਇਹ ਹੀ ਹਨ। ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਉਹ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰੂ ਹਨ।"

ਭਾਰਤੀ ਰੀਪਬਲਿਕ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨੋਂ, ਨਹੀਂ ਸਿਪਾਹੀਓ, ਕਤਾਰ ਬੰਧ ਹੋ ਜਾਓ। ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਨਾ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਵੋ। ਐਵੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨਾ ਦਬਾਓ। ਲੰਬੀ ਦਲਿੱਦਰਤਾ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਕਾਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਕਰ ਦਿਉ। ਤੁਹਾਡਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੇਕ ਮਿਸ਼ਨ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਖਿੱਲਰ ਜਾਓ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬ ਲਈ, ਜਿਸਦਾ ਆਉਣਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ, ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰੋ। ਫਰਜ਼ ਦੇ ਬਿਗਲ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੋ। ਐਵੇਂ ਵਿਹਲਿਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾ ਗੁਆਓ। ਵਧੋ! ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਰ ਮਿੰਟ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਤੇ ਤਰਤੀਬਾਂ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਤਨ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਜਵਾਲਾ ਜਾਗੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਉਬਾਸੀ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਜਾਗੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਉਪਜਾਊ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਕਸਾਹਟ ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰ ਦਿਓ। ਐਸੇ ਬੀਜ ਪਾਓ, ਜਿਹੜੇ ਉੱਗਣ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਦਰਖ਼ਤ ਬਣ ਜਾਣ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗਰਮ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਾਵੋਗੇ। ਤਦ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਭੂਚਾਲ ਆਵੇਗਾ ਜੋ ਵੱਡੇ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ਼ ਗਲਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੇ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਕੇ ਘੱਟੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹ ਤਬਾਹੀ ਮਹਾਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਤਦੋਂ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਤਦੋਂ, ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮ ਜਾਗੇਗੀ, ਜੋ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ, ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ਼। ਸਿਆਣਾ ਅਤੇ ਤਾਕਤਵਰ, ਸਾਦਾ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ।

ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਮੁਕਤੀ ਵੀ ਤਾਂ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਿਰਤੀ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਨਕਲਾਬ ਅਮਰ ਰਹੇ!!!

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ

(ਦਸੰਬਰ 1929)

ਐਡੀਟਰ ਮਾਡਰਨ ਰੀਵੀਊ ਨੂੰ ਖ਼ਤ

ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਕਿਉਂ ?

[ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਤਿੰਨ ਦਾਸ, 63 ਦਿਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਕਲਕੱਤੇ ਤੱਕ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੈ-ਜੈ ਕਾਰ ਕਰਕੇ ਨਾਹਰੇ ਗੂੰਜਾਏ। ਮਾਡਰਨ ਰੀਵੀਊ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਇਸ 'ਤੇ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕੀਤੀ। ਉਸਦਾ ਜਵਾਬ ਇਸ ਖ਼ਤ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਬੀ.ਕੇ.ਦੱਤ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। -ਸੰਪਾਦਕ]

ਜਨਾਬ ਐਡੀਟਰ ਮਾਡਰਨ ਰੀਵੀਊ।

ਤੁਸੀਂ ਮਾਡਰਨ ਰੀਵੀਊ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ ਦਸੰਬਰ, 1929 ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਕੌਮੀ ਨਾਹਰੇ 'ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਅਰਥ ਨਾਹਰਾ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਰਨਲਿਸਟ ਹੋ ਤੁਹਾਡੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾਉਣਾ ਸਾਡੀ ਗੁਸਤਾਖ਼ੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਰ ਰੋਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗ਼ ਭਾਰਤੀ, ਇੱਜ਼ਤ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੀਏ ਕਿ ਇਸ ਨਾਹਰੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਮੋੜ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਾਹਰੇ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਓ ਕਿ ਇਸ ਨਾਹਰੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਸਦਾ ਹੀ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗੀ। ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲਗਾਤਾਰ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨਾਹਰੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਤੇ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਥਾਂ ਹਾਸਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਗਰਾਮਰ, ਜ਼ੁਬਾਨ ਅਤੇ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਦੇ ਮਿਆਰਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਨਾ ਸੱਚ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨਾਹਰੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ਼ੋਂ ਵੱਖ ਬਿਲਕੁੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਖ਼ਿਆਲ ਇਸ ਨਾਹਰੇ ਨਾਲ਼ ਜੁੜ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਫ਼ਰਜ਼ ਕਰੋ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ 'ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਜਤਿੰਨ ਦਾਸ !' ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਵਾਲ਼ੀ ਸਪਿਰਟ ਅਤੇ ਕਾਬਲੇ ਇੱਜ਼ਤ ਆਦਰਸ਼ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਬਹਾਦਰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ਹੀਦ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਅਤਿ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ

ਬਣਾਇਆ ਉਹ ਸਦਾ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੇ ਉਹ ਸਪਿਰਟ ਉਹ ਰੂਹ ਸਦਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੇ। ਸਾਡੀ ਚਾਹ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਲਾਜਵਾਬ ਸਪਿਰਟ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਰੱਖੀਏ ਅਤੇ ਇਹੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਾਹਰੇ ਰਾਹੀਂ ਤਾਰੀਫ਼ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਹੁਣ ਲਵੋ ਇਸ ਨਾਹਰੇ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਇਨਕਲਾਬ' ਨੂੰ। ਇਸ ਲਫ਼ਜ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ-ਕੋਸ਼ ਵਾਲ਼ਾ ਮਤਲਬ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਵਾਲ਼ੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਫ਼ਜ਼ ਨਾਲ਼ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕੁੱਝ ਖ਼ਾਸ ਹਕੀਕਤਾਂ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਪਾਕ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਨ ਯੋਗ ਲਫ਼ਜ਼ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਹੜਾ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਪਾਕ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਫਿਰ ਦੇਖੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ? ਅਸੀਂ ਇਨਕਲਾਬ ਨੂੰ ਸਦਾ ਅਤੇ ਹਰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਮਤਲਬ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦੇ। ਇਨਕਲਾਬ ਸਿਰਫ਼ ਬੰਬਾਂ ਪਿਸਤੌਲਾਂ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਅਕੀਦਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਬੰਬ ਤੇ ਪਿਸਤੌਲ ਤਾਂ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਇਸ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੁਕੰਮਲ ਇਨਕਲਾਬ ਨਹੀਂ ਕਹਿਲਾ ਸਕਦੇ।

ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਕਈ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਏਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਿਰਫ਼ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬ ਕਹਿਣਾ ਗ਼ਲਤੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬੇਹਤਰ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਤੇ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਖ਼ਾਹਸ਼ ਲਈ ਇਸ ਲਫ਼ਜ਼ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹੁੰਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਖੜ੍ਹੋਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕੰਜੇ ਵਿੱਚ ਕੱਸ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਉਹ ਹਿਚਕਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਸ ਇਸ ਜਮੂਦ ਤੇ ਬੇਹਰਕਤੀ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਪਿਰਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਗਿਰਾਵਟ, ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ੀਆਂ ਗ਼ੈਰ-ਤਰੱਕੀਪਸੰਦ ਤਾਕਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਰਾਹ ਲੈ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਇਨਸਾਨੀ ਤਰੱਕੀ ਰੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੋਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਤਾਜ਼ਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀ ਰੂਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਰਕਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜੁਅੱਰਤ ਪਸੰਦ ਤਾਕਤਾਂ ਇਨਸਾਨੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਰੋੜਾ ਨਾ ਅਟਕਾ ਸਕਣ ਤੇ ਨਾ

ਹੀ ਇਸ ਰਾਹ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠਿਆਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਸਕਣ। ਇਨਸਾਨੀ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅਸੂਲ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਚੀਜ਼ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਥਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਦੀ ਚਲੀ ਜਾਵੇ।

ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਗਏ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ 'ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਜਿਸ ਦਾ ਤੁਸੀਂ ਮਖ਼ੌਲ ਉਡਾਇਆ ਹੈ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸਪਿਰਟ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਲਈ ਵਰਤਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਅਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਬੀ.ਕੇ. ਦੱਤ,

22 ਦਸੰਬਰ, 1929.

ਮੈਂ ਨਾਸਤਿਕ ਕਿਉਂ ਹਾਂ ?

ਨਵੀਂ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋਰ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕੀ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਸਰਵ ਹਿੱਤਕਾਰੀ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮੇਰੇ ਅਹੰਕਾਰ ਕਰਕੇ ਹੈ ? ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਚਿੱਤ ਚੇਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੇਲ਼ੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਆਪਣੇ ਕੁੱਝ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ਼ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ (ਜੇ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਗ਼ਲਤ ਨਾ ਹੋਵੇ) ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ਼ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਮੇਲ਼ ਜੋਲ਼ ਮਗਰੋਂ (ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ) ਹੀ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢ ਲਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਣਾ ਮੇਰੀ ਹਿਮਾਕਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਅਹੰਕਾਰ ਹੀ ਮੇਰੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤਾਂ ਗੰਭੀਰ ਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਨਸਾਨੀ ਵਤੀਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮੈਂ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਆਖ਼ਰ ਇਨਸਾਨ ਹਾਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ। ਅਹੰਕਾਰ ਮੇਰੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਵੀ ਇੱਕ ਅੰਗ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸਾਂ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਬੀ.ਕੇ. ਦੱਤ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਮੈਨੂੰ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਮੌਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਂਕੜਬਾਜ਼ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਕੁੱਝ ਦੋਸਤ ਪੂਰੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ਼ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਦੂਜਿਆਂ ’ਤੇ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਮੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮੰਨਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਹੰਵਾਦ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਅਹੰਕਾਰੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਾਤੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ’ਤੇ ਮਾਣ ਵਾਲ਼ੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਅਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਭਿਮਾਨ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਓ ਅਹੰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਲੋੜੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਂ ਬੇਲੋੜੇ ਮਾਣ ਕਰਕੇ ਨਾਸਤਿਕ ਬਣਿਆ ਹਾਂ ਜਾਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ’ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਮਗਰੋਂ ਨਾਸਤਿਕ ਬਣਿਆ ਹਾਂ ? -ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਹ ਨਬੇੜਾ ਕਰ ਲਈਏ ਕਿ ਅਭਿਮਾਨ ਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਦੋ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਬੇਲੋੜਾ ਮਾਣ ਜਾਂ ਫੋਕਾ ਅਭਿਮਾਨ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਆਸਤਿਕਤਾ ਦੇ ਰਾਹ ਦਾ ਰੋੜਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਐਵੇਂ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਹੱਥ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਹਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਸੱਚੀਮੁੱਚੀ ਲੋੜੀਂਦੇ ਗੁਣ ਹੀ ਮੇਰੇ

ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਣ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਆਸਤਿਕ ਆਪਣੇ ਅਹੰਕਾਰ ਕਰਕੇ ਨਾਸਤਿਕ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ : ਜਾਂ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਖ਼ੁਦ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦਾ ਦਾ ਰਕੀਬ ਸਮਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਖ਼ੁਦ ਹੀ ਖ਼ੁਦਾ ਬਣ ਬੈਠੇ। ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਹੀ ਨਾਸਤਿਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪਹਿਲੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਕੀਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਸਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸੁਚੇਤ ਸੱਤ੍ਹਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛਿਉਂ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਖ਼ੁਦਾ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕੋਈ ਪਰਮ-ਸੱਤ੍ਹਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਸਤਿਕ ਨਹੀਂ। ਇਹੋ ਮੈਂ ਆਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਜਾਂ ਸਰਵੋਪਰੀ ਸੱਤ੍ਹਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਮੂਲ਼ੋਂ ਹੀ ਇਨਕਾਰੀ ਹਾਂ। ਇੰਝ ਕਿਉਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗਾ। ਇੱਥੇ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਅਹੰਕਾਰ ਕਰਕੇ ਨਾਸਤਿਕਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਨਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖ਼ੁਦਾ ਦਾ ਰਕੀਬ ਹਾਂ, ਨਾ ਕੋਈ ਰੱਬੀ ਅਵਤਾਰ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹਾਂ। ਇੱਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਪੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਅਹੰਕਾਰ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਣੀ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਈ। ਇਸ ਇਲਜ਼ਾਮ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਮੈਂ ਤੱਥ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਬੰਬ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸਾਂ ਦੌਰਾਨ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਲੋੜੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਮਿਲੀ, ਉਸ ਕਾਰਨ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਫੋਕੀ ਸ਼ਾਨ ਆ ਗਈ। ਆਓ, ਆਪਾਂ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਠੀਕ ਹਨ। ਪਿੱਛੋਂ ਜਿਹੇ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਨਾਸਤਿਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਮੰਨਣੋਂ ਹਟ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦ ਮੈਂ ਨਾਮਾਲੂਮ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ, ਜਦ ਮੇਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਸਤ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਕਾਲਜ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਏਨਾ ਅਭਿਮਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਨਾਸਤਿਕ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਮੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕੁੱਝ ਨਾ ਪਸੰਦ, ਪਰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਮਿਹਨਤੀ ਮੁੰਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਹੰਕਾਰ ਵਰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸੰਗਾਊ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲ਼ਾ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਉਲਝਿਆ ਰਹਿਣ ਵਾਲ਼ਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਨਾਸਤਿਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਪੱਕੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸਨ। ਕੋਈ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਹੋਰ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਸਤਿਕ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਮੁਕਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹਦੇ ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਇੱਕ ਸਾਲ ਰਿਹਾ। ਉੱਥੇ ਸਵੇਰ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਸੰਧਿਆ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਮੈਂ ਘੰਟਿਆਂ-ਬੱਧੀ ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਮੰਤਰ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ਼ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਉਦਾਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਅਰਪੀ। ਪਰ ਉਹ ਨਾਸਤਿਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੱਬ ਇੱਕ ਪੱਕਾ ਅਕੀਦਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਮੇਰੀ ਪਰਵਰਸ਼ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰੱਬ ਬਾਰੇ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੋਚਣਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਉਦੋਂ ਵੀ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਦਾੜ੍ਹੀ-ਕੇਸ ਰੱਖ ਲਏ ਸੀ, ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਪਰ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ।

ਫੇਰ ਮੈਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਜਿਸ ਪਹਿਲੇ ਆਗੂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਉਹ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚੇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਰੱਬ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਾ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਆਖ ਛੱਡਣਾਂ : "ਜਦ ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰੇ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਧਿਆ ਲਿਆ ਕਰ।" ਨਾਸਤਿਕਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਜੋ ਹੌਂਸਲਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਹੌਂਸਲੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾਸਤਿਕਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਿਸ ਦੂਜੇ ਆਗੂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਉਹਦਾ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸਦਾਂ-ਮਾਨਯੋਗ ਕਾਮਰੇਡ ਸਚੀਂਦਰ ਨਾਥ ਸਾਨਿਆਲ, ਜੋ ਹੁਣ ਕਰਾਚੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਿਤਾਬ 'ਬੰਦੀ ਜੀਵਨ' ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਸਫ਼ੇ ਤੋਂ ਹੀ ਰੱਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਸਫ਼ੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੇਦਾਂਤਵਾਦ ਕਾਰਨ ਰੱਬ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਹਿਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ। ਇਸਤਗਾਸੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਮੁਤਾਬਕ ਜੋ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਰਚਾ 28 ਜਨਵਰੀ 1925 ਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਪਤ ਸਰਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉੱਘਾ ਆਗੂ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮਤਭੇਦਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਉਸ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਪੈਰ੍ਹਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਲੀਲਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੀ। ਇਹ ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਖਣਾ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਦੋਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਾਕੋਰੀ ਦੇ ਉੱਘੇ ਚਾਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਤਿਮ ਦਿਨ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ/ਦੁਆ ਕਰਦਿਆਂ ਲੰਘਾਇਆ ਸੀ। ਰਾਮ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਬਿਸਮਿਲ ਪੱਕੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸਨ। ਸਮਾਜਵਾਦ ਤੇ ਸਾਮਵਾਦ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਡੂੰਘੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਰਾਜਨ ਲਾਹੜੀ ਕੋਲੋਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰ ਉਚਾਰਨ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇੱਕੋ ਬੰਦਾ

ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹੇ ਕਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, "ਧਾਰਮਕ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਜਾਂ ਸੀਮਤ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ।" ਇਹ ਬੰਦਾ ਵੀ ਉਮਰ ਕੈਦ ਭੁਗਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨੂੰ ਵੀ ਕਦੇ ਆਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਪਈ ਕਿ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਉਸ ਅਰਸੇ ਤਕ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਰੋਮਾਂਟਕ ਵਿਚਾਰਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਅਨੁਆਈ ਹੀ ਸਾਂ। ਫੇਰ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲੈਣ ਦਾ ਵੇਲ਼ਾ ਆਇਆ। ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਟੱਲ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਾਰਨ ਇਹਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜੋਸ਼ ਨਾਲ਼ ਭਰੇ ਕਾਮਰੇਡ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਗੂ ਵੀ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸੰਸਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਨਿਸਫ਼ਲਤਾ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਇਨਕਲਾਬੀ-ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਵੱਡਾ ਮੋੜ ਸੀ। "ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ" ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਅਧਿਐਨ ਕਰ, ਤਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਸਕਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਏਂ। ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਵਿੱਚ ਦਲੀਲਾਂ ਨਾਲ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੈਸ ਕਰਨ ਲਈ ਅਧਿਐਨ ਕਰ। ਮੈਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਪਹਿਲੇ ਅਕੀਦੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਗਈ। ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਰੋਮਾਂਸ ਏਨਾ ਭਾਰੂ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹਦੀ ਥਾਂ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਹੁਣ ਰਹੱਸਵਾਦ ਵਾਸਤੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਾ ਰਹੀ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਸਾਡਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਖ਼ਤ ਲੋੜ ਵੇਲ਼ੇ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਪਰ ਅਹਿੰਸਾ ਸਾਰੀਆਂ ਜਨਤਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਅਟੁੱਟ ਨੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਆਖ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਜੂਝਣਾ ਹੈ, ਉਹਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕਲਪ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਐਕਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਅਰਾਜਕਤਾਵਾਦੀ ਆਗੂ ਬਾਕੂਨਿਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ ਮਾਰਕਸ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਲਿਖਤਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਲੈਨਿਨ, ਤਰਾਤਸਕੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲ਼ੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਨਾਸਤਿਕ ਸਨ। ਬਾਕੂਨਿਨ ਦੀ ਕਿਤਾਬ "ਗੌਡ ਐਂਡ ਸਟੇਟ" (ਰੱਬ ਤੇ ਰਿਆਸਤ) ਭਾਵੇਂ ਅਧੂਰੀ ਜਿਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਦਿਲਚਸਪ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਨਿਰਲੰਬ ਸਵਾਮੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ "ਕਾਮਨ ਸੈਂਸ" (ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਗਿਆਨ) ਹੱਥ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਨਾਸਤਿਕਵਾਦ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋ ਗਈ। 1926 ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੱਕਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦੇ ਸਿਰਜਨ, ਪਾਲਣਹਾਰ ਤੇ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ਼ ਬਹਿਸ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਐਲਾਨੀਆ ਨਾਸਤਿਕ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਨਾਸਤਿਕ

ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਮਈ 1927 ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਇਆ। ਮੇਰੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲ਼ੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਦ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਬਹੁਤ ਤਹੰਮਲ ਨਾਲ਼ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਘਬਰਾਹਟ ਨਾ ਹੋਈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਰੇਲਵੇ ਪੁਲਿਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਮਹੀਨਾ ਕੱਟਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਕੋਰੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ਼ ਮੇਰੇ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ਼ ਸਬੰਧਤ ਮੇਰੀਆਂ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ (ਕਾਕੋਰੀ) ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਸਮਾਇਤ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਲਖਨਊ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ਼ (ਕਾਕੋਰੀ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਰਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮਿਲਣ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਬੰਬ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬੰਬ 1926 ਦੇ ਦੁਸਹਿਰੇ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹਿੱਤ ਵਾਸਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਦੇਵਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗੀ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਤੇ ਇਨਾਮ ਦੇਣਗੇ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਵਾਅਦਾ ਮੁਆਫ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਹੱਸ ਛੱਡਿਆ। ਇਹ ਸਰਾਸਰ ਧੋਖਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲ਼ੇ ਲੋਕ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਾਸੂਮ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਬੰਬ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟਦੇ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਮਿਸਟਰ ਨਿਊਮੈਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ, ਜੋ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ. ਦਾ ਸੀਨੀਅਰ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ਼ ਲੰਮੀ-ਚੌੜੀ ਹਮਦਰਦ ਗੱਲਬਾਤ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਚਿੱਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਮਾੜੀ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਕ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਕਾਕੋਰੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਛੇੜਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਅਤੇ ਦੁਸਹਿਰਾ ਬੰਬ ਸਾਕੇ ਦੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਗੇ। ਫੇਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿਵਾਉਣ ’ਤੇ ਫਾਹੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ਼ ਗਵਾਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਉਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ-ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁੱਲ ਮਾਸੂਮ ਸੀ-ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਜੋ ਦਾਅਵੇ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਰ ਵੀ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਕੁੱਝ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਨਾਸਤਿਕ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ਼ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕੀ ਮੈਂ ਅਮਨ ਚੈਨ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਸਤਿਕ ਹੋਣ ਦੀ ਫੜ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਔਖੀ ਘੜੀ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ ਉੱਤੇ ਸਾਬਤ ਕਦਮ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਬੜੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰ

ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਅਰਦਾਸ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਪਰਖ ਦੀ ਘੜੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਪਰਖ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਇੱਕ ਪਲ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਮੈਂ ਪੱਕਾ ਨਾਸਤਿਕ ਸੀ ਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਹਾਂ। ਉਸ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਉਤਰਨਾ ਕੋਈ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਵਿਸ਼ਵਾਸ' ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ਗਵਾਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੰਦਾ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਧਰਵਾਸ ਅਤੇ ਆਸਰੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਹਿਸਾਸ ਲੱਭ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਉਹਦੇ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਝੱਖੜ-ਝਾਂਜਿਆਂ ਤੇ ਤੂਫਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਬਤ-ਕਦਮ ਰਹਿਣਾ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ੀ ਘੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਾਉਮੇ ਬਚੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਫ਼ੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਉਲੰਘਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਉਹ ਹਿੰਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਹਾਉਮੇ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਬਿਲਕੁੱਲ ਇਹੀ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ (ਸਾਡੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ) ਕੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋਏਗਾ। ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਦਰਸ਼ ਖ਼ਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰਾ ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਧਰਵਾਸ ਹੈ ? ਕਿਸੇ ਆਸਤਿਕ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਨ ਦੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਈਸਾਈ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਬਦਲੇ ਸਵਰਗ ਦੀਆਂ ਐਸ਼ੋ-ਇਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਾਂ ? ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪਲ ਮੇਰੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਫ਼ੰਦਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਤਖ਼ਤੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰਾ ਆਖ਼ਰੀ ਪਲ ਹੋਏਗਾ। ਮੇਰਾ ਜਾਂ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਆਖੀਏ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਬਿਲਕੁੱਲ ਖ਼ਾਤਮਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਪਲ ਮਗਰੋਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਇਨਾਮ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅੰਤ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਭਰੀ ਮੁਖ਼ਤਸਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ (ਮੇਰਾ) ਇਨਾਮ ਹੋਏਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਜਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕੁੱਝ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਕਾਫ਼ੀ ਬੇਲਾਗ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਦੁੱਖ ਝਾਗ ਰਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਨਜ਼ਾਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ਼ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਰਦ-ਔਰਤਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਗਏ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦੇ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਯੁੱਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਦਮਨਕਾਰੀਆਂ, ਲੋਟੂਆਂ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਗੱਲੋਂ ਨਹੀਂ ਵੰਗਾਰਨਗੇ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਜਾਂ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਬਹਿਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਜਾਣਗੇ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਨਾਮ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਧੌਣ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਜੂਲਾ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਉਹ ਇਸ ਬਿਖੜੇ ਪਰ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ

ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣਗੇ। ਕੀ ਆਪਣੇ ਸੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਅਹੰਕਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਘ੍ਰਿਣਤ ਬਿਆਨੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੌਣ ਜੁਅੱਰਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਜਾਂ ਪਖੰਡੀ ਆਖਾਂਗਾ। ਚਲੋ ਆਪਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੁੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਲ਼ੇ ਦਿਲ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ, ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਮਾਸ ਦਾ ਬੇਜਾਨ ਲੋਥੜਾ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਗਰਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪਰਦਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਅਹੰਕਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਅਫ਼ਸੋਸਨਾਕ ਤੇ ਤਰਸਯੋਗ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ।

ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਦੇਖ ਲਓ, ਤੁਸੀਂ ਨਿਹਕਲੰਕ ਅਵਤਾਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਇਕ, ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਪੁਰਖ ਦੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਕੇ ਦੇਖ ਲਓ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਦਲੀਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਤੁਹਾਨੂੰ ਘੁਮੰਡੀ ਜਾਂ ਅਹੰਕਾਰੀ ਆਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹਦਾ ਕਾਰਨ ਮਾਨਸਿਕ ਖ਼ੜ੍ਹੋਤ ਹੈ। ਅਲੋਚਨਾ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਸੋਚਣੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੇ ਦੋ ਲਾਜ਼ਮੀ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਮਹਾਨ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਨਾ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਜਾਂ ਧਰਮ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਜਾਂ ਸਦਾਚਾਰ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ “ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ।” ਇਹ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਂਦੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ’ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ (ਮਾਨਸਿਕਤਾ) ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹਿਲੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅਹੰਕਾਰ ਕਾਰਨ ਨਾਸਤਿਕ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮੇਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਖੁੱਭਵੀਆਂ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇ ਮੈਂ ਆਸਤਿਕ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੁਣ ਨਾਲ਼ੋਂ ਅਸਾਨ ਹੋਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਬੋਝ ਹੁਣ ਨਾਲ਼ੋਂ ਘੱਟ ਹੋਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਾਲਾਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਹਾਲਤ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿੰਨਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਰਾਨਾ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਰਕ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ਼ ਇਸ ਰੁਝਾਨ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਸ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸਫ਼ਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਬੰਦੇ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਤਾਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਮਯਾਬੀ ਮੌਕੇ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਾਂ, ਮੈਂ ਇਸ ਸਵਾਲ ਵੱਲ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਹਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ,

ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਆਲ਼ੇ-ਦੁਆਲ਼ੇ ਨੂੰ ਤਰਕ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉੱਤੇ ਪਰਖਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਉੱਥੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦਾ ਅਹਿਮ ਥਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਖ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੋਸਤ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ।' ਜਦ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰਿਆਂ ਕੋਲ ਇਸ ਜਗਤ-ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਫ਼ੁਰਸਤ ਮਿਲੀ ਤੇ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦੇ ਅਤੀਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ਼ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਮੱਤਭੇਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧੀ ਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਖਰੇਵਾਂ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਹਰ ਮਹਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ-ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਤਭੇਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਏਸ਼ੀਆਈ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮ ਧਰਮ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨਾਲ਼ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ। ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਗਾਂਹ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਵਰਗੇ ਵਿਰੋਧੀ ਮੱਤ ਹਨ। ਚਾਰਵਾਕ ਪੁਰਤਾਨ ਕਾਲ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਚਿੰਤਕ ਸੀ। ਇਹਨੇ ਰੱਬ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ ਸੱਤ੍ਹਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਮੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਵਾਲ ਬਾਰੇ ਮੱਤਭੇਦ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਰੁੱਸਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਸਾਰੀ ਬੁਰਾਈ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਤਜ਼ਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਡੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਇਸ ਭੇਦ ਭਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਅਸੀਂ ਸੁਸਤ, ਨਿਕੰਮੇ, ਕੱਟੜ ਧਰਮ ਦੀ ਹਾਲ ਦੁਹਾਈ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇੰਜ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਵਿੱਚ ਆਈ ਖੜ੍ਹੋਤ ਦੇ ਕਸੂਰਵਾਰ ਹਾਂ।

ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਹਾਮੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕਰਨੀ ਪਏਗੀ, ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ ਅਤੇ ਇਹਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨਾ ਪਏਗਾ, ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਇਕੱਲੀ-ਇਕੱਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਬਾਦਲੀਲ ਪੁਣਛਾਣ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਨਾਲ਼ ਕਿਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਰਾਹੁਣਯੋਗ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਦਲੀਲ ਗ਼ਲਤ ਜਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਦਰੁਸੱਤ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਉਹਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਧਰੂ-ਤਾਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਨਿਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਿਮਾਗ਼ ਨੂੰ ਕੁੰਦ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ (ਪਿਛਾਂਹ-ਖਿੱਚੂ) ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਬੰਦਾ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ। ਜੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਲੀਲ ਅੱਗੇ ਨਾ ਖੜ੍ਹ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਹ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ

ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਕੁੱਝ ਸਮੱਗਰੀ ਮੁੜ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਹ ਤਸਲੀਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਅਧਿਐਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਏਸ਼ੀਆਈ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਰੀਝ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਵਕਤ ਜਾਂ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਪੁਖ਼ਤਗੀ ਉੱਤੇ ਕਿੰਤੂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। (ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲ਼ਾ ਕੋਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਾਂ ਸੁਚੇਤ-ਸੱਤ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਾਡਾ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਹੈ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕੁਦਰਤ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਗ਼ਲਬਾ ਪਾਉਣਾ ਹੈ, ਇਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਸੁਚੇਤ ਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਹੈ।

ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਆਸਤਿਕਾਂ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦੇ ਹਾਂ :

(1) ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਕੋਈ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਸਰਵ ਗਿਆਤਾ ਰੱਬ ਹੈ-ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਜਾਂ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਜਿਸਨੇ ਸਾਜਿਆ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰੋ ਕਿ ਉਸਨੇ ਧਰਤੀ ਸਾਜੀ ਹੀ ਕਿਉਂ ? ਉਹ ਧਰਤੀ ਜੋ ਦੁੱਖਾਂ, ਆਫ਼ਤਾਂ, ਅਣਗਿਣਤ ਅਨੰਤ ਦੁਖਾਂਤਾਂ ਨਾਲ਼ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਵੀ ਜੀਅ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਾ ਆਖੋ ਕਿ ਇਹ ਉਸਦਾ ਨੇਮ ਹੈ: ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੇਮ ਦੇ ਵੱਸ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਨਹੀਂ। ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਰਗਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੈ। ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵੀ ਨਾ ਆਖੋ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸ਼ੁਗਲ ਹੈ। ਨੀਰੋ ਨੇ ਤਾਂ ਇਕੋ ਰੋਮ ਸਾੜ ਕੇ ਸਵਾਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਬੰਦੇ ਜਾਨੋ ਮਾਰੇ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦੁਖਾਂਤ ਵਾਪਰੇ। ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ ਹਾਸਲ ਹੈ ? ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਹੜੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ? ਸਾਰੇ ਵਿਹੁਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਉਸਦੇ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਾਲਮ, ਬੇਰਹਿਮ, ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੀਰੋ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਹਨਤਾਂ ਨਾਲ਼ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸਫ਼ੇ ਕਾਲ਼ੇ ਕੀਤੇ ਪਏ ਹਨ। ਇੱਕ ਚੰਗੇਜ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਮਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕੁੱਝ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਨਾਂ ਤੱਕ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਤਾਂ ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅਨੰਤ ਨੀਰੋ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵਾਜਬ ਠਹਿਰਾਓਗੇ; ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਹਰ ਦਿਨ, ਹਰ ਘੜੀ ਤੇ ਹਰ ਪਲ ਅਣਗਿਣਤ ਕਤਲ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ, ਕਿਵੇਂ ਕਰੋਗੇ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਪਲੋ-ਪਲੀ ਚੰਗੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ? ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਬਣਾਈ ਹੀ ਕਿਉਂ ਸੀ-ਦੁਨੀਆਂ ਜਿਹੜੀ ਸੱਚਮੁੱਚੀ ਦਾ ਨਰਕ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਤੇ ਤਲਖ਼ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ? ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਕਿਉਂ

ਸਾਜਿਆ, ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਜਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸੀ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕੀ ਜਵਾਬ ਹੈ ? ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਆਖੋਗੇ ਕਿ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਮਾਸੂਮ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਣ ਲਈ ਅਤੇ ਕੁਕਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸਨੇ ਇੰਜ ਕੀਤਾ ? ਅੱਛਾ ਤਾਂ ਫੇਰ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹੱਕੀ ਠਹਿਰਾਉਗੇ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਗਰੋਂ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ਼ ਟਕੋਰਾਂ ਕਰੇਗਾ ? ਗਲੈਡੀਏਟਰ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਾ ਕਿੱਥੋਂ ਤਾਈਂ ਸਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਉਹ ਭੁੱਖੇ ਕਰੋਪੀ ਸ਼ੇਰਾਂ ਅੱਗੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ, ਜੇ ਉਹ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਚ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਖ਼ਾਤਰ-ਤਵੱਜੋ ਹੋਏਗੀ ? ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ: "ਸੁਚੇਤ ਸਰਵ ਉੱਚ ਸੱਤ੍ਹਾ ਨੇ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਕਿਉਂ ਸਾਜਿਆ ? ਮਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ। ਫੇਰ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਤੇ ਨੀਰੋ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ?

ਮੁਸਲਮਾਨੋ ਤੇ ਈਸਾਈਓ : ਹਿੰਦੂ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋਲ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਦਲੀਲ ਹੋਏਗੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਉਪਰਲੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ। ਪੂਰਬਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗ ਮਾਸੂਮ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕੀਤੇ ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਦਲੀਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤ ਸਕਦੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਨੇ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਜਣ ਲਈ ਛੇ ਦਿਨ ਕਿਉਂ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ? ਉਸ ਨੇ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਅੱਛਾ ਹੈ ? ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਹੀ ਸੱਦੋ। ਉਸਨੂੰ ਪਿਛਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਿਖਾਓ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦਿਓ। ਫੇਰ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਜੁਅੱਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ : ਸਭ ਅੱਛਾ ਹੈ।

ਜੇਲ੍ਹਖ਼ਾਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਲ਼ਕੋਠੜੀਆਂ ਤੋਂ ਗੰਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਤੇ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭੁੱਖ-ਮਰੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਰ ਰਹੇ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਓ, ਬੇਵਾਸਤਗੀ ਨਾਲ਼ ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਪਿਲਾ ਰਹੇ ਲੁਟੀਂਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਇਨਸਾਨੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅੱਤ ਸਧਾਰਨ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲ਼ਾ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਡਰ ਨਾਲ਼ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਜਾਏ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਉਤਪਾਦਨਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵਾਧੂ ਪੈਦਾਵਾਰ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਦੇਖ ਕੇ, ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਨਾਲ਼ ਚਿਣੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸਰੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਰਤਾ ਆਖੇ ਤਾਂ ਸਹੀ: ਸਭ ਅੱਛਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਸ ਕਾਰਨ ? ਇਹ ਮੇਰਾ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹਾਂ।

ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਇਹ ਆਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅੱਜ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਦੁੱਖ ਝੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੂਰਬਲੇ ਜਨਮ ਦੇ ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਠੀਕ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਅੱਜ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਪੂਰਬਲੇ ਜਨਮਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਮਾਤਮਾ ਲੋਕ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰੇ, ਬੜੇ ਸ਼ਾਤਰ ਲੋਕ ਸਨ, ਉਹ ਐਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ਼ ਤਰਕ ਤੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਆਪਾਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦਲੀਲ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਵਜ਼ਨ ਹੈ।

ਬਹੁਤ ਉੱਘੇ ਨਿਆਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕਸੂਰਵਾਰ ਨੂੰ ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਮਕਸਦ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਵਾਜਬ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਕਸਦ ਹਨਃ ਬਦਲਾ, ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਵਰਜਣ ਲਈ ਡਰ। ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਸਿਆਣੇ ਚਿੰਤਕ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਰਜਣ ਵਾਲ਼ੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੁਧਾਰਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਸੂਰਵਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਾਬਲ ਤੇ ਅਮਨ ਪਸੰਦ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਣ ਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮੰਨ ਵੀ ਲਈਏ ਕਿ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ (ਪੂਰਬਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ) ਪਾਪ ਕੀਤੇ ਹੋਣਗੇ, ਤਾਂ ਰੱਬ ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ ? ਤੁਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਂ, ਬਿੱਲੀ, ਦਰੱਖ਼ਤ, ਜੜ੍ਹੀ ਬੂਟੀ ਜਾਂ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਜਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 84 ਲੱਖ ਦੱਸਦੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਸੁਧਾਰਕ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ? ਤੁਸੀਂ ਐਸੇ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਜਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹੋ, ਕਿ ਉਹ ਪਾਪ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਗਧੇ ਦੀ ਜੂਨ ਪਏ ਸਨ ? ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਹੋਣਾ। ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣਾ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਛੂਹਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਗ਼ਰੀਬ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬੀ ਪਾਪ ਹੈ, ਸਜ਼ਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ੇ ਕਿਸੇ ਅਪਰਾਧ-ਵਿਗਿਆਨੀ, ਕਿਸੇ ਕਨੂੰਨਦਾਨ ਜਾਂ ਕਨੂੰਨਸਾਜ਼ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸਿਫ਼ਤ-ਸਲਾਹੀ ਕਰੋਗੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਮਨੁੱਖ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਗੁਨਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਰੱਬ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਉਹ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅਕਹਿ ਦੁੱਖ-ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਤਜ਼ਰਬਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਚੇ ਕਿਸੇ ਚਮਾਰ ਜਾਂ ਭੰਗੀ ਦੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕੀ ਹੋਣੀ ਹੋਏਗੀ ? ਉਹ ਗ਼ਰੀਬ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਖ਼ੁਦ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਸਮਝਣ ਵਾਲ਼ੇ ਦੂਜੇ ਇਨਸਾਨ ਉਸਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਧਿਰਕਾਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਚੇਰੀ ਜਾਤ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਉਸਦੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਸਲੂਕ ਉਸਦੇ ਨਾਲ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਤਾਈਂ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਸਖ਼ਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਫ਼ਰਜ ਕਰੋ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਪਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਖ਼ਮਿਆਜ਼ਾ ਕੌਣ ਭੁਗਤੇਗਾ ? ਰੱਬ ਜਾਂ ਪਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਾ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਬੰਦੇ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਆਖੋਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿਰਸੀ ਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀਆਂ ਗ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਸੂਰ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪੀਆਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵੇਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਸਤਰਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਨੀਂ ਸੁਣ ਲਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਕਾ ਢਾਲ ਕੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸਦਾ

ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕੌਣ ਸੀ ਤੇ ਬਿਪਤਾ ਕਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਪੈਣੀ ਸੀ ? ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਦੋਸਤੋਃ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਖ਼ਾਸ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਹੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲੁੱਟੀ ਹੋਈ ਤਾਕਤ ਦੌਲਤ ਤੇ ਉੱਤਮਤਾ ਨੂੰ ਵਾਜਬ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਅਪਟਨ ਸਿੰਕਲੇਅਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੂੰ (ਆਤਮਾ ਦੀ) ਅਮਰਤਾ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਕਰਨ ਲਾ ਦਿਓ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੈ, ਉਹ ਲੁੱਟ ਲਓ। ਉਹ ਸਗੋਂ ਹੱਸ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ। ਧਾਰਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ ਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੇ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਕਰਕੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ, ਫਾਹੀਆਂ, ਕੋਰੜੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢੀ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਰੱਬ ਹਰ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਸੂਰ ਜਾਂ ਪਾਪ ਕਰਨੋਂ ਵਰਜਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਉਸਦੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਜੰਗਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੰਗੀ ਪਾਗ਼ਲਪਣ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਨਾਲ਼ ਮਨੁੱਖਤਾ ਉੱਤੇ ਆਈ ਪਰਲੋ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰੋਕਿਆ ? ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਜਜ਼ਬਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ? ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਜ਼ਬਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਪੈਦਾਵਾਰੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਤਬਕੇ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਦੇਣ। ਤੁਸੀਂ ਬਹਿਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੋਗੇ ਕੀ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਲਾਗੂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਵਰਦਿਗਾਰ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟਦਾ ਹਾਂ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਆਮ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਚਲੋ, ਤੁਹਾਡਾ ਰੱਬ ਆਵੇ ਤੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਬਾਕਾਇਦਾ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ਼ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦਲੀਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦਲੀਲ ਕੱਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰਨੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ : ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਜੇ ਬਰਤਾਨਵੀਂ ਹਕੂਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਰੱਬ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਰੱਬ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ਼ ਸਾਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਤੋਪਾਂ, ਬੰਬਾਂ, ਗੋਲੀਆਂ, ਪੁਲਿਸ, ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ਼ ਸਾਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਕਸੂਰ ਕੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ (ਮਨੁੱਖੀ) ਸਮਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘਿਨਾਉਣਾ ਗ਼ੁਨਾਹ ਇਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇੱਕ ਕੌਮ ਹੱਥੋਂ ਦੂਜੀ ਕੌਮ ਲੁੱਟੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਰੱਬ ? ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਕੀ ਉਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਉਹ ਨੀਰੋ ਹੈ, ਉਹ ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਂ ਹੈ। ਰੱਬ ਮੁਰਦਾਬਾਦ !

ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛੋਗੇ ਕਿ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚਾਰਲਸ ਡਾਰਵਿਨ ਨੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕਰੋ। ਸੋਹੰਮ ਸਵਾਮੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ "ਕਾਮਨਸੈਂਸ" (ਸਧਾਰਨ ਗਿਆਨ) ਪੜ੍ਹੋ।

ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਕੁੱਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਇਤਫ਼ਾਕੀਆ ਮੇਲ ਨਾਲ਼ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬੂਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਦੋਂ ? ਇਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹੋ। ਇਸ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਜਾਨਵਰ ਤੇ ਫੇਰ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਡਾਰਵਿਨ ਦੀ ਕਿਤਾਬ "ਓਰਿਜਨ ਆਫ਼ ਸਪੀਸੀਜ਼" ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਉਸਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਵੀ ਉੱਨਤੀ ਹੋਈ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ਼ ਲਗਾਤਾਰ ਟੱਕਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਕੁਦਰਤ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਜੋਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਧਰਤੀ ਦੇ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਵੇਰਵਾ ਹੈ।

ਤੁਹਾਡਾ ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਨਾ ਕੀਤੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਜਾਂ ਲੰਗੜਾ ਕਿਉਂ ਜੰਮਦਾ ਹੈ ? ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੱਚੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੇ ਜੀਵ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਕੁਦਰਤਨ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਸਕਦੇ ਹੋ : ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਨਿਰਾ ਬਚਕਾਨਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਫੇਰ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਮੰਨਣ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗੇ ? ਮੇਰਾ ਜਵਾਬ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਵੇਂ ਲੋਕ ਭੂਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸੀ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਰੱਬ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਫ਼ਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤਕਰੀਬਨ ਸਰਵ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਕਸਿਤ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਪਰਿਵਰਤਨਕਾਰੀਆਂ (ਰੈਡੀਕਲਜ਼) ਵਾਂਗ ਮੇਰਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਆਦਿ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਰਵ-ਉੱਚ ਸੱਤ੍ਹਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਦੀਆਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਰੱਖ ਸਕਣ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਮੇਰਾ ਇਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੁਕਤੇ ਨਾਲ਼ ਕੋਈ ਮੱਤਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮੱਤ, ਧਰਮ, ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਹੋਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਜਾਬਰ, ਦਮਨਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਹਮਾਇਤੀ ਹੋ ਹੀ ਨਿਬੜੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਧਰਮ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਪਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰੱਬ ਦੇ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੇ ਕਮੀਆਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਰੱਬ ਦੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਹੋਂਦ ਬਣਾ ਲਈ, ਤਾਂ ਕਿ ਇਮਤਿਹਾਨੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ਼ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਦਾ ਜਵਾਂ-ਮਰਦੀ ਨਾਲ਼ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੇ ਅਮੀਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਸਕੇ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਇਹਦੇ ਨਿੱਜਪੂਰਕ ਨੇਮਾਂ ਤੇ ਪਾਲਣਹਾਰ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਿਤਵਿਆ ਸੀ ਤੇ ਚਿਤਰਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਕਰੋਪੀ ਤੇ ਨਿੱਜਰੂਪਕ ਨੇਮਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਵੇਲ਼ੇ ਉਹ ਤਾੜਨਾ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਤਰਾ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਉਹਦੇ ਪਾਲਣਹਾਰ

ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮਾਂ, ਪਿਤਾ, ਭੈਣ, ਭਾਈ, ਦੋਸਤ ਤੇ ਮਦਦਗਾਰ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਜਦ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਹਰ ਕੋਈ ਛੱਡ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਘੜੀ ਵੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਇਹ ਧਰਵਾਸ ਰਹੇ ਕਿ ਉਹਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦੇਣ ਲਈ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤ ਰਹਿਣ ਵਾਲ਼ਾ ਸੱਚਾ ਮਿੱਤਰ ਰੱਬ ਹੈ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸੀ। ਔਖੀ ਘੜੀ ਵੇਲ਼ੇ ਰੱਬ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬੰਦੇ ਲਈ ਮਦਦਗਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਬੁੱਤ ਪੂਜਾ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਤੰਗਨਜ਼ਰ ਸੰਕਲਪ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦਾ ਜਦ ਆਪਣੇ ਪੈਰੀਂ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲਾਂਭੇ ਸੁੱਟਣਾ ਪਏਗਾ ਅਤੇ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਲ, ਹਰ ਆਫ਼ਤ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ। ਇਸ ਵੇਲ਼ੇ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਬਿਲਕੁੱਲ ਇਹੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤੋ, ਮੇਰਾ ਇਹ ਕੋਈ ਅਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੋਚਣ ਵਿਧੀ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਨਾਸਤਕ ਬਣਿਆ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਨਾਲ਼ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਨਾਲ਼ (ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਮੈਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਾ ਤੇ ਘਟੀਆ ਕੰਮ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ) ਮੇਰਾ ਕੁੱਝ ਸੌਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹਦੇ ਨਾਲ਼ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਵੀ ਭੈੜੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਸਤਿਕਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਡਟ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਅਖ਼ੀਰ ਤੱਕ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ ’ਤੇ ਵੀ, ਮਰਦ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਤਾਣ ਕੇ ਸਾਬਤ ਕਦਮ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਦੇਖੀਏ ਮੈਂ ਇਸ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪੂਰਾ ਉੱਤਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਾਸਤਿਕ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆ : “ਦੇਖੀਂ ਆਪਣੇ ਅਖ਼ੀਰੀ ਦਿਨਾਂ ’ਚ ਰੱਬ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਜਾਏਂਗਾ।” ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਕਿਹਾ, ਨਹੀਂ ਪਿਆਰੇ ਜਨਾਬ ਜੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਇੰਜ ਕਰਨਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬੜੀ ਘਟੀਆ ਤੇ ਪਸਤੀ ਵਾਲ਼ੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਅਰਦਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਪਾਠਕੋ ਤੇ ਦੋਸਤੋ, ਕੀ ਇਹ ਹਉਮੈਂ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹਾਂ।

-ਭਗਤ ਸਿੰਘ

‘ਡਰੀਮਲੈਂਡ’ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਮੇਰੇ ਚੰਗੇ ਦੋਸਤ ਲਾਲਾ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ ਹੁਰਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਡਰੀਮਲੈਂਡ’ (ਸੁਪਨਦੇਸ਼) ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਰ ਹਾਂ, ਨਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ, ਨਾ ਕੋਈ ਪੱਤਰਕਾਰ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਲੋਚਕ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਜਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਲੇਖਕ ਨਾਲ਼ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ-ਮੁਬਾਹਿਸਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇੱਕੋ ਹੀ ਰਾਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰ ਹੀ ਦਿਆਂ।

ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ ਬਾਰੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਛੰਦਬੰਦੀ ਦਾ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਇਲਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਛੰਦਬੰਦੀ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ਼ ਪਰਖਿਆਂ ਵੀ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਪੂਰੀ ਉੱਤਰੇਗੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਥਾਂ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰਾਂਗਾ।

ਮੈਂ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਕੁੰਨ ਹਾਂ ਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਨਾ ਹੀ ਐਸ ਵੇਲੇ ਬਿਲਕੁੱਲ ਅਸੰਭਵ ਜਾਂ ਕਮ-ਅਜ਼-ਕਮ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕੰਮ ਹੈ। ਅਸੂਲਨ ਤੌਰ ’ਤੇ ਭੂਮਿਕਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ਼ ਸਹਿਮਤ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਮੁਆਮਲਾ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ਼ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਅਹਿਮ ਨੁਕਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਮੇਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ਼ ਮੱਤਭੇਦ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੀ ਇਹ ਲਿਖਤ ਭੂਮਿਕਾ ਕਤੱਈ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਹ ਅਲੋਚਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗੀ, ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ।

ਸਿਆਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਡਰੀਮਲੈਂਡ ਦੀ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਥਾਂ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਖੱਪੇ ਨੂੰ ਪੂਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਰੋਲ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਲਹਿਰਾਂ ਮਨੋਰਥ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਵਿਰਵੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੈਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲ਼ੀ ਕੋਈ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਸੀ, ਜੋ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਪਰਜਾਤੰਤਰਿਕ (ਰੀਪਬਲਿਕਨ) ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਦੂਜੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਬੱਸ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ ਲੜਨਾ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ

ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਹੈ, ਪਰ ਇਹਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਮਤਲਬ ਨਿਰੀ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਜਾਂ ਖ਼ੂਨੀ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਭਾਵ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਾਤ (ਯਾਨੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ) ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤੇ ਚੰਗੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲਤ ਅਧਾਰ ’ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲ਼ੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਮੁੜ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਸਾਡੇ) ਸਿਆਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਿਬਰਲ (ਨਰਮਦਲੀਏ) ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ ਅਧੀਨ ਕੁੱਝ ਸੁਧਾਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਦਕਿ ਗਰਮਦਲੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਇਸ ਤੋਂ ਰਤਾ ਅਗਾਂਹ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਪਰਿਵਰਤਨਕਾਰੀ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿਰੇ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਰਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਗਲਬੇ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੁੱਝ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੀ ਲੋਕ ਸਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੁੱਝ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਪਰ ਲਾਲਾ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ ਹੁਰੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬੰਗਾਲੀ ਮਫਰੂਰ ਨੇ 1908 ਵਿੱਚ ਬਾਕਾਇਦਾ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਸਬੰਧ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪਹਿਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਲ਼ੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਤੇ ਕਦਰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲ਼ਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਿਲਚਸਪ ਤੱਥ ਹੈ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ 1915 ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਉਮਰ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਅੱਜ ਮੈਂ ਆਪ ਫ਼ਾਂਸੀ ਕੋਠੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ਼ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਮਰ ਕੈਦ ਮੌਤ ਨਾਲ਼ੋਂ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲਾਲਾ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਚੌਦਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਪੱਕੀ ਕੈਦ ਕੱਟਣੀ ਪਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੱਖਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਕਵੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹਦੀ ਛਾਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ’ਤੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਇਹ ਵਧੇਰੇ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੜੇ ਢਾਹੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਿਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀ ਨੇਕਚਲਨੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਕੇ ਰਿਹਾਅ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੇਤ ਹਰ ਕੋਈ ਰਿਹਾਅ ਹੋਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਬੇਤਾਬ ਸੀ ਅਤੇ ਪਤਨੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਤੇ ਦਰਦਨਾਕ ਯਾਦਾਂ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਦੀ ਬੇਤਾਬੀ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਲਾਲਾ ਰਾਮ ਸਰਨ ਜੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਢਾਹੂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਨੀ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵੱਲ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ੁਰੂ ਦੇ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੀ ਛੱਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ:

‘Wife, Children, Friends, that me surround
Were poisonous snakes all around.’

ਪਤਨੀ, ਬੱਚੇ, ਸੱਜਣ ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ,
ਲੱਗਦੇ ਮੈਨੂੰ ਨਾਗ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ।

ਰਾਮ ਸਰਨ ਜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਬੰਗਾਲ ਦੀਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਕਵੀ ਨਾਲ਼ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮਤਭੇਦ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਦੇਸ਼ਵਾਸੀ (Teleogical) ਤੇ ਪਰਾਭੌਤਿਕ (Metaphysical) ਹੈ। ਜਦਕਿ ਮੈਂ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਾਰਣਾਤਮਕ (Casual) ਹੋਵੇਗੀ। ਤਾਂ ਵੀ, ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਹਰ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਜੋ ਆਮ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ, ਉਹ ਕਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਸੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰੱਬ, ਉਹਦੀ ਉਸਤਤ, ਉਹਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ਼ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਰੱਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਇਜ਼ਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਇਹ ਦੁਨੀਆ 'ਮਾਇਆ' ਜਾਂ 'ਮਿਥਿਆ' ਹੈ, ਸੁਪਨਾ ਜਾਂ ਕਲਪਨਾ ਹੈ, ਸੰਕੀਰਨ ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੈ, ਜਿਹਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰਯ ਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਦੇ ਕੇ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਧੀ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਕਵੀ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਤੁੱਛ ਜਾਂ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹਦੀ ਆਪਣੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਤੇ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲ਼ੇ ਹਨ। ਜ਼ਰਾ ਦੇਖੋ :

'Be a foundation stone obscure,
And on thy breast cheerfully bear.
The architecture vast and huge,
In suffering find true refuge.
Envy not the plastered top-stone,
On which all wordly praise is thrown....'

ਧਰਤ ਹੇਠ ਲੱਗਾ ਸੰਗ-ਇ-ਬੁਨਿਆਦ ਹੋ ਜਾਓ
ਵੱਡੇ ਉਸਰੇ ਕਲੱਬ ਮਕਾਨ ਦਾ ਜੀ
ਸੀਨੇ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਹੱਸ ਕੇ ਭਾਰ ਝੱਲੋ
ਘੜੀ ਦੁੱਖ ਦੀ ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ ਹੈ ਜੀ
ਉੱਚੀ ਮਮਟੀ ਨਾਲ਼ ਕਰੀਏ ਨਾ ਕਦੇ ਸਾੜਾ
ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਾਨ ਗਾਉਣਾ ਕੰਮ ਜਹਾਨ ਦਾ ਜੀ....

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਾਤੀ ਤਜ਼ਰਬੇ ਤੋਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਪਤ (ਸਿਆਸੀ) ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਜਦ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਖ਼ਤਰੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, "ਨਾ ਕੋਈ ਆਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਡਰ", ਬੰਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁੰਮਨਾਮੀ ਵਿੱਚ ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ

ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ਾਂ ਤੇ ਮੋਹ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਲਈ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਦਿਲ ਪਸਤ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਲਾਲਾ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਸ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ, ਜਿਹਨੂੰ ਕਈ ਹਿੰਸਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਹਦਾ ਇਹ ਹਰਗਿਜ਼ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹੂ ਪੀਣੇ ਦੈਂਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮਜ਼ਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

‘If need be, outwardly be wild,
But in thy heart be always mild,
Hiss if need be, but do not bite,
Love in thy heart and outside fight, etc.’
ਲੋੜ ਪਏ ਤਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਭਾਵੇਂ ਬਣੋ ਖ਼ੂੰਖਾਰ,
ਪਰ ਦਿਲ ਦੇ ਮਾੜੇ ਕਦੇ ਬਣੀਂਦਾ ਨਹੀਂ,
ਲੋੜ ਪਏ ਤਾਂ ਦਿਖਾ ਦਿਓ ਕੱਢ ਅੱਖਾਂ,
ਪਰ ਪਿਆਰ ਕਦੇ ਦਿਲੋਂ ਛੱਡੀਦਾ ਨਹੀਂ।

ਉਸਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਤਬਾਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੱਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੈਨਿਨ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਗੋਰਕੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਸੰਗੀਤ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਸਕੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਉਹ ਉਤੇਜਿਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਖ਼ਾਹਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਪਲੋਸਣ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ “ਹੁਣ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪਲੋਸਣ ਦਾ ਵੇਲ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੁਣ ਖੋਪੜੀਆਂ ਨੂੰ ਫੇਹਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਡਾ ਅੰਤਮ ਮਨੋਰਥ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ।” ਜਦ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵਜੋਂ ਹਿੰਸਕ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਲੇਖਕ ਕਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਭਨਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿਸਥਾਰ ਵਾਲ਼ੀ ਤੇ ਗੋਲਮੋਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਇੱਕੋ ਫ਼ਿਕਰੇ ਨਾਲ਼ ਰੱਦ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੀ ਕਿ “ਧਰਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਅਫ਼ੀਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਮਾਜ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਭ ਸਿਰਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਡਰੀਮਲੈਂਡ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ

ਵਿੱਚ ਯੂਟੋਪੀਆ (ਸੁਪਨਦੇਸ਼) ਹੈ। ਕਵੀ ਨੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਇਹ ਨਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਖੁਲ੍ਹਮਖੁੱਲ੍ਹਾ ਤਸਲੀਮ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ ਜੀ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸਿਰਲੇਖ 'ਡਰੀਮਲੈਂਡ' ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿੱਚ ਯੂਟੋਪੀਆਵਾਂ ਦਾ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਰੋਲ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੇਂਟ ਸਾਈਮਨ[1], ਫ਼ੂਰੀਏ[2] ਤੇ ਰੌਬਰਟ ਓਵੇਨ[3] ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਮਾਰਕਸੀ ਸਮਾਜਵਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਲਾਲਾ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਯੂਟੋਪੀਏ ਦਾ ਇਹੀ ਮੁਕਾਮ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਡੇ (ਸਿਆਸੀ) ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਰੂਪ ਦੇਣ ਅਤੇ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਦਦਗਾਰ ਸਾਬਤ ਹੋਏਗੀ।

ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨੋਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼-ਏ-ਬਿਆਂ ਮੰਝਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਯੂਟੋਪੀਏ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕੇ।

"ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣਾ।"

ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਯਾਨੀ ਸਾਮਵਾਦੀ (ਕਮਿਊਨਿਸਟ) ਸਮਾਜ ਵਿਚ, ਜਿਹਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਸਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਖੈਰਾਇਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀਆਂ। ਸਗੋਂ ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗ਼ਰੀਬ ਅਮੀਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਦਾਨ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਇਸ ਘਾਟ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਮ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਖਿੱਚੀ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਵਰਗੀ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੁੱਝ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਜਾਂ ਖੰਡਨ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਓ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਮੀਮ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ 427ਵੇਂ ਬੰਦ ਦੀ ਪੈਰ ਟਿੱਪਣੀ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਸਰਨ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਖੇਤਾਂ ਜਾਂ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਫੇਰ ਯੂਟੋਪੀਆਈ ਹੈ ਤੇ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ਼ ਨਫ਼ਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾਵਾਜਬ ਬਹੁਤੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬਾਲਸ਼ਵਿਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਪਈ ਸੀ ਕਿ ਮਾਨਸਿਕ ਕਿਰਤ ਜਿਸਮਾਨੀ ਕਿਰਤ ਜਿੰਨੀ ਹੀ ਉਤਪਾਦਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ (ਸਾਮਵਾਦੀ) ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਦ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਹੋਣਗੇ, ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਉਤਪਾਦਕ ਤੇ ਵਿਤਰਕ ਇੱਕੋ ਜਿੰਨੇ ਅਹਿਮ ਸਮਝੇ ਜਾਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਜਹਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਇਹ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਚੌਵੀ ਘੰਟਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ-ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਚਾਰ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਦਿਹਾੜੀ ਕਰਨ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਯੋਗ (ਕੰਮ) ਛੱਡ ਕੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਜਹਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਇੱਕੋ ਜਿੰਨੀ ਉਤਪਾਦਕ

ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੋ ਫ਼ਰਕ ਦੀ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸਿਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਸਮਾਨੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਨਾਲ਼ੋਂ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮੁਫ਼ਤ ਵਿੱਦਿਆ ਬਾਰੇ ਲਾਲਾ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁੱਝ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਤਰੀਕਾ ਅਪਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਪਰਾਧ ਬਾਰੇ ਲਾਲਾ ਰਾਮ ਸਰਨ ਜੀ ਦੀ ਬਹਿਸ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬੜੀ ਉੱਨਤ ਵਿਚਾਰ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਅਪਰਾਧ ਸਭ ਤੋਂ ਗੰਭੀਰ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁਚੱਜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ਼ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਿਹਤਰੀਨ ਵਰ੍ਹੇ ਜੇਲ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਤਜ਼ਰਬਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਠੇਠ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ, "ਹਲਕੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ, ਦਰਮਿਆਨੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਮੁਸ਼ੱਕਤ' ਆਦਿ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਦਲੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਥਾਂ ਸੁਧਾਰਕ ਸਿਧਾਂਤ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸੁਧਾਰਨਾ ਨਿਆਂ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅਸੂਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਸੁਧਾਰਘਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਨਾ ਕਿ ਨਰਕ ਕੁੰਭ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕ ਰੂਸੀ ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕਰਨ।

ਫ਼ੌਜ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੰਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਾਲ਼ੀ ਜੰਗ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਦੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਏਗੀ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਜੰਗੀ ਸਮਾਨ ਅਜਾਇਬ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਹੋਏਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਜਾਂ ਟਕਰਾਵੇਂ ਹਿੱਤ ਹੋਣਗੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜੇ ਜੰਗ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸੀਂ ਇਹ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੰਗ ਨੂੰ ਸੰਗਰਾਂਦੀ ਕਾਲ (ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸਮਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ) ਵਿੱਚ ਸੰਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਪਏਗਾ। ਆਪਾਂ ਜੇ ਅਜੋਕੇ ਰੂਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਮਝ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲ਼ੇ ਉੱਥੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ (ਡਿਕਟੇਟਰਸ਼ਿਪ) ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਦੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਫ਼ੌਜ ਰੱਖਣੀ ਪੈਣੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੰਗ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਵੱਖਰੇ ਹੋਣਗੇ। ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਮਨਸੂਬੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਛੇੜਨ ਲਈ ਉਕਸਾਅ ਨਹੀਂ ਸਕਣਗੇ। ਜੰਗੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵਿਹਲੜ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਖ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਤਪੀਣੀ ਲੁੱਟ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਇੰਝ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਵਾਸਤੇ ਆਦਿਮ ਕੌਮੀ ਜਾਂ ਨਸਲੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਏਗੀ।

ਸਭ ਅਜ਼ਾਦ-ਖ਼ਿਆਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਕਬੂਲ ਤੇ ਫ਼ੌਰੀ ਮਕਸਦ ਵਿਸ਼ਵ ਸੰਘ ਹੈ

ਅਤੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚੰਗਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਖੌਤੀ 'ਲੀਗ ਆਫ਼ ਨੇਸ਼ਨਜ਼' ਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਹੈ।

571 (572) ਬੰਦ ਦੀ ਪੈਰ ਟਿੱਪਣੀ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ (ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ) ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ : "ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਹਿੰਸਕ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਨਾਲ਼ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਉੱਪਰੋਂ ਨਹੀਂ ਮੜ੍ਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਵਿਕਸਣਾ ਪਵੇਗਾ...ਇਹ ਵਿਕਾਸ (Evolution) ਦੇ ਦਰਜੇਵਾਰ ਅਮਲ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ" ਆਦਿ। ਇਸ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉਕਾਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਦਰੁੱਸਤ ਹੈ; ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨਾਲ ਗ਼ਲਤ ਫ਼ਹਿਮੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਮਾੜੀ ਗੱਲ, ਉਲਝਣ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਇਹਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਲਾਲਾ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਕਤ (ਹਿੰਸਾ) ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ? ਕੀ ਇਹ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਦਕੀਆਨੂਸੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ? ਨਹੀਂ, ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮੈਂ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਬਿਆਨ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਹਿੰਸਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਗਮਣਾ ਤੇ ਵਿਗਸਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿੱਦਿਆ (ਤਾਲੀਮ) ਹੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਹਥਿਆਰ ਹੈ। ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ (ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ) ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗੋਂ ਇਹਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ਼ ਦਬਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਵੀ ਦਾ 'ਵਿਕਾਸ' ਕੀ ਹਾਸਲ ਕਰੇਗਾ ? ਅਸੀਂ ਇਨਕਲਾਬੀ (ਸਿਆਸੀ) ਤਾਕਤ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਲੈਣ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਸਮੂਹਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦਏਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਜ ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਾਕਤ ਹਥਿਆਉਣ ਮਗਰੋਂ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਪੁਰਅਮਨ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣਗੇ, ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਜੇ ਕਵੀ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ਼ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਹੀ ਮੁਰਾਦ ਹੈ।

ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ ਬਾਰੇ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਇਹਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਹਾਂਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੁੱਲ ਹੈ। 1914-15 ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਨਾਲ਼ ਤਾੜਨਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਇਹਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਨਾ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਇਹ

ਨਾ ਸਮਝ ਲਿਉ ਕਿ ਜੋ ਇਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ; ਉਹ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਇਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹੋ, ਇਹਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕਰੋ, ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ ਅਤੇ ਇਹਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ਼ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ।

-ਸਹੀ/ਭਗਤ ਸਿੰਘ

15-1-1931

ਨੋਟ

(1) ਕਲੌਡ ਹੈਨਰੀ ਸੇਂਟ ਸਾਈਮਨ (1760-1825) ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਯੂਟੋਪਿਆਈ ਸਮਾਜਵਾਦੀ।

(2) ਚਾਰਲਸ ਫ਼ੂਰੀਏ (1752-1837) ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਯੂਟੋਪਿਆਈ ਸਮਾਜਵਾਦੀ

(3) ਰਾਬਰਟ ਉਵੇਨ (1771-1858) ਅੰਗਰੇਜ਼ ਯੂਟੋਪਿਆਈ ਸਮਾਜਵਾਦੀ

(4) ਲੀਗ ਆਫ ਨੇਸ਼ਨਜ਼ (1920-1945) ਯੂ. ਐਨ. ਓ. ਦੀ ਪੂਰਵਵਰਤੀ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਸੰਸਥਾ।

ਇਨਕਲਾਬੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਖਰੜਾ

[ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਲਿਖਤ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। 1931 'ਚ ਲਿਖੀ ਇਹ ਲਿਖਤ ਭਾਰਤੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਕੁੱਝ ਹਿੱਸਾ 'ਪੀਪਲਜ਼' ਲਾਹੌਰ 'ਚ 29 ਜੁਲਾਈ 1931 ਨੂੰ ਅਤੇ 'ਅਭਿਯੁੱਧ' ਇਲਾਹਾਬਾਦ 'ਚ 8 ਮਈ 1931 ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਪੂਰੀ ਲਿਖਤ 1936 'ਚ ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ. ਦੇ ਇੱਕ ਅਫ਼ਸਰ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ "ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਯੂਨਾਇਟਿਡ ਫਰੰਟ ਲਹਿਰ ਦੀ ਉੱਨਤੀ 'ਤੇ ਨੋਟ" 'ਚ ਦਰਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਗੁਪਤ ਕਿਤਾਬ ਸੀ। –ਸੰਪਾਦਕ]

ਨੌਜਵਾਨ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤ

ਪਿਆਰੇ ਸਾਥੀਓ,

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਡਾ ਅੰਦੋਲਨ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਘੋਲ਼ ਬਾਅਦ, ਗੋਲ ਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਵਿਧਾਨਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਗੱਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਦੇਣ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ ਕਿ ਉਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ। ਇਹ ਤਾਂ ਯਕੀਨੀ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਅੰਤ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਝੌਤਾ ਜਲਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਦੇਰ ਨਾਲ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਮਝੌਤਾ ਕੋਈ ਹੀਣੀ ਜਾਂ ਨਫ਼ਰਤਯੋਗ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਘੋਲ਼ਾਂ ਦਾ ਇਹ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੈਂਤੜਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਜਿਹੜਾ ਜ਼ਾਬਰ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉੱਠਦਾ ਹੈ, ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਅਸਫ਼ਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੱਦੋ–ਜਹਿਦ ਦੇ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸਮਝੌਤੇ ਰਾਹੀਂ ਅੱਧ ਪਚੱਧੇ ਸੁਧਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਤਲੇ ਗੇੜ ਵਿੱਚ ਜਦ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਸੀਲੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰ ਲਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ–ਹਾਕਮ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਖੇਰੂੰ–ਖੇਰੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਰੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੱਲ੍ਹਾ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਦ ਵੀ ਇਹ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਬਣਾ ਦੇਵੇ। ਰੂਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਨਾਲ਼ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਜਦ 1905 ਵਿੱਚ ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਫੁੱਟ ਪਈ ਤਾਂ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਸਾਂ ਉਮੀਦਾਂ ਸਨ। ਲੈਨਿਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੇ ਪਨਾਹ ਲੈ ਰੱਖੀ

ਸੀ, ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਘੋਲ਼ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਇਹ ਦੱਸਣ ਆਏ ਕਿ ਦਰਜਨ ਜਗੀਰਦਾਰ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਕੋੜੀ ਮਹੱਲ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਲੈਨਿਨ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਾਪਸ ਜਾਓ ਅਤੇ 1200 ਜਗੀਰਦਾਰ ਮਾਰੋ ਅਤੇ ਏਨੇ ਹੀ ਮਹਿਲ ਤੇ ਹਵੇਲੀਆਂ ਸਾੜ ਦਿਓ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਵੀ ਕੁੱਝ ਅਰਥ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਡੂਮਾਂ (ਰੂਸੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹੁਣ ਲੈਨਿਨ ਨੇ ਡੂਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ 1907 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ 1906 ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਡੂਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੇ ਉਹ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕੇ ਉਸ ਡੂਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਧ ਮੌਕਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਡੂਮਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਬਹੁਤ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਹਾਲਾਤ ਕਰਕੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਪਿਛਾਂਹਖਿੱਚੂ ਤਾਕਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਲੈਨਿਨ ਡੂਮਾਂ ਦੇ ਮੰਚ ਨੂੰ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਦੁਬਾਰਾ ਫਿਰ, 1917 ਦੇ ਇਨਕਲਾਬ ਬਾਅਦ, ਜਦ ਬਾਲਸ਼ਵਿਕ ਬਰੈਸਟ ਲਿਟੋਵਸਕ ਸੰਧੀ ਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਲੈਨਿਨ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਬਾਕੀ ਸਭ ਇਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਲੈਨਿਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਅਮਨ, ਅਮਨ ਤੇ ਫੇਰ ਅਮਨ : ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁੱਲ 'ਤੇ ਅਮਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਜਰਮਨ ਦੇ ਜੰਗਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੂਸ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸੂਬੇ ਦੇਣੇ ਹੀ ਪੈਣ ਤਾਂ ਵੀ ਅਮਨ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕੁੱਝ ਬਾਲਸ਼ਵਿਕ ਵਿਰੋਧੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੰਧੀ ਲਈ ਲੈਨਿਨ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਲਸ਼ਵਿਕ ਜਰਮਨ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਤਬਾਹੀ ਨਾਲ਼ੋਂ ਸੰਧੀ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।"

ਜਿਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਮਝੌਤਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਥਿਆਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਵਰਤਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰੱਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼। ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਸੀਂ ਲੜਦੇ ਹਾਂ ਸਾਫ਼ ਦਿਮਾਗ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਸਫ਼ਲਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਸਫ਼ਲਤਾਵਾਂ ਅੰਗਣ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੈਅ ਕਰਨ ਅਤੇ ਘੜ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਿਲਕ ਦੀ ਨੀਤੀ ਉਸ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਯਾਨੀ ਉਸਦੀ ਪੈਂਤੜੇਬਾਜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗੀ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੋਂ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਆਨੇ ਲੈਣ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਆਨਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾਓ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਲਈ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ। ਨਰਮ ਦਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਘਾਟ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਆਨੇ ਲਈ ਲੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੁਕੰਮਲ ਇਨਕਲਾਬ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਾਕਤ ਦੀ

ਪੂਰੀ ਵਾਗ-ਡੋਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਤੋਂ ਭੈਅ ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਛਾਂ-ਖਿੱਚੂ ਸਮਝੌਤੇ ਬਾਅਦ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਾਬਲ ਅਤੇ ਦਲੇਰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਆਗੂ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਟੋਇਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਮੋੜਾਂ 'ਤੇ ਅਸਲ ਮੁੱਦਿਆਂ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਘਚੋਲਾ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਅਸਲ ਲੜਾਈ ਨਾਲ਼ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮੋਮੋਠਗਣੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ।

ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਪਾਲਿਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ਼ੋਂ ਕੱਟੜ ਪਿਛਾਂ-ਖਿੱਚੂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਲਈ ਚੰਗੇ ਹਨ। ਦਾਅ ਪੇਚਾਂ ਅਤੇ ਪੈਂਤੜਾਬੰਦੀ ਲਈ ਲੈਨਿਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕੰਮ ਅਤੇ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਘੋਖ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਉਸਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿਚਾਰ "ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ" ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ ?

ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਯਾਨੀ ਇਹ ਘੋਲ਼ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਮਝੌਤੇ ਜਾਂ ਪੂਰਨ ਅਸਫ਼ਲਤਾ ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਮ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮੈਂ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਸਲ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਸੱਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਘੋਲ਼ ਮੱਧਵਰਗੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮੁੱਠੀਭਰ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ 'ਤੇ ਲੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਜਮਾਤਾਂ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜਾਂ ਮਾਲਕੀ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਜੁਰੱਅਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਹਕੀਕੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਤਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਖ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਕਿਸਾਨੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ। ਪਰ ਸਾਡੇ 'ਬੁਰਜੂਆ' ਨੇਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ਼ ਲੈਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁੱਤੇ ਸ਼ੇਰ ਜੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਗਹਿਰੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਗ ਪਏ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਬਾਅਦ, ਰੁੱਕਣ ਵਾਲ਼ੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। 1920 ਵਿੱਚ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਬਾਅਦ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਸਾਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਗਾਂਢਾ ਸਾਂਢਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਫੈਕਟਰੀ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਿੱਤ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਬਹੁਤ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ।" (ਮਈ 1921 ਦਾ 'ਦੀ ਟਾਈਮਜ਼) ਤਦ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਕਿਸਾਨੀ ਦਾ ਹੈ। 1922 ਦਾ ਬਾਰਦੋਲੀ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਖ਼ਤਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਸਾਨ ਜਮਾਤ ਦੀ ਉਸ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੌਮ ਦੇ ਗਲਬੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਵਗਾਹ ਮਾਰਨਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਜੂਲਾ ਵੀ ਚੁੱਕ ਦੇਣਾ ਸੀ।

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਲੀਡਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅੱਗੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬਜਾਏ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣ ਦੇ। ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ

ਵੀ ਨੇਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜਿਸ ਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਨਹੀਂ, ਉਹ ਖ਼ਤਰਾ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਲੈਣਗੇ। ਇਹੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸੰਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਦਬਾਅ ਪਾ ਕੇ, ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰ ਯਾਨੀ ਭਾਰਤੀ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਲਈ ਮੁੱਠੀਭਰ ਹੋਰ ਰਿਆਇਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਣਗੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਭੱਠਾ ਤਾਂ ਬੈਠੇਗਾ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ਼ ਜਾਂ ਅਜਿਹੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਬਗ਼ੈਰ ਹੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਕਰ ਜਿਹੜੇ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ਼ 'ਇਨਕਲਾਬ-ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਜੱਥੇਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਲੀਡਰ, ਸਿਵਾਏ ਪੰਡਤ ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਘੜੀ-ਮੁੜੀ ਗਾਂਧੀ ਅੱਗੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਵੱਖਰੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਕਦੀ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ਼ ਮੁਖਾਲਫਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਮਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਨੌਜਵਾਨ ਕਾਰਕੁੰਨ ਜਿਹੜੇ ਇਨਕਲਾਬ ਵਾਸਤੇ ਪੂਰੀ ਸੰਜ਼ੀਦਗੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਮੈਂ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਔਖਾ ਸਮਾਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੌਕਸ ਰਹਿਣ, ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਭੰਬਲ ਭੂਸੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਪੈਣ। 'ਮਹਾਨ ਗਾਂਧੀ' ਦੇ ਦੋ ਘੋਲ਼ਾਂ ਦੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਸਾਫ਼ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁੱਲ ਸਾਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ਼ ਇਹ ਕੇਸ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ 'ਇਨਕਲਾਬ-ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਨਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸਮਝਦੇ ਹੋ। ਅਸੈਂਬਲੀ ਬੰਬ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸਾਡੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਮੁਤਾਬਕ, ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਭਾਵ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮਾਜਕ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਪੂਰਨ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਸਾਡਾ ਫੌਰੀ ਆਸ਼ਾ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ 'ਰਿਆਸਤ' ਯਾਨੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਸੰਦ ਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੰਦ ਨੂੰ ਖੋਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਆਦਰਸ਼ ਹਨ ਸਮਾਜਿਕ ਸਿਰਜਣਾ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ਼ ਭਾਵ ਕਿ ਮਾਰਕਸੀ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਉੱਤੇ। ਇਸੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ਼ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਨੂੰ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਲਗਾਤਾਰ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਖਾਵਾਂ ਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘੋਲ਼ਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਵਧੀਆ ਟਰੇਨਿੰਗ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਬਾਅਦ ਭਾਵ ਕਿ ਸਾਡੇ ਫੌਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਉਦੇਸ਼

ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ਼ ਸਮਝਣ ਬਾਅਦ, ਆਪਾਂ ਹੁਣ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਘੋਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਸਦਾ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵੇਲ਼ੇ ਬਿਲਕੁੱਲ ਨਿਝੱਕ ਬੇਲਾਗ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅੰਦਰ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਦਾ ਰੌਲ਼ਾ ਰੱਪਾ ਪਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮਿੰਟੋ ਮੋਰਲੇ ਸੁਧਾਰ ਲਾਗੂ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਕੌਂਸਿਲ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਸਨ, ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਦ ਭਾਰਤੀ ਮਦਦ ਦੀ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ ਤਾਂ ਖ਼ੁਦ-ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸੁਧਾਰ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਸੀਮਤ ਕਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਭ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੀਜੀ ਸਟੇਜ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸੁਧਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਸਾਡੇ ਨੌਜਵਾਨ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਰਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਇਹ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਰਖਣਗੇ ? ਪਰ ਅਸੀਂ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਕਸੌਟੀ 'ਤੇ ਪਰਖਾਂਗੇ।

1. ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2. ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਕੁ ਤੱਕ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

3. ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ (Executive) ਉੱਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਾਰਜਕਾਰਨੀ ਨੂੰ ਲੇਜਿਸਲੈਟਿਵ ਅਸੈਂਬਲੀ ਅੱਗੇ ਜੁਆਬ ਦੇਹ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਵੀਟੋ ਦੀ ਤਾਕਤ (ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ) ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਬੇ-ਅਸਰ ਤੇ ਠੱਪ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਸਵਰਾਜ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਖ਼ਾਸ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ਼ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੇ ਮਰਿਆਦਾ ਭਰਪੂਰ ਫ਼ੈਸਲੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ 'ਤੇ ਹੋਰ ਬਹਿਸ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਓ ਕਾਰਜਕਾਰਨੀ ਦੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖੀਏ। ਕੀ ਕਾਰਜਕਾਰਨੀ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਅੱਗੇ ਵਾਂਗ ਉੱਪਰੋਂ ਹੀ

ਠੋਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ? ਕੀ ਇਹ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੂੰ ਜਵਾਬਦੇਹ ਹੋਵੇਗੀ ਜਾਂ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਾਂਗ ਸਭਾ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਕਰੇਗੀ ?

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਾਲਗ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਤੋਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜਾਇਦਾਦ ਮਾਲਕੀ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਵਿਆਪਕ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵੋਟ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਹਰ ਬਾਲਗ ਇਸਤਰੀ, ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵੋਟ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਅਜੇ ਦੋ ਸਭਾਵਾਂ ਵਾਲ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਸਭਾ ਬੁਰਜੂਆ ਭਰਮ ਜਾਲ ਜਾਂ ਝਾਂਸੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਮੁਤਾਬਕ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਇੱਕ ਸਭਾ ਵਾਲ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਚੰਗੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਸੂਬਾਈ ਖ਼ੁਦ-ਮੁਖ਼ਤਿਆਰੀ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜੋ ਕੁੱਝ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ’ਤੇ ਮੈਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉੱਪਰੋਂ ਠੋਸਿਆ ਗਵਰਨਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਖ਼ਾਸ ਤਾਕਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ, ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਪਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੂਬਾਈ ਖ਼ੁਦ-ਮੁਖ਼ਤਿਆਰੀ ਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਸੂਬਾਈ ਜ਼ੁਲਮ ਕਹੀਏ। ਇਹ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਅਜੀਬ (ਜਮਹੂਰੀਕਰਨ) ਹੈ।

ਤੀਸਰੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ਼ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਉਸ ਵਾਅਦੇ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ’ਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਮੈਂਟੇਗਯੂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਹੈ ਹਰ ਦਸ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਆਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ’ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਜਾਵੇ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਚੇਤੰਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲ਼ੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਮਝੌਤਾ ਗੋਡੇ ਟੇਕਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਤੇ ਫਿਰ ਕੁੱਝ ਅਰਾਮ।

ਪਰ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਝੌਤਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਹੈ ਵੀ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਆਖ਼ਰੀ ਮੰਤਵ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਅਰਾਮ ਦੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।

***

ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਬਾਅਦ ਆਓ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੇ ਕਾਰਜ ਨੀਤੀ ਕੀ ਹੋਵੇ, ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਰਗਰਮੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਜੱਥੇਬੰਦ ਅਤੇ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਕੰਮ ਰਾਹੀਂ

ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਮ, ਗੈਰ-ਜੱਥੇਬੰਦ ਜਾਂ ਸੁੱਤੇ ਸਿੱਧ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਂ ਟੁੱਟ ਫੁੱਟ ਦੇ ਬਿਲਕੁੱਲ ਉਲਟ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

1. ਮੰਜ਼ਲ ਜਾਂ ਉਦੇਸ਼

2. ਅਧਾਰ ਜਿੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਹੈ ਭਾਵ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ

3. ਅਮਲ ਵਿਧੀ ਭਾਵ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ

ਜਦ ਤੱਕ ਇਹਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਅਸੀਂ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਹੱਦ ਤੱਕ, ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਲਿਆ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਮੰਜ਼ਲ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁੱਝ ਕਹਿ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਲਈ ਮੁੱਢਲੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਰਾਜਸੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਰਾਜਸੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਭਾਵ ਰਾਜ ਸੱਤ੍ਹਾ (ਭਾਵ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਾਕਤ) ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣਾ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ। ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ਼ ਕਹੀਏ ਤਾਂ ਰਾਜ ਸੱਤ੍ਹਾ ਦਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਨਤਕ ਮਦਦ ਨਾਲ਼ ਜਾਣਾ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਮਾਜਾਵਾਦੀ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ਼ ਜੁੱਟ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਜਨਾਬ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਨਾ। 'ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਉਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਉੱਤਮ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਐਵੇਂ ਬਗ਼ੈਰ ਸੰਜ਼ੀਦਗੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ, ਇਸ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੌਮੀ ਇਨਕਲਾਬ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਜਿਸ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਭਾਰਤੀ ਗਣਤੰਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਇਨਕਲਾਬ ਵਿੱਚ ਮਦਦਗਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਭਾਵੇਂ ਇਨਕਲਾਬ ਕੌਮੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਨਿਰਭਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਹਨ ਕਿਸਾਨੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜੱਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤੁਸਾਂ ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ਼ੋਂ ਵੱਧ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਬਗ਼ੈਰ ਉਹ ਬੇਵੱਸ ਹਨ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਅਸਲ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਇਨਕਲਾਬ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਦੇ ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਬਕੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਮਨ ਚਾਹਿਆਂ ਫ਼ਲ ਡੋਮੀਨਅਨ ਸਟੇਟਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਤੁਸੀਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਅਜਲਾਸਾਂ ਦੇ ਮਤੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਠੀਕ

ਰਾਏ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਮਦਰਾਸ, ਕਲਕੱਤਾ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਇਜਲਾਸਾਂ ਤੋਂ ਹੈ। ਕਲਕੱਤੇ ਡੋਮੀਨਅਨ ਸਟੇਟਸ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 12 ਮਹੀਨੇ ਅੰਦਰ ਇਸ ਮੰਗ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਅਗਰ ਏਦਾਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਬਣਾ ਲਵੇਗੀ। ਪੂਰੀ ਸੰਜ਼ੀਦਗੀ ਨਾਲ਼ 31 ਦਸੰਬਰ, 1929 ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਉਸ ਸੁਗਾਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮਤਾ ਮੰਨਣ ਲਈ "ਵਚਨ ਬੱਧ" ਪਾਇਆ ਵੈਸੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਛੁਪਾ ਕੇ ਨਾ ਰੱਖੀ ਕਿ ਦਰਵਾਜ਼ੇ (ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ) ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੀ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ। ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿੱਚ ਮੁੱਕੇਗਾ। ਇਸ ਬੇਦਿਲੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਨਾ ਕਿ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮਸਲੇ ਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ।

ਖ਼ੈਰ ਅਸੀਂ ਵਿਚਾਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ-ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤਾਕਤਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਗੱਲ ਨਾਲ਼ ਬੇਵਕੂਫ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਪੁੱਛਣਗੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਕੀ ਲਾਭ ਪੁੱਜੇਗਾ, ਉਸ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਜਿਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਅਗਰ ਲਾਰਡ ਰੀਡਿੰਗ ਦੀ ਥਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਸਰ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਦਾਸ ਠਾਕਰ ਦਾਸ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ? ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਨਾਲ਼ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪਵੇਗਾ, ਜੇ ਲਾਰਡ ਇਰਵਨ ਦੇ ਥਾਂ ਸਰ ਤੇਜ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੌਮੀ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਬਿਲਕੁੱਲ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਗੱਲ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ 'ਵਰਤ' ਸਕਦੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੰਜੀਦਾ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਉਸ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਹੈ। ਮਜ਼ਦੂਰ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਦਾ ਇਨਕਲਾਬ, ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਲਈ।

ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਲ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਤੱਤਪਰਤਾ ਨਾਲ਼ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੂਤਰਬਧ ਕਰਨ ਵੱਲ ਜੁੱਟ ਜਾਓਗੇ। ਹੁਣ ਦੋ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਪੜਾਅ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਪਹਿਲਾ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਅਮਲ ਦਾ।

ਜਦ ਇਹ ਹੁਣ ਵਾਲ਼ਾ ਅੰਦੋਲਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਈ ਸੁਹਿਰਦ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਅਤੇ ਉਚਾਟ ਪਾਓਗੇ। ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਵੁਕਤਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਛੱਡੋ। ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵੋ। ਇਨਕਲਾਬ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕੰਮ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਮਿੱਥੀ ਹੋਈ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਖ਼ਾਸ ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਆਰਥਕ

ਹਾਲਤ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜੱਥੇਬੰਦ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕੰਮ ਲਈ ਸਭ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜੱਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਲਈ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਏਥੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵਿਉਪਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਦੁਨੀਆਦਾਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰਵਾਰਿਕ ਆਦਮੀ ਹੋ ਤਾਂ ਜਨਾਬ ਇਸ ਅੱਗ ਨਾਲ਼ ਨਾ ਖੇਡੋ। ਇੱਕ ਨੇਤਾ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ। ਅੱਗੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਲੀਡਰ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਤਕਰੀਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕੱਢ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੀਡਰ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਲੈਨਿਨ ਦੇ ਅਤਿ ਪਿਆਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ “ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਇਨਕਲਾਬੀ” ਨੂੰ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹਾਂਗੇ। ਕੁਲਵਕਤੀ ਵਰਕਰ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕੋਈ ਖ਼ਾਹਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਿੰਨੇ ਵਧੇਰੇ ਅਜਿਹੇ ਵਰਕਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਣਗੇ, ਉਨੇ ਹੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਮੌਕੇ ਹੋਣਗੇ।

ਢੰਗ ਸਿਰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਲੋੜ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਦੀ ਜਿਹੜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿਚਾਰ, ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੋਝੀ, ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਣ। ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਫੌਲਾਦੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪਾਰਟੀ ਲੁਕ-ਛਿਪ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰੇ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਾਲੰਟੀਅਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਫ਼ੀਆ ਤੌਰ ’ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ੋ ਖਰੋਸ਼ ਨਾਲ਼ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹੈ ਉਹ ਗਰੁੱਪ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲ ਸਕਣ ਵਾਲ਼ੇ ਨੇਤਾ ਤਿਆਰ ਹੋਣਗੇ।

ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਵੇਗੀ ਜਿਹੜੇ ਨੌਜਵਾਨ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਲਹਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਨੌਜਵਾਨ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ (ਸਟੱਡੀ ਸਰਕਲ) ਖੋਲ੍ਹਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜਮਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਕਚਰ, ਲੀਫਲੈਂਟ, ਪੈਂਫਲੇਟ, ਕਿਤਾਬਾਂ, ਰਸਾਲੇ ਛਾਪਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਮਿਆਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਵੇਗੀ।

ਉਹਨਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਲਗਾਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਰਕਰ ਨੌਜਵਾਨ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨਗੇ। ਪਾਰਟੀ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇਗੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ (1914-15) ਦੇ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਜਨਤਾ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ, ਬੇਲਾਗਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਰੋਧ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਹਮਾਇਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ

ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਨਾਂ ਯਾਨੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਹੋਵੇ। ਠੋਸ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਾਲ਼ੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਬਾਕੀ ਸਭ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਏਗੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਲੇਬਰ ਯੂਨੀਅਨ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ-ਜੁਲਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗੀ। ਪਾਰਟੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਛਪਾਈ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਏਗੀ ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਸਿਰਫ਼ ਕੌਮੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜਮਾਤੀ ਚੇਤਨਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗੀ। ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਸਿਧਾਂਤ ਸਬੰਧੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮੂਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਹਰ ਇੱਕ ਦੀ ਸੌਖੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਮਜ਼ਦੂਰ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ ਜੋ ਬੜੇ ਹੀ ਅਜੀਬ ਵਿਚਾਰ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਰਥਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲੋਕ ਭੜਕਾਊ ਹਨ ਜਾਂ ਬੌਂਦਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਊਲ-ਜਲੂਲ ਹਨ ਜਾਂ ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ। ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਜਨਤਾ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਾਕਤ ਜਿੱਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਮੰਗਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਲੜਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਘੋਲ਼ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਤਮ ਘੋਲ਼ ਲਈ ਚੇਤੰਨ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰੇਗਾ।

ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਇੱਕ ਫ਼ੌਜੀ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਵੀ ਜੱਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਸਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲ਼ੇ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹਾ ਗਰੁੱਪ ਨਹੀਂ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਜਿਸ ਕੋਲ਼ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ਼ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਰੰਗ 'ਚ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਤਸ਼ੱਦਦ ਪਸੰਦ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਸ਼ੱਦਦ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਖ਼ਾਸ, ਠੋਸ ਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇੱਥੇ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ "ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੀਦਾਰ" ਸਾਥੀ ਸਾਨੂੰ ਰਾਮ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਬਿਸਮਲ ਵਾਂਗ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਣਗੇ ਕਿ ਫਾਂਸੀ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁੱਲ ਕੋਈ ਸੱਚਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਉਹੀ ਹਨ, ਉਹੀ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹੀ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਸਪਿਰਟ ਹੈ ਜੋ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ-ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ਼ ਪੜ੍ਹਣ।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵੀ ਲਾਈਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ

ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ਼ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਨਾ ਮੈਂ ਦਹਿਸ਼ਤ ਪਸੰਦ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਂ, ਸਿਰਫ਼ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦੇ ਚੰਦ ਦਿਨਾਂ ਸਵਾਏ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਰੀਪਬਲਿਕਨ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਇੱਕ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਹੀ ਸਨ, ਯਾਨੀ ਵੱਡੀ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮਿਲਟਰੀ ਵਿੰਗ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਾਉਣੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸੋਧ ਲਵੇ। ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿ ਬੰਬ ਅਤੇ ਪਿਸਤੌਲ ਬੇ-ਫਾਇਦਾ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਨ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਬੰਬ ਸੁੱਟਣਾ ਬੇ-ਫਾਇਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮਿਲਟਰੀ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤਿਆਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਮਾਨ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਸੰਕਟ ਸਮੇਂ ਕੰਮ ਆ ਸਕੇ। ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕੰਮ ਦੇ ਮਦਦਗਾਰ ਤੌਰ ’ਤੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਅਜ਼ਾਦਾਨਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰੇ।

ਇਹਨਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ’ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਾਰਟੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਏ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਮੀਟਿੰਗ ਅਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਜੀਦਾ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਕੰਮ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 20 ਸਾਲ ਲੱਗਣਗੇ। ਇਨਕਲਾਬ ਬਾਰੇ, ਜਵਾਨੀ ਵੇਲ਼ੇ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਕਿ ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਲਾਂਭੇ ਰੱਖ ਦਿਓ, ਠੀਕ ਜਿਵੇਂ ਗਾਂਧੀ ਦੇ (ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਸਵਰਾਜ) ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਨਾ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਰਲ ਹੋਣ ਦੀ, ਸਗੋਂ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਲਗਾਤਾਰ ਘੋਲ਼, ਕਸ਼ਟ ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ। ਆਪਣਾ ਨਿੱਜਵਾਦ ਪਹਿਲਾਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰੋ। ਨਿੱਜੀ ਅਰਾਮ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲਾਹ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿਓ ਤੇ ਫਿਰ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ। ਇੰਚ-ਇੰਚ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੇ ਵਧੋਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਹੌਂਸਲੇ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਔਖਿਆਈਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਭਾਰੀਆਂ ਹੋਣ ਤੁਹਾਡੇ ਹੌਂਸਲੇ ਨੂੰ ਨਾ ਕੰਬਾ ਸਕਣ। ਕੋਈ ਹਾਰ ਜਾਂ ਧੋਖਾ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਾ ਸਕੇ। ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਕਸ਼ਟ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਪੈਣ, ਤੁਹਾਡੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਕਸ਼ਟ ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸੂਲ ਨਾਲ਼ ਤੁਸੀਂ ਕਾਮਯਾਬੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋਗੇ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜਿੱਤਾਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਅਮੁੱਲ ਸੰਪਤੀ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ

2 ਫਰਵਰੀ, 1931

ਜੰਗ ਅਜੇ ਜਾਰੀ ਹੈ

ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਖ਼ਤ

[ਜਦ ਇੱਕ ਵਕੀਲ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਰਹਿਮ ਦੀ ਅਪੀਲ ਅਜੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਪੈਗ਼ਾਮ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ 20 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਹੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੇਖ਼ੌਫ ਜਵਾਬ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਖ਼ਰੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਉੱਥੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦਾ ਖ਼ੌਫ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। –ਸੰਪਾਦਕ]

20 ਮਾਰਚ 1931

ਮਿਲੇ

ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਿਮਲਾ।

ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ,

ਉਚਿੱਤ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ਼, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਧਿਆਨ ਹੇਠ-ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਬਾਰੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ, ਸਾਡੇ ਕੇਸ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਖ਼ਾਸ ਅਦਾਲਤ (ਟ੍ਰਬੀਊਨਲ) ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ 7 ਅਕਤੂਬਰ, 1930 ਵਾਲ਼ੇ ਦਿਨ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੋਸ਼, ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸਮਰਾਟ ਜਾਰਜ ਪੰਚਮ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਛੇੜਨ ਦਾ ਸੀ।

ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਮਿੱਥੀਆਂ ਹਨ।

ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਵਿਚਾਲੇ ਜੰਗ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਇਹ ਕਿ ਅਸਾਂ ਨਿਯਮਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਹਾਂ।

ਭਾਵੇਂ ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਚਲਾਕੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ ਕੁੱਝ ਕਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਸਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹੇ ਬਗ਼ੈਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਕੇ, ਸਾਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜੰਗ ਵਾਲ਼ੀ ਹਾਲਤ

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹਿਲੀ ਮਿੱਥੀ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਉਸ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ਼ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹਾਂਗੇ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਐਸੀ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਛਿੜੀ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ਼ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹਾਂਗੇ, ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ਼ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਯੁੱਧ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਤਦ ਤੱਕ ਚੱਲਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਜਦ ਤੱਕ ਕੁੱਝ ਤਾਕਤਵਰ ਲੋਕ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਤੇ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਉਹ ਲੁਟੇਰੇ ਭਾਵੇਂ ਨਿਰੋਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਿਰੋਲ ਭਾਰਤੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਜਾਂ ਦੋਨੋਂ ਰਲਵੇਂ ਚਾਹੇ ਉਹ ਜਨਤਾ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਚੂਸਣ ਲਈ ਨਿਰੋਲ ਭਾਰਤੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਜਾਂ ਸਾਂਝੀ ਰਲ਼ੀ-ਮਿਲੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਵਰਤਣ। ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਨਾਲ਼ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪਏਗਾ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਰਕਾਰ, ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਜਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਤੇ ਇਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉੱਚ-ਤਬਕੇ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ਼ ਗੰਢਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੁੱਝ ਅਰਸੇ ਲਈ ਜਨਤਾ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਮੱਧਮ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਨਾਲ਼ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਭਾਰਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਦਸਤੇ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ, ਜੇ ਭਾਰਤੀ ਨੇਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਜਾਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਚੰਗੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਏਨੇ ਬਦਲਾ ਲਊ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਮਝੌਤਾ ਵਾਰਤਾ ਵਿੱਚ ਬੇਘਰ ਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਇਸਤਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੇਖ ਚਿੱਲੀ ਕਲਪਿਤ ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਅਹਿੰਸਾ ਹੁਣ ਇੱਕ ਬੋਦੀ ਗੱਲ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤਾਂ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਹੈ, ਨਾਲ਼ ਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀਆਂ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀ ਵੇਦੀ 'ਤੇ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਬਲੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਤੋਰਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਬਹਾਦਰ ਦੇਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਸਮੇਤ, ਹਰ ਪਿਆਰੀ ਤੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਭੇਂਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਰੋਹੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਏਜੰਟ ਏਨੇ ਗਿਰ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਮਨਘੜਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਯੁੱਧ ਚੱਲਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਜੰਗ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਚੋਣ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਹੈ

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੜਾਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਧਾਰੇ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਲੜਾਈ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਕਦੀ ਖ਼ੁਫ਼ੀਆ, ਕਦੀ ਨਿਰੋਲ ਅੰਦਲੋਨਕਾਰੀ ਤੇ ਕਦੇ ਇਹ ਇੰਨੀ ਭਿਆਨਕ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜੀਵਨ ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲੱਗ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦੀ ਹੈ, ਖ਼ੂਨੀ ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੂਰਨ, ਇਸ ਦੀ ਚੋਣ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪ ਦੀ ਚੋਣ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਇਹ ਜੰਗ, ਐਵੇਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਏ ਬਗ਼ੈਰ ਤੇ ਬੇ-ਮਤਲਬ ਨੈਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝੇ ਬਿਨਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲਦੀ

ਰਹੇਗੀ।

ਜਦ ਤੱਕ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਲੋਕ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਢਾਂਚਾ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ ਸਮਾਜ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲੀ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਨਵਾਂ ਸਮਾਜਕ ਢਾਂਚਾ ਨਹੀਂ ਉਸਰ ਜਾਂਦਾ, ਜਦ ਤੱਕ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਅਸੰਭਵ ਬਣਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੇ ਅਸਲ ਤੇ ਸਥਾਈ ਅਮਨ ਦੀ ਛਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਤਦ ਤੱਕ ਇਹ ਜੰਗ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਜੋਸ਼, ਹੋਰ ਵਧੇਰੀ ਨਿਰਡਰਤਾ, ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਅਟੱਲ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ਼ ਲੜੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਨਿਕਟ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਆਖ਼ਰੀ ਯੁੱਧ ਲੜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਹ ਫ਼ੈਸਲਾਕੁੰਨ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਾਮਰਾਜੀ ਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਲੁੱਟ ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਇਹ ਯੁੱਧ ਨਾ ਅਸਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ਼ ਖ਼ਤਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਂ ਤੇ ਆਲ਼ੇ-ਦੁਆਲ਼ੇ ਪਸਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤਾਂ ਉਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੜੀ ਦੀ ਇੱਕ ਕੜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਤਿਨ ਦਾਸ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਵਤੀ ਚਰਨ ਜੀ ਦੀ ਅਤੀ ਭਿਆਨਕ ਪਰ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਮਹਿਬੂਬ ਜਰਨੈਲ ਅਜ਼ਾਦ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਏ।

ਫ਼ਾਂਸੀ ਥਾਂ ਗੋਲ਼ੀ

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸਾਡੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ਼ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਜਦ ਸਾਨੂੰ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੋਗੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਹਰ ਹੱਕ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਇਰਾਦਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ 'ਜਿਸ ਦੀ ਲਾਠੀ ਉਸ ਦੀ ਭੈਂਸ' ਵਾਲ਼ਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਇਸਦਾ ਸੁਹਣਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਹੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਢਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਾਲ਼ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਲ਼ਾ ਹੀ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਯਾਨੀ ਕਿ ਫ਼ਾਂਸੀ ਤੇ ਲਟਕਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਾਨੂੰ ਗੋਲ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਉਡਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਨਿਮਰਤਾ ਪੂਰਵਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਫ਼ੌਜੀ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਓ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਗੋਲ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਉਡਾਣ ਲਈ ਇੱਕ ਫ਼ੌਜੀ ਟੋਲੀ ਭੇਜ ਦੇਵੇ।

ਤੁਹਾਡੇ,

ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਗੁਰੂ, ਸੁਖਦੇਵ

ਸ਼ਹੀਦ ਸੁਖਦੇਵ ਦੇ ਦੋ ਖ਼ਤ

ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਖ਼ਤ

ਦੋ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਇਨਕਲਾਬ-ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਅੱਜ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬੱਚਾ-ਬੱਚਾ 'ਇਨਕਲਾਬ-ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ? ਕੀ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਕੰਮ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ? ਕੰਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤਾਂ ਹੁਣ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਇਨਕਲਾਬ-ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਵੀ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸਵਰਾਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਬੇ-ਮਾਇਨੀ ਚੀਜ਼ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਘਿਰਣਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ਼ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪੈਣਗੇ। ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਪਬਲਿਕ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਬਲਿਕ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਮਝਾਈਏ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀਏ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਮਾਸਿਜ਼ (ਲੋਕਾਂ) ਨਾਲ਼ ਕੀ ਸਬੰਧ ਹੈ ? ਇਸ ਦੀ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ? ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਮਯਾਬ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਇਹਨਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕੋ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਲਾਭਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉੱਠ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਾਂ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ (ਧੁੰਦਲਾ) ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਗੁੜ ਗੋਬਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਿਹਨਤ ਬੇਅਰਥ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਇੱਕ ਮੁੱਢਲਾ ਕੰਮ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ 'ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਕਹਿਣ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਹੜਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਹਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਮੀ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸਦੀ ਕਮੀ ਦੂਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਆਪਣੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕਾਮੇ ਆਪਣੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ, ਚਾਲਾਂ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦ ਸਮਝਦੇ ਹੋਣ। ਅੱਜ ਦੇ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲ਼ੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਗੋਂ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਨਕਲਾਬ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਉਹ ਆਦਮੀ ਹੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਾਵਾਰੂ ਲਗਨ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬ ਨੂੰ ਕਿੱਤੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਨਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਿੱਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਉਹ ਇੱਕ ਹਮਦਰਦ ਦੇ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁੱਝ

ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਮੈਂ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਵਕਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਵੋਗੇ ਅਤੇ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਲੋਕ ਮੰਗ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋਗੇ।

ਅਵਾਜ਼ ਦਬਾਉਣਾ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ।

ਪਿਆਰੇ ਸਾਥੀ,

ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਪਤਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਉਹ ਬਿਆਨ ਜੋ ਅਸਾਂ 3 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਛਾਪਿਆ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਫ! ਕੇਹੀ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਭਰਾਵਾ ਸੱਚ ਪੁੱਛੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਫਾਂਸੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਰਹੀ। ਸਾਡਾ ਗਲ਼ਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੇਤਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲ਼ੇ ਦਬਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਡੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਿਕਲਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਗਲ਼ਾ ਦਬਾਉਣਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬੁਰਾ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਗਲ਼ ਸਾਡੇ ਇਹ ਸਵਾਰਥੀ 'ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਨੇਤਾ' ਦਬਾਉਣ ਇਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਨੂੰ ਲੜਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਆਪਣੀ ਲੜਾਈ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਲਾਉਣੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪੋਲ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣੇ ਪੈਣਗੇ।

ਪਰ ਦੋਸਤੋ, ਇਹ ਕੰਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਤੱਕ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ ਸਹਿੰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ। ਸਾਡੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਵੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕੁਦਰਤੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਪੱਕੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਆਪਣੀ ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਦੂਸਰਾ ਇਹ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਬਿਖਰਿਆ ਤੱਤ ਹੈ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੈਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਜਨਤਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਬਲ 'ਤੇ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧੇ, ਡਟਕੇ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਸਕੇ।

ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਗੁਪਤ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਯਾਰੋ, ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦੇਈਏ। ਆਮ ਆਦਮੀ ਸਾਨੂੰ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ਼ ਹੈ। ਠੀਕ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ਼ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਲਾਇਨ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਚਲਾਉਣਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਅਤੇ ਗੋਲ਼ੀ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲ਼ੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਤਾਕਤ ਬਣਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਖੁਫ਼ੀਆ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੇ ਢੰਗ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਲੋਕਲ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕੰਮ ਅਤੇ ਦਾਅ-ਪੇਚਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਾਮੇ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ਼-ਨਾਲ਼ ਉਸ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਨਕੇਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਨੂੰਨੀ ਜਾਂ ਗੈਰਕਨੂੰਨੀ ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰੈਸ ਰਾਹੀਂ ਬਰਾਬਰ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ੇਖਚਿਲੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਾਪਣ। ਪਰ ਪਿਆਰੇ ਇਹ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਇਸ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਏਦਾਂ ਦਾ ਵਿੰਗ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਇਸ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਚਾਹੇ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਮਾਮੂਲੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

(ਜ਼ਰੂਰੀ) ਸਾਨੂੰ ਮਰਨ ਦਾ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਦਾ ਦਬਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਦੁਖਦਾਇਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਉਹ ਬਿਆਨ ਤੁਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ (ਸ੍. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ-ਸੰਪਾਦਕ) ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਵਕੀਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਖਿੱਚਵੇਂ ਨੋਟ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਉਰਦੂ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਛਾਪਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ।

- ***ਸੁਖਦੇਵ***

ਇਨਕਲਾਬ ਬਾਰੇ, ਜਵਾਨੀ ਵੇਲ਼ੇ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਕਿ ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਲਾਂਭੇ ਰੱਖ ਦਿਓ। ਇਸ ਲਈ ਨਾ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਰਲ ਹੋਣ ਦੀ, ਸਗੋਂ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਲਗਾਤਾਰ ਘੋਲ਼, ਕਸ਼ਟ ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ। ਆਪਣਾ ਨਿੱਜਵਾਦ ਪਹਿਲਾਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰੋ। ਨਿੱਜੀ ਅਰਾਮ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲਾਹ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿਓ ਤੇ ਫਿਰ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ। ਇੰਚ-ਇੰਚ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੇ ਵਧੋਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਹੌਂਸਲੇ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਔਖਿਆਈਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਭਾਰੀਆਂ ਹੋਣ ਤੁਹਾਡੇ ਹੌਂਸਲੇ ਨੂੰ ਨਾ ਕੰਬਾ ਸਕਣ। ਕੋਈ ਹਾਰ ਜਾਂ ਧੋਖਾ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਾ ਸਕੇ। ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਕਸ਼ਟ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਪੈਣ, ਤੁਹਾਡੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਕਸ਼ਟ ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸੂਲ ਨਾਲ਼ ਤੁਸੀਂ ਕਾਮਯਾਬੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋਗੇ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜਿੱਤਾਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਅਮੁੱਲ ਸੰਪਤੀ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ
ਯਾਦਗਾਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ,
ਲੁਧਿਆਣਾ

ਕੀਮਤ : ₹ 30